STUDIJA O MOGUĆNOSTIMA UNAPREĐENJA NASTAVE I UČENJA SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OPŠTINAMA PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA

BEOGRAD 2014.

Naziv publikacije

Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja Srpskog
kao nematernjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

Izdavač

Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije
za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa

Urednice

Nataša Bošković, Danijela Nenadić, Milica Rodić, Jelena Marjanović

Lektura/korektura

Milan Ajdžanović

Recenzija

Ana Luković

Priprema

Perollo d.o.o., Beograd

Studija o mogućnostima unapređenja nastave i učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

Svi pojmovi koji su u Studiji upotrebljeni u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose

Sadržaj

SAŽETAK 5

UVOD 9

I. KONTEKST – OPŠTINE PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA 17

II. KONCEPTUALNI I ZAKONODAVNI OKVIR 21

II.1. KONCEPTUALNI OKVIR – ZNAČAJ JEZIKA U INTEGRACIJI RAZNOLIKIH DRUŠTAVA 21

II.2. PRIKAZ ZAKONODAVSTVA U REPUBLICI SRBIJI U OBLASTI UČENJA SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA 29

III. ANALIZA STANJA, PROBLEMA I REZULTATA NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI 41

III.1. METODOLOŠKI OKVIR I OPIS ISTRAŽIVANJA 41

III.2. ANALIZA NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA ZA SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK ZA OSNOVNU ŠKOLU 49

III.2.1. Pregled istorijata nastave Srpskog kao nematernjeg jezika i programa za ovaj predmet 49

III.2.2. Srpski kao nematernji jezik u nastavnom planu osnovnog obrazovanja i vaspitanja danas 52

III.2.3. Prikaz i komentar mišljenja nastavnika o nastavnom planu i programu za Srpski kao nematernji jezik 61

III.2.4. Zapažanja o programu za Srpski kao nematernji jezik 64

III.3. NAČIN OSTVARIVANJA PROGRAMA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U OPŠTINAMA PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA 67

III.3.1. Opis zatečenog stanja 68

III.3.2. Analiza odgovora iz upitnika za nastavnike 71

III.3.3. Stručna sprema nastavnika 82

III.3.4. Analiza odgovora iz upitnika za đake 83

III.3.5. Sumarna zapažanja o rezultatima odgovora učenika 94

III.4. ANALIZA UDŽBENIKA ZA SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK OD I DO VIII RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE 97

III.4.1. Prikaz strukture i sadržaja udžbenika za Srpski kao nematernji jezik od I do IV razreda osnovne škole 97

III.4.2. Prikaz strukture i sadržaja udžbenika za Srpski kao nematernji jezik od V do VIII razreda osnovne škole 111

III.4.3. Upotreba udžbenika u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa 120

III.5. ANALIZA REZULTATA TESTIRANJA 123

III.5.1. Testiranje 123

III.5.2. Struktura testa 124
III.5.3. Sadržaj testa 125
III.5.4. Analiza rezultata testa 131
III.5.5. Zaključak 149

IV. STAVOVI, MIŠLJENJA I POTREBE ZAINTERESOVANIH STRANA U VEZI SA UČENJEM SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA 151
IV.1. STAVOVI NARODNOG POSLANIKA IZ ALBANSKE ZAJEDNICE, PREDSEDNIKA OPŠTINA PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA I PREDSEDNIKA NSANM 151
IV.2. MIŠLJENJE PROSVETNOG SAVETNIKA IZ ŠKOLSKE UPRAVE LESKOVAC 155
IV.3. STAVOVI DIREKTORA I DIREKTORKI 16 OSNOVNIH ŠKOLA U KOJIMA SE NASTAVA ODVIJA NA ALBANSKOM JEZIKU 156
IV.4. STAVOVI RODITELJA ĐAKA OSNOVNIH ŠKOLA O UČENJU SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA 159
IV.5. STAVOVI I MIŠLJENJA ĐAKA 161
IV.6. STAVOVI PREDSTAVNIKA LOKALNIH MEDIJA I CIVILNOG DRUŠTVA 162
IV.7. STAVOVI PREDSTAVNIKA DRŽAVNIH ORGANA, OPŠTINSKE UPRAVE, PRIVREDNOG SEKTORA I ZAPOSLENIH 163

V. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI 167

Prilog 1 – Iskustva projekata čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika u opštinama Preševo i Bujanovac 175
Prilog 2 – Tabelarni prikaz đaka po školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa 187
Prilog 3 – Upitnici korišćeni tokom istraživanja na terenu u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa 197

O AUTORIMA I AUTORKAMA 239
O SARADNICIMA I SARADNICAMA 242
BIBLIOGRAFIJA 243

SAŽETAK

SAŽETAK

Cilj ove studije je da donosiocima odluka i zainteresovanim stranama ponudi niz istraživačkih nalaza i na njima zasnovanih preporuka za unapređenje nastave i učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa. Glavna pitanja koja su obrađena tokom istraživanja uključuju analizu situacije u oblasti učenja i nastave Srpskog jezika kao nematernjeg u osnovnim školama u navedene tri opštine u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku, te probleme i izazove sa kojima se suočavaju različiti akteri u procesu učenja srpskog jezika i/ili osiguravanja kvaliteta nastave za ovaj predmet. Na osnovu analize stanja, problema i mogućnosti definisane su kratkoročne, srednjoročne i dugoročne preporuke za unapređenje nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u tri opštine na jugu Srbije. U ovom sažetku preneseni su glavni nalazi istraživanja, koji su detaljno obrađeni u tekstu Studije.

Potreba za izradom ove studije javila se nakon što se tokom poslednjih nekoliko godina, u izveštajima i na osnovu iskustava institucija i organizacija civilnog društva, kao i međunarodnih organizacija – sve češće dolazilo do saznanja koja se odnose na nedovoljno poznavanje srpskog jezika među pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine koji žive u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa.

U poglavlju I dat je kontekst tri opštine s akcentom na obrazovanje i učenje srpskog kao nematernjeg jezika. Predstavljanje konteksta tri opštine važno je za razumevanje razloga za izradu Studije, kao i za sagledavanje konkretnih mogućnosti unapređenja nastave i učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u tim sredinama, uzimajući u obzir lokalne specifičnosti. Preševo, Bujanovac i Medveđa su opštine na jugu Srbije koje odlikuje heterogenost etničkog sastava stanovništva.

Integrativna uloga jezika u raznolikim društvima poslužila je kao polazna osnova za bavljenje pitanjem učenja Srpskog jezka kao nematernjeg u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa. Konceptualni okvir Studije, prikazan u poglavlju II, počiva na skupu međunarodnih normi i standarda u oblasti ljudskih i manjinskih prava, pre svega onih koji se odnose na integraciju raznolikih društava. Jedan od ciljeva Studije jeste da pruži dokumentovanu sliku o nivou znanja i problemima u pogledu učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u tri opštine na jugu Srbije kako bi se jezička obrazovna politika, kao deo integracione politike, razvijala ka podsticanju integracije, uz puno poštovanje raznolikosti svih identiteta, uključujući i jezički.

Važeći zakoni i propisi kojima su u Republici Srbiji regulisana prava nacionalnih manjina, pre svega oblast obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina na maternjem jeziku, predstavljaju okvir u skladu s kojim su predstavljene preporuke za unapređenje učenja i nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u školama na jugu Srbije u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku. Prikaz zakonodavnog okvira dat je u poglavlju II.

Centralni deo istraživanja posvećen je pedagoškom aspektu učenja i nastave i predstavljen je u najobimnijem poglavlju – III. U istom poglavlju detaljno je opisana metodologija istraživanja. Za potrebe ove studije osmišljeni su testovi za proveru znanja srpskog kao nematernjeg jezika za učenike IV i VIII razreda koji su korišćeni u 16 osnovnih škola. Pored toga, posmatrana je i nastava predmeta Srpski kao nematernji jezik u nižim i višim razredima. Analiziran je Nastavni plan i program za predmet Srpski kao nematernji jezik, kao i postojeći udžbenici i priručnici za nastavnike koje je odobrilo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i Nacionalni prosvetni savet za nastavu ovog predmeta. Poglavlje III sadrži i analizu načina ostvarivanja Nastavnog programa, kao i analizu mišljenja i potreba nastavnika i đaka u pogledu učenja i nastave.

Glavni nalaz istraživanja jeste da nastava Srpskog kao nematernjeg jezika i znanje učenika u osnovnim školama u Preševu, Bujanovcu i Medveđi – nisu na zadovoljavajućem nivou. Osnovni problem koji je uočen jeste da učenici ne mogu da ostvare spontanu komunikaciju na srpskom jeziku.

Prema nalazima istraživanja, nesumnjivo je da se situacija zatečena na terenu mora unaprediti, pri čemu bi neke od mera mogle uključiti izradu osavremenjenog nastavnog materijala, kao i obezbeđivanje pojedinih kompleta postojećih udžbenika koji trenutno nisu u upotrebi u nastavi u višim razredima. U vezi s udžbenicima – kao što je, uostalom, slučaj i s drugim etničkim zajednicima – i kod albanske je nužno njeno prisustvo učiniti vidljivijim kako u udžbenicima tako i u ostalim nastavnim.

Obuka nastavnika za izvođenje ovog predmeta ključni je preduslov za unapređenje nastave i postizanje boljeg uspeha učenika u ovladavanju srpskim jezikom. Nesumnjivo je da je nastavnicima u izvođenju nastave potrebna pomoć asistenata/saradnika, pre svega onih kojima je srpski maternji jezik i koji su kvalifikovani za davanje takve vrste pomoći.

Posebnu pažnju treba posvetiti naporima da učenici srpski jezik upotrebljavaju i van učionica, što se može postići bilo organizovanjem različitih ekskurzija po Republici Srbiji bilo podsticanjem kontakata u zajedničkim aktivnostima s lokalnim izvornim govornicima srpskog jezika.

U cilju sveobuhvatnog sagledavanja različitih aspekata pitanja učenja Srpskog jezika kao nematernjeg, konsultovani su svi relevantni akteri – narodni poslanik u Skupštini Republike Srbije iz albanske zajednice, predsednici opština Preševo, Bujanovac i Medveđa, predsednik NSANM, prosvetni savetnik nadležan za Pčinjski i Jablanički okrug, direktori i direktorke 16 osnovnih škola u tri opštine u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku, nastavnici i nastavnice koji/e u tim školama predaju Srpski kao nematernji jezik, đaci, njihovi roditelji, predstavnici lokalnih medija i civilnog društva, predstavnici državnih organa

u Bujanovcu i Preševu, opštinske uprave i privrednog sektora. Njihovi stavovi, mišljenja i potrebe prikazani su u poglavlju IV.

Kada je reč o potrebama u vezi sa učenjem Srpskog kao nematernjeg jezika, prema mišljenju svih navedenih sagovornika potrebno je poboljšati kvalitet nastavnih sredstava, realizovati obuke koje su namenjene nastavnicima koji predaju nematernji jezik, odnosno, omogućiti nastavnicima stalno stručno usavršavanje iz oblasti tehnika učenja i korišćenja savremenih nastavnih sredstava, podsticati kontakt učenika s živim jezikom i iskoristiti vršnjačko druženje u učenju jezika.

U sve tri opštine učenici svih razreda smatraju da im znanje srpskog jezika može biti korisno u budućnosti, kako zbog formalnih razloga (školovanje, zapošljavanje u javnim ustanovama ili u obavljanju dnevnih poslova) tako i za svakodnevnu komunikaciju.

Bez izuzetka, svi intervjuisani roditelji smatraju da je važno da đaci u školi nauče srpski jezik zato što veruju da deca koja žive u Srbiji, pored toga što je neophodno da znaju službeni jezik države, srpski jezik treba da znaju i da bi u multietničkoj sredini, poput svoje, mogli bez poteškoća da komuniciraju, druže se i sporazumevaju sa svojim vršnjacima. Roditelji smatraju da bi, pored angažovanja asistenata i uz korišćenje audio i video materijala u nastavi, podsticanje druženja dece različite nacionalne pripadnosti, organizovanje zajedničkih časova i sportskih i drugih zajedničkih aktivnosti – sigurno dalo dobre rezultate.

Istraživanje je uključilo i prikaz iskustava sa projekata realizovanih u opštinama Bujanovac i Preševo čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika (Prilog 1), a naučene lekcije iz tih iskustava uzete su u obzir prilikom definisanja preporuka.

Izradom ove studije identifikovano je više mogućnosti za unapređenje nastave Srpskog jezika kao nematernjeg u osnovnim školama u Preševu, Bujanovcu i Medveđi. Njih je moguće ostvariti kroz sprovođenje niza kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih preporuka, koje su predstavljene u poglavlju V. Važno je da sve zainteresovane strane učestvuju u preduzimanju potrebnih mera –institucije nadležne za pitanja obrazovanja (Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja), Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa, organi lokalne samouprave, škole, nastavnici, lokalni mediji i civilno društvo, roditelji i đaci. Preduzimanje pojedinih predloženih mera moguće je započeti već tokom školske 2014/2015. godine.

UVOD

UVOD

Dokument koji je pred vama predstaviće analizu stanja i preporuke za unapređenje nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku. U okvirima relevantnih domaćih zakona i propisa u oblasti učenja srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnoškolskom sistemu, i međunarodnih standarda integracije raznolikih društava s fokusom na ulogu i značaj poznavanja zvaničnog jezika, nalazi empirijskog istraživanja sumirani su na način da pruže sveobuhvatnu sliku o situaciji i problemima u osnovnim školama u tri opštine na jugu Srbije, i da argumentuju preporuke mera za unapređenje učenja srpskog jezika kao nematernjeg u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku.

Imajući u vidu činjenicu da je upotreba zajedničkog jezika pitanje koje prožima sve dimenzije društvenog života i društvene integracije, kao i to da je za uspešno kreiranje javnih politika potrebno da one budu zasnovane na činjenicama, osmišljavanjem ove studije postavljen je zadatak da se pruži doprinos odgovornom sprovođenju politike društvene integracije s ciljem stvaranja kohezivnog društva. Izradom ove studije učinjen je pokušaj da se niz nezvaničnih i fragmentiranih saznanja verifikuje i organizuje na način koji omogućava kreatorima javnih politika, donosiocima odluka i relevantnim institucijama da koriste rezultate istraživanja i na njima zasnovane preporuke stručnjaka u cilju omogućavanja pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine da se u potpunosti uključe u društvene, političke i ekonomske tokove u Republici Srbiji.

Saznanja o slabom znanju srpskog jezika među pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine dolaze iz civilnog društva, institucija, stručnjaka, učesnika različitih inicijativa, programa i projekata koji se sprovode uz podršku međunarodnih partnera, kao i od pojedinaca iz albanske zajednice. Nezadovoljavajući nivo znanja zvaničnog jezika Republike Srbije dovodi se u direktnu vezu sa znatno umanjenim šansama da pripadnici albanske nacionalne manjine koriste mogućnosti u vezi sa obrazovanjem na zvaničnom jeziku Republike Srbije, da se prijavljuju na konkurse za zapošljavanje (posebno u državnoj upravi), da budu u većoj meri uključeni u proces donošenja odluka, da komuniciraju i razmenjuju stavove i mišljenja i da učestvuju u dijalogu sa pripadnicima drugih nacionalnih manjina i većinskog stanovništva, da prate formalne i neformalne programe usavršavanja i obuke i sl.

Potreba za izradom ove studije javila se nakon što se tokom poslednjih nekoliko godina, u izveštajima i na osnovu iskustava institucija i organizacija civilnog društva, kao i međunarodnih organizacija – sve češće nailazilo na saznanja koja se odnose na nedovoljno poznavanje srpskog jezika među pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine koji žive u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa.

Za sistemsko rešavanje bilo kog uočenog problema neophodna je najpre stručna analiza iz koje slede jasno definisane javne politike. Analiza ima za cilj da ukaže na probleme, prepozna ključne aktere, sagleda zakonodavni okvir, doprinese uspostavljanju dijaloga i stvaranju konsenzusa o najboljim rešenjima, preporuči rešenja i ukaže na rokove u kojima je moguće ostvariti promenu.

Javne politike će biti uspešne samo ako dolaze iz zajednice na koju bi promena trebalo da se odnosi. To je prvi uslov. Drugi uslov je da potrebu za promenom prepoznaju institucije koje bi trebalo da je najvećim delom sprovedu. Treći uslov je da postoji široka podrška za takvu promenu, od predstavnika lokalnih vlasti, organizacija civilnog društva do međunarodne zajednice, koja je mnogo puta prepoznavala važnost ovakvih inicijativa za dobrobit zajednica koje žive na jugu Srbije.

Uvereni smo da su u slučaju Studije koja je pred vama – svi uslovi ispunjeni. Za Koordinaciono telo su pitanje integracije i rad sa mladima, naročito formalno i neformalno obrazovanje, prioritet od 2008. godine. Stoga su osmišljeni mnogi programi: stipendije za srednjoškolce; stipendije za studiranje na Univerzitetu u Novom Sadu; podršku Nacionalnom savetu albanske nacionalne manjine (NSANM) u obezbeđivanju udžbenika za nastavu na albanskom jeziku u skladu sa zakonima Republike Srbije; podršku organizacijama civilnog društva za projekte u oblasti obrazovanja. Obezbeđivanje veće zastupljenosti etničkih Albanaca i Albanki u institucijama Republike Srbije, bilo da je reč o Preševu, Bujanovcu i Medveđi bilo o drugim delovima Republike Srbije jedan je od pomenutih prioriteta. Jedan od problema u ostvarivanju ovakvih programa je nedovoljno dobro znanje srpskog jezika kod pripadnika albanske nacionalne manjine i to posebno kod mlađih generacija.

Najpre su organizacije civilnog društva počele da osmišljavaju projekte učenja srpskog jezika. U martu 2011. godine na konkurs Službe Koordinacionog tela za podršku organizacijama civilnog društva dve organizacije su kandidovale projekte koji su za cilj imali učenje srpskog jezika za pripadnike albanske nacionalne manjine.[1] U obrazloženju projekata je navedeno da je „potrebno obezbediti uslove za dodatno usavršavanje zaposlenih, omladine i ostalih za poznavanje srpskog jezika kako ne bi imali problema u govoru i pisanju srpskog odnosno državnog jezika“ i „da mladi Albanci sa juga Srbije zbog nedovoljnog znanja srpskog jezika studiraju u Tirani, Skoplju, Tetovu ili Prištini i da upravo zbog toga nemaju mogućnosti da studiraju na univerzitetima u Srbiji, te da nepoznavanje srpskog jezika predstavlja prepreku za njihovo zaposlenje“. Oba projekta su dobila finansiranje, a prijavilo se daleko više zainteresovanih nego što je projektima bilo predviđeno. Služba Koordinacionog tela je organizovala i niz drugih ad hoc aktivnosti na osnovu zahteva koji su stizali iz albanske zajednice, poput kurseva srpskog jezika za studente iz Preševa i Bujanovca koji su

1 Reč je o organizacijama „International Human Center“ iz Preševa sa projektom „Kurs srpskog jezika“ i „Centar za toleranciju i integraciju juga Srbije“ sa projektom „Edukacijom do integracije“.

upisali fakultete Univerziteta u Novom Sadu, a u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji i Kancelarijom visokog komesara za nacionalne manjine organizovani su kursevi srpskog jezika za studente odeljenja Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu, te kursevi za izabrane kandidate Centra za osnovnu policijsku obuku.

Služba Koordinacionog tela je inicirala projekat „Škola srpskog jezika za mlade iz albanske zajednice iz opština Bujanovac i Preševo“.[2] Veliku zahvalnost dugujemo Ambasadi Velike Britanije, koja je, kao i u mnogim slučajevima pre ovoga, prepoznala važnost inicijative. Misija OEBS u Srbiji je takođe uvidela važnost poboljšanja kvaliteta učenja srpskog jezika za pripadnike albanske nacionalne manjine, te je uspešno realizovala projekat „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije“.[3] Napominjemo i da su druge međunarodne organizacije shvatili važnost unapređenja znanja srpskog jezika u albanskoj zajednici. Veliku zahvalnost dugujemo Delegaciji Evropske unije i projektu Evropski Progres, koji su uvrstili unapređenje kvaliteta učenja srpskog kao nematernjeg jezika u Preševu, Bujanovcu i Medveđi u planirane aktivnosti u naredne tri godine.

Evaluacije projekata i programa potvrđuju da je reč o veoma uspešnim merama koje daju dobre rezultate. Ipak, s obzirom na to da one mogu da uključe samo ograničen broj polaznika, kao i da su relativno skupe i kratkog trajanja, takve kratkoročnije inicijative ne mogu odgovoriti potrebama sistemskog unapređenja znanja srpskog jezika. Pored toga, imajući u vidu da potrebe albanske zajednice u vezi sa učenjem srpskog jezika rastu, ukazala se jasna potreba za sagledavanjem mogućnosti za sprovođenje sistemskih rešenja.

Rešavanje problema počinje na mestu gde se deca prvi put susreću sa sistematskim učenjem srpskog jezika – u osnovnoj školi. Imajući u vidu činjenicu da se srpski kao nematernji jezik uči od I razreda osnovne škole, sve do kraja srednjeg obrazovanja, bilo je neophodno sagledati situaciju u osnovnim školama u tri opštine u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku i odgovoriti na pitanja koja se odnose na nivo znanja učenica i učenika, kvalitet nastave i nastavnog kadra, kao i stavove, mišljenja i potrebe zainteresovanih strana u vezi sa nastavom srpskog jezika kao nematernjeg, pre svega direktora škola, roditelja i samih đaka.

S obzirom na sve napred izneto, odlučili smo se na ozbiljan, zahtevan i izazovan posao izrade ove studije. Podršku za izradu Studije, baš kao i prethodnog puta, dobili smo od Ambasade Velike Britanije i Kancelarije visokog komesara za nacionalne manjine. Napominjemo i to da je Kancelarija visokog komesara za

2 O projektu „Škola srpskog jezika“ detalnije u Prilogu 1 „Iskustva projekata čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika u opštinama Preševo i Bujanovac“.

3 O projektu „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije“ detaljnije u Prilogu 1 „Iskustva projekta čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika u opštinama Preševo i Bujanovac“.

nacionalne manjine bila uključena u sve faze izrade i ostvarivanja projekta, te da je svojim predlozima i aktivnostima izuzetno doprinela izradi Studije.

Kada smo izneli argumente za izradu Studije, vreme je da kažemo nekoliko reči o ključnim akterima. Za obrazovni proces u Republici Srbiji nadležno je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Ministarstvo ne samo da je prepoznalo sve navedene inicijative već je snažno podržalo i doprinelo uspehu navedenih aktivnosti. O svakoj fazi istraživanja Ministarstvo je informisano i dalo je podršku, kao i stručne preporuke važne za istraživanje. Sa Ministarstvom je dogovoreno formiranje radnog tela u čiji sastav su ušli: predstavnici Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Zavoda za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, predstavnici opština Preševo, Bujanovac i Medveđa, NSANM, te stručnjaci sa Univerziteta u Novom Sadu i Beogradu i istraživači. Radno telo imalo je za cilj da postavi pravce istraživanja, ali je najvažnije bilo da bude obezbeđena zastupljenost svih relevantnih aktera.

Kako bi se dobila dokumentovana slika o znanju, nastavnom kadru, uslovima rada, problemima i mogućim rešenjima – osmišljena je odgovarajuća metodologija za terensko istraživanje. Istraživački tim je, pored toga, posebnu pažnju posvetio stavovima narodnih poslanika iz albanske zajednice, predsednika svake od tri opštine i predsednika NSANM, prosvetnog savetnika Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja iz albanske zajednice, kao i lokalnih organizacija civilnog društva, medija, predstavnika privrednog sektora i državne i opštinske uprave. Veoma korisna bila su i saznanja o iskustvima učesnica i učesnika dva značajna projekta – „Škole srpskog jezika“, koji sprovodi Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa u opštinama Bujanovac i Preševo, i projekta „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije“, koji sprovodi Misija OEBS u Srbiji u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu.

Tokom poslednjih nekoliko godina zbog potrebe za unapređenjem saradnje u procesu društvene integracije i sve sistematičnijih napora u pravcu ponovne izgradnje poverenja, motivacija za učenjem srpskog jezika među pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine sve je prisutnija. Iz razgovora sa političkim liderima albanske nacionalne manjine moglo se zaključiti da postoji izražena svest o postojanju problema nedovoljnog poznavanja srpskog jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa. Narodni poslanik, predsednici opština Bujanovac, Preševo i Medveđa, predsednik NSANM ocenili su kao nezadovoljavajući nivo znanja srpskog kao nematernjeg jezika i kvalitet nastave u osnovnim školama u tri opštine. Ostvarena je izuzetna saradnja sa svim lokalnim akterima sa kojima je istraživački tim imao priliku da se susretne tokom terenskog istraživanja, počevši od predsednika opština i predsednika NSANM, koji su delegirali svoje predstavnike za potrebe terenskog istraživanja, do direktora škola i njihovih zamenika i saradnika, koji su za članove istraživačkog tima otvorili vrata 16 osnovnih škola u tri opštine. Stavovi i iskustva

nastavnika i profesora koji predaju srpski kao nematernji jezik učenicima iz albanske zajednice izuzetno su bili značajni za sagledavanje svih važnih aspekata ovog pitanja.

Na kraju ovog dela dodajemo još neke argumente zbog kojih se Koordinaciono telo odlučilo na izradu Studije. Pitanje poznavanja srpskog jezika relevantno je za sve nacionalne manjine koje žive u Republici Srbiji, naročito kada je reč o integrativnoj ulozi jezika u etnički homogenim sredinama. Problem nedovoljnog poznavanja srpskog jezika nije karakterističan samo za albansku nacionalnu manjinu, već se s tim pitanjem susreću i pripadnici drugih nacionalnih manjina koji žive u jezički homogenim sredinama, ili oni čiji se maternji jezik znatno razlikuje od srpskog. To je potvrđeno i u razgovorima sa predstavnicima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice AP Vojvodine, kao i sa predstavnicima nacionalnih saveta mađarske i slovačke nacionalne manjine. Analiza podataka dobijenih u internom istraživanju[4] koje je 2006. godine sproveo Pedagoški zavod Vojvodine u školama u kojima se nastava odvija na jeziku nacionalne manjine, pokazala je da 76% učenika i učenica tih škola ima problema sa učenjem srpskog jezika. To su pre svega učenici i učenice kojima je maternji jezik mađarski, a žive u jezički homogenim sredinama u kojima kontakt sa srpskim jezikom imaju samo u školi. S druge strane, pripadnici nacionalnih manjina čiji je jezik bliži srpskom (npr. Slovaci, Rusini, Hrvati, Bunjevci, Crnogorci) ili koji žive u jezički mešovitim ili dvojezičnim sredinama (npr. Rumuni), nemaju problema sa učenjem srpskog jezika. Njihovo predznanje pre polaska u osnovnu školu znatno je veće u odnosu na decu koja jeziku nisu izložena u sredini gde žive ili onu čiji maternji jezik nije srodan srpskom, odnosno, pripada drugoj grupi jezika, kao što je to slučaj sa mađarskim i albanskim. S obzirom na to da Koordinaciono telo ima nadležnost za tri opštine na jugu Srbije, pažnja je bila usmerena na istraživanje samo u Preševu, Bujanovcu i Medveđi.

S obzirom na činjenicu da u Srbiji do sada nisu sprovođena sveobuhvatna istraživanja o učenju srpskog kao nematernjeg jezika među pripadnicima i pripadnicama nacionalnih manjina, ova studija predstavlja prvi pokušaj da se na sistematski način istraže problemi i mogućnosti unapređenja nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na jeziku nacionalne manjine. Namera istraživačkog tima jeste upravo da se ukaže na probleme i da se omogući prostor za konkretne aktivnosti zasnovane na istraživanju, te da se u saradnji sa svim ključnim akterima ponude rešenja kojima će kvalitet nastave srpskog jezika u osnovnim školama na jugu Srbije biti unapređen.

4 U istraživanju koje je sprovedeno u školama u Vojvodini kao najveći problem u nastavi istaknuto je nedovoljno razvijanje komunikacijskih kompetencija i nedostatak savremenih nastavnih sredstava, kao i različit nivo znanja dece koja polaze u I razred osnovne škole. U skladu sa nalazima relevantnih istraživanja o usvajanju jezika Pedagoški zavod Vojvodine, takođe, sprovodi projekat negovanja maternjeg i nematernjeg jezika u predškolskim ustanovama u Vojvodini. (Razgovor sa Lenkom Erdelj, direktorkom Pedagoškog zavoda Vojvodine, 9. maj 2014).

Glavni nalazi ove studije potvrđuju da je znanje srpskog jezika među đacima koji pohađaju osnovnu školu na albanskom jeziku u Preševu, Bujanovcu i Medveđi na izuzetno niskom nivou. Analiza situacije malobrojnih đaka koji dobro govore srpski jezik pokazuje da znanje jezika najčešće nije stečeno u školi i da je ono u direktnoj vezi sa merom u kojoj srpski koriste ili uče izvan škole (npr. kontakti sa vršnjacima, mediji). Najveći problemi sa kojima se škole susreću jesu nedostatak stručnog nastavnog kadra za ovaj predmet i nedostatak sredstava za obuku i stalno usavršavanje postojećeg kadra, zatim korišćenje zastarelih metoda nastave i nedovoljno savremena nastavna sredstava, kao i ograničene mogućnosti za organizovanje susreta i druženja dece koja pohađaju školu na srpskom i dece koja pohađaju školu na albanskom jeziku.

Studiju čine pet poglavlja i jedan prilog. U poglavlju I je, uz kratak prikaz opština Preševo, Bujanovac i Medveđa i njihovih karakteristika u pogledu obrazovanja i jezika, opisan kontekst relevantan za izradu i čitanje nalaza ove studije.

Međunarodni instrumenti, standardi i principi u oblasti jezičkih prava pripadnika nacionalnih manjina, kao i relevantne smernice i preporuke u vezi sa integracijom raznolikih društava, koji čine konceptualni okvir za izradu ove studije, predstavljeni su u poglavlju II. U istom poglavlju dat je i kratak prikaz zakonodavnog okvira Republike Srbije u vezi sa propisima kojima je regulisano obrazovanje pripadnica i pripadnika nacionalnih manjina i učenje srpskog jezika kao nematernjeg.

Analiza rezultata empirijskog istraživanja čini glavni deo ove studije i predstavljena je u najobimnijem, III poglavlju. Na početku je prikazan metodološki okvir istraživanja, a zatim i odeljci koji imaju cilj da ponude odgovore na sledeća pitanja: Kako izgleda nastavni proces, u kojim uslovima se odvija i ko su nastavnici i nastavnice srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa? Na kom nivou je znanje srpskog kao nematernjeg jezika učenica i učenika u osnovnim školama u tri opštine? Pored odgovora na ta pitanja, centralno poglavlje ove studije sadrži i analizu Nastavnog plana i programa za predmet Srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu, kao i prikaz i analizu udžbenika za ovaj predmet.

Stavovi, mišljenja i potrebe zainteresovanih strana u vezi sa učenjem srpskog jezika kao nematernjeg – predstavljeni su u poglavlju IV.

Rukovodeći se okvirima međunarodnih standarda i domaćih propisa u oblasti ljudskih i manjinskih prava i koristeći nalaze istraživanja koje je za potrebe ove studije sprovedeno u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, autorke i autori su formulisali niz kratkoročnih, srednjoročnih i dugoročnih preporuka za unapređenje nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku. Preporuke su predstavljene u poglavlju V.

U Prilogu 1 prikazana su iskustva drugih projekata sprovedenih u Preševu, Bujanovcu i Medveđi s ciljem učenja srpskog jezika.

Istraživački tim čine: Dušanka Zvekić-Dušanović, vanredna profesorka na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu; Milan Ajdžanović, docent na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu; Vesna Krajišnik, docentkinja na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu i upravnica Centra za srpski kao strani jezik na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu; Nikica Stržak, lektorka u Centru za srpski kao strani jezik na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu; Marija Stanković, istraživačica, doktorantkinja na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu; Ivana Stanojev, istraživačica; Dunja Poleti, sociološkinja, doktorantkinja na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu; Rahim Saljihi, savetnik direktorke Službe Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa; Milica Rodić, savetnica direktorke Službe Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa; saradnici na terenskom istraživanju: Raife Ibiši, studentkinja na odeljenju Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu; Fadilj Azizi, načelnik odeljenja za društvene delatnosti u opštini Preševo; Femi Isufi, direktor OŠ „Sami Frašeri“; Nehat Aliu, profesor srpskog jezika u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu i član Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine; Nataša Bošković, koordinatorka izrade Studije.

Studiju su finansirale Ambasada Velike Britanije i Kancelarija visokog komesara za nacionalne manjine. Stručna pomoć Kancelarije visokog komesara za nacionalne manjine, koji je glavni instrument OEBS-a za „sprečavanje sukoba u najranijoj mogućoj fazi“ bila je od izuzetnog značaja. Dokumenti visokog komesara za nacionalne manjine, kao što su „Preporuke iz Haga o pravu na obrazovanje nacionalnih manjina“, kao i „Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava“ poslužile su kao osnov konceptualnog okvira za izradu ove studije.

Veliku zahvalnost za podršku i saradnju tokom izrade Studije dugujemo Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja; Zavodu za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja; Zavodu za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja; Pokrajinskom sekretarijatu za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice AP Vojvodine; Pokrajinskom zaštitniku građana AP Vojvodine; Pedagoškom zavodu Vojvodine; Rizi Haljimiju i Šaipu Kamberiju, narodnim poslanicima u Skupštini Republike Srbije; predsedniku opštine Bujanovac Nagipu Arifiju; predsedniku opštine Medveđa Slobodanu Draškoviću; predsedniku opštine Preševo Ragmiju Mustafi; predsedniku Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine Galipu Bećiriju; prosvetnom savetniku iz Školske uprave Leskovac Beljulju Nasufiju; predstavnicima Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine i Nacionalnog saveta slovačke nacionalne manjine; direktorima i zamenicima direktora 16 osnovnih škola u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa; nastavnicima i nastavnicama srpskog kao nematernjeg jezika; đacima i njihovim roditeljima; predstavnicima medija, civilnog društva, privrednog sektora, organa državne i opštinske uprave iz opština Preševo i Bujanovac.

I. KONTEKST – OPŠTINE PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA

I. KONTEKST – OPŠTINE PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA

Milica Rodić

Preševo, Bujanovac i Medveđa su opštine na jugu Srbije koje odlikuje heterogenost etničkog sastava stanovništva. Ove opštine su i multikonfesionalne, multikulturne i višejezične. Medveđa je opština u sastavu Jablaničkog, dok su Bujanovac i Preševo opštine Pčinjskog okruga. Posebnu pažnju Vlade Republike Srbije ove opštine dobile su 2000. godine formiranjem Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa, koji se bavi unapređenjem kvaliteta života građana i razvojem ovih područja. Ustanovljavanje Koordinacionog tela imalo je za cilj normalizaciju odnosa u opštinama, ublažavanje tenzija među pripadnicima različitog etniciteta, no pre svega – zaustavljanje oružanih sukoba.

Uspostavljanje dugotrajnog i održivog mira na području tri opštine bilo je primarni fokus Vlade Republike Srbije i Koordinacionog tela. Infrastrukturni i privredni razvoj od velikog je značaja za razvoj opština Preševo, Bujanovac i Medveđa, što je bio i primarni cilj Koordinacionog tela od samog početka. Pored ulaganja u infrastrukturu i privredu, aktivnosti i projekti lokalnih zajednica, Koordinacionog tela, Vlade Republike Srbije i međunarodnih partnera bitno su promenjeni nakon 2008. godine, kada pitanje međuetničkih odnosa i integracije zajednica na lokalnom nivou dobija na primarnoj važnosti. Glavni mehanizmi integracije zajednica ostvaruju se pretežno na polju zapošljavanja i prosvete, a neophodan preduslov integracije je poznavanje jezika države.

Jedna od prioritetnih oblasti Koordinacionog tela jeste rad sa mladima sa ciljem njihovog osnaživanja, povezivanja i obezbeđenja stabilnog razvoja i napretka opština. Formalno i neformalno obrazovanje je u centru interesovanja najpre državnih organa, a potom i međunarodnih organizacija. Prosveta je važna za sveukupni razvoj lokalnih sredina, regiona i država, a u ovoj oblasti prepoznaju se i potencijali neophodni ne samo za razvoj lokalnih zajednica već i društvene integracije.

U poslednjih nekoliko godina postalo je vidljivije da slabo poznavanje srpskog jezika među pripadnicima albanske zajednice predstavlja sve veći problem u realizaciji inicijativa usmerenih na poboljšanje situacije u oblastima rada, zapošljavanja, nastavka školovanja i mobilnosti uopšte. Znanje jezika države pretpostavka je uspešne integracije i ravnomernog učešća svih zajednica, naročito manjinskih, na lokalnom i centralnom nivou donošenja odluka.

Preševo, Bujanovac i Medveđa

Opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa su u kategoriji nerazvijenih područja[5] i suočavaju se sa nizom prepreka i izazova. Visoka stopa nezaposlenosti i visok stepen siromaštva, praćeni zapaženim negativnim migratornim trendom[6], usporen privredni i infrastrukturni razvoj i manjak obučene radne snage, samo su neke od strukturnih i resursnih slabosti i nedostataka[7].

Za razumevanje prilika u sferi prosvete u ovim opštinama na jugu Srbije od značaja je podatak da ove etnički mešovite opštine odlikuju škole koje su monoetničke i podvojene. Vaspitno-obrazovni rad odvija se u tri ustanove predškolskog,[8] 24 osnovnog[9] i pet srednjeg obrazovanja[10]. Rad u gotovo svim obrazovnim institucijama obavlja se u etnički homogenim sredinama, te se nastava u njima odvija isključivo ili na srpskom ili na albanskom jeziku. Izuzetak čine multietničke osnovne škole „9. maj" u selu Reljane (opština Preševo), „Gornja Jablanica" i „Sijarinska Banja" (opština Medveđa), koje đaci iz dve zajednice

5 Opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa su u grupi ekonomski nerazvijenih područja čija je karakteristika „višedecenijska nerazvijenost i pojava novog tranzicionog siromaštva [...] kumulirani ekonomski (bez industrijskih kapaciteta, kolaps velikih sistema, nerazvijeno preduzetništvo, spor proces privatizacije), socijalni i demografski problemi", Kancelarija za razvoj nedovoljno razvijenih područja: www.kornrp.gov.rs/site/page/3/nerazvijena-podrucja (pristupljeno 16.05.2014)

6 Negativni migratorni trend posledica je pada nataliteta i procesa intenzivnog demografskog pražnjenja odlaskom u druge delove Republike Srbije ili inostranstvo – najčešće zemlje članice Evropske unije, u potrazi sa poslom i finansijskom sigurnošću.

7 Podaci o strukturi nezaposlenih lica ukazuju na to da je najveći broj nekvalifikovane radne snage: www.kornrp.gov.rs/images/SLIKE/Uredbe/brosura/brosura%20sve%20zajedno%20sa%20koricom-print.pdf (pristupljeno 16.5.2014). Kada je reč o nastavnom kadru koji je neophodan opštinama za predmet Srpski kao nematernji jezik, prema podacima Nacionalne službe za zapošljavanje, filijale u Vranju, koja je nadležna za teritoriju Vranja, Bujanovca, Trgovišta, Preševa, Surdulice, Bosilegrada i Vladičinog Hana, svega jedno lice je prijavljeno sa kvalifikacijama profesora razredne nastave, a radilo je kao profesor srpskog jezika i književnosti u Vranju. Ispostava Vladičin Han beleži dva nezaposlena diplomirana filologa (srpski jezik).

8 Na teritoriji opštine Bujanovac postoji jedna predškolska ustanova (PU) u kojoj se program za pripremu za polazak u školu odvija odvojeno na srpskom i albanskom jeziku. Za decu predškolskog uzrasta iz romske zajednice nastava za pripremu za polazak u školu odvija se na srpskom jeziku u osnovnoj školi u Bujanovcu, u kojoj se nastava izvodi na srpskom jeziku, gde kasnije pohađaju redovnu nastavu. U predškolskoj ustanovi u opštini Preševo pripremni programi su organizovani odvojeno na albanskom i srpskom jeziku. I u opštini Medveđa je ista situacija: u jedinoj PU na teritoriji ove opštine obrazovno-vaspitni rad se odvija u odvojenim grupama za decu iz različitih etničkih zajednica.

9 Od deset osnovnih škola na teritoriji opštine Bujanovac nastava na srpskom jeziku je organizovana u četiri, a u ostalih šest škola na albanskom jeziku. U školskoj 2013/14. godini u osnovnoj školi u selu Biljača je za četiri đaka različitih razreda nastava na srpkom jeziku posebno organizovana. Osnovno obrazovanje organizovano je u osam škola na teritoriji opštine Preševo: u šest škola đaci pohađaju nastavu na albanskom, u jednoj školi na srpskom jeziku, dok u jednoj školi đaci pohađaju nastavu na srpskom i albanskom jeziku. U toj, jedinoj multietničkoj školi, đaci ne pohađaju nastavu zajedno, već svako na svom maternjem jeziku. Od šest škola na teritoriji opštine Medveđa nastava se u tri škole odvija na srpskom, u jednoj na albanskom, a u dve na oba jezika, uz napomenu da nema etnički mešovitih odeljenja.

10 Dve su srednje škole u Bujanovcu u kojima se nastava odvija isključivo na srpskom, odnosno albanskom jeziku i muzička škola sa nastavom na srpskom jeziku. U Preševu postoje dve srednje škole – gimnazija i srednja tehnička, sa odeljenjima u kojima đaci nastavu prate na maternjim jezicima. U Medveđi postoji jedna srednja škola u kojoj đaci prate nastavu na maternjem jeziku (nema etnički heterogenih odeljenja)

istovremeno pohađaju, ali nastavu prate odvojeno. Izuzetak predstavljaju i dva odeljenja fakulteta u Medveđi, na kojima studenti prate nastavu na srpskom uz simultani prevod na albanski jezik, i odeljenje Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu, u kojem je nastava dvojezična, a studenti iz svih zajednica tokom studija zajedno prate nastavu za predmete koji su na srpskom jeziku.

I pored retkih primera multietničkih obrazovnih ustanova, etnički Srbi, Albanci i Romi na jugu Srbije ne dele zajednički prostor budući da ne pohađaju iste škole. Stoga đaci imaju retke mogućnosti susreta, druženja i razmene iskustava, jer se u jednim školama nastava održava na srpskom (te škole najčešće pohađaju i Romi), a u drugim školama je nastava na albanskom jeziku. Malo je vannastavnih, zajedničkih aktivnosti i njih najčešće organizuju nevladine organizacije i sportski klubovi, a interesovanje za učešće je veliko.

Znanje jezika države od suštinskog je značaja kako na mikro i mezo nivou (za pojedinca, odnosno lokalnu zajednicu), tako i na makro nivou, koji u ovom kontekstu podrazumeva integraciju različitih etničkih zajednica. Znanje srpskog jezika je osnov zapošljavanja u javnoj službi. Otvaranjem novih radnih mesta, naročito od 2010. godine, ukazala se nova prilika za pronalaženje posla.[11] Na raspisanim konkursima državnih organa uočeno je da mali broj kandidata iz albanske zajednice razume i govori srpski jezik.

Nove prilike ukazale su se i mladima koji završavaju srednju školu i upisuju fakultete. Od 2011. godine Koordinaciono telo stipendira mlade iz ovih opština da studiraju na fakultetima Univerziteta u Novom Sadu. Polaganje prijemnog ispita, a potom i samo studiranje, podrazumeva dobro poznavanje spskog jezika, budući da je to jezik na kojem se održava nastava.

Isti slučaj je i sa odeljenjem Ekonomskog fakulteta iz Subotice u Bujanovcu. Nastava na odeljenju u Bujanovcu je dvojezična, zbog čega je studentima iz albanske zajednice neophodno da vladaju jezikom kako bi pratili nastavu i uspešno polagali ispite koji su organizovani na srpskom jeziku. Za stipendiste Koordinacionog tela kojima srpski nije maternji jezik i za studente odeljenja Ekonomskog fakulteta iz albanske zajednice,[12] ovaj Vladin organ je u više navrata organizovao višemesečne *ad hoc* kurseve srpskog jezika. Prve inicijative za organizovanim učenjem srpskog jezika ponikle su iz civilnog sektora, najpre u Preševu, a potom i u Bujanovcu. Nevladine organizacije iz dve opštine su sredstvima Koordinacionog tela, opredeljenim za rad nevladinog sektora, organizovale časove srpskog jezika.

11 Odluka o izmeni odluke o maksimalnom broju zaposlenih u organima državne uprave, javnim agencijama i organizacijama za obavezno socijalno osiguranje, Vlada Republike Srbije, 2010.

12 Časovi srpskog jezika za studente odeljenja Ekonomskog fakulteta organizovani su uz podršku Kancelarije visokog komesara za nacionalne manjine (Hag) i Misije OEBS u Srbiji.

Albanski lideri sa juga Srbije prepoznali su značaj unapređenja učenja srpskog jezika. U junu 2013. godine Vlada Republike Srbije usvojila je Izveštaj sa sastanka predsednika Koordinacionog tela profesora Zorana Stankovića i albanskih političkih lidera sa juga Srbije. Izveštaj sadrži sedam tema koje su albanski lideri predložili za razgovore sa predstavnicima Vlade Republike Srbije. Jedna od kandidovanih tema je obrazovanje, u okviru koje je predloženo da se razmotri i mogućnost poboljšanja učenja srpskog jezika.

Učenje srpskog jezika je obavezan predmet za đake iz svih manjinskih zajednica i on se uči tokom osnovnog i srednjeg obrazovanja. Osnovni cilj učenja jezika jeste, najpre, sticanje sposobnosti pripadnika nevećinske zajednice da steknu znanje srpskog jezika kako bi mogli da ga koriste u svakodnevnoj komunikaciji.

Cilj ove studije jeste da predstavi nalaze istraživanja i na njima zasnovane konkretne preporuke za unapređenje kvaliteta nastave u osnovnom obrazovanju. Ukoliko se preporučeni model pokaže efikasnim i održivim, on bi se docnije mogao primeniti i na nivo srednjeg obrazovanja. Rad sa đacima i nastavnicima u sistemu osnovnog obrazovanja logičan je sled koraka iz više razloga: (1) usvajanje novih sadržaja je mnogo lakše u ranijim fazama obrazovnog ciklusa; (2) nastavni programi za učenje Srpskog kao nematernjeg jezika u srednjim školama pretpostavljaju da su đaci u osnovnoj školi stekli osnovno znanje koje se programima za osnovne škole očekuje i definiše. Ukoliko se zanemari nizak nivo znanja srpskog jezika đaka koji završavaju osnovnu školu, nastavnici srednjih škola neće biti u mogućnosti da ostvare program koji je definisan za rad sa đacima; (3) koren problema leži u početnim fazama obrazovnog procesa. Stoga je potrebno da se kvalitet nastave unapredi i poboljša upravo u primarnim fazama i đacima u kasnijim periodima razvoja omogući da nadograđuju, dopunjuju i usavršavaju znanje koje su stekli u ranijim fazama obrazovanja i odrastanja; (4) ako se uzme u obzir da Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja propisuje osnovno obrazovanje kao obavezno, za razliku od srednjeg obrazovanja, intervencijama u osnovnom obrazovanju bio bi obuhvaćen veći broj đaka. Time bi se omogućilo većem broju pripadnika albanske zajednice da ovlada osnovama srpskog jezika.

Slabo znanje srpskog jezika predstavlja značajnu prepreku mladim etničkim Albancima i Albankama da se zaposle ili nastave školovanje u Republici Srbiji, da komuniciraju u različitim prilikama i završavaju brojne poslove. Posledica nepoznavanja zvaničnog jezika jeste otežana integracija čiji rezultat može biti segregacija i izdvajanje jedne etničke skupine od većinske. Izdvajanjem dveju skupina stvara se jaz, međusobno nepoznavanje i nerazumevanje, uprkos činjenici da dele zajednički životni prostor.

II. KONCEPTUALNI I ZAKONODAVNI OKVIR

II.1. Konceptualni okvir – značaj jezika u integraciji raznolikih društava

II. KONCEPTUALNI I ZAKONODAVNI OKVIR

II.1. KONCEPTUALNI OKVIR – ZNAČAJ JEZIKA U INTEGRACIJI RAZNOLIKIH DRUŠTAVA

Nataša Bošković

Sadržaj centralnih pojmova na kojima počiva ova studija treba sagledavati u kontekstu važećih međunarodnih normi i standarda u oblasti ljudskih i manjinskih prava, te u skladu sa standardima koji se odnose na integraciju raznolikih društava. Međunarodni standardi u ovim oblastima definisani su u odredbama niza međunarodnih konvencija koje je Republika Srbija ratifikovala, kao i u deklaracijama i drugim dokumentima Ujedinjenih nacija (UN), Saveta Evrope (SE) i Organizacije za evropsku saradnju i bezbednost (OEBS). Imajući u vidu potrebu da se standardi primenjuju u kontekstu konkretnog društva i konkretnog trenutka, autori i autorke Studije o mogućnostima unapređenja nastave i učenja Srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u Preševu, Bujanovcu i Medveđi izradili su preporuke na osnovu sprovedenog empirijskog i teorijskog istraživanja, uzimajući u obzir ne samo pedagošku perspektivu učenja/nastave nematernjeg jezika već i činjenicu da je jezik važan činilac društvene integracije.

Društvena integracija

Integracija se može razumeti kao „dinamički proces u kome učestvuje više aktera i svi oni se angažuju da bi obezbedili delotvorno učešće svih pripadnika raznolikog društva u ekonomskom, političkom, socijalnom i kulturnom životu i snaži zajednički i inkluzivni osećaj pripadnosti kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou.“[13] Integracija podrazumeva proces izgradnje harmoničnog suživota više zajednica u uslovima stalnog dijaloga i poštovanja prava na identitet i upravo se po tome razlikuje od asimilacije, koja predstavlja prinudno stapanje pripadnika manjinske zajednice u većinsku kulturu, jezik, običaje i gubitak ili poništavanje etničkog, kulturnog, jezičkog ili verskog identiteta.

Član 5. st. 2. Okvirne konvencije Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (u daljem tekstu: Okvirna konvencija), takođe se bavi ovim pitanjem: „Bez štete po mere preduzete u skladu sa njihovom opštom politikom integracije, strane ugovornice će se uzdržati od politike ili prakse koje imaju za cilj asimilaciju pripadnika nacionalnih manjina protiv njihove volje i štitiće ta lica od svake akcije usmerene ka takvoj

13 *Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava*, visoki komesar OEBS za nacionalne manjine, 2012 (prevod Misija OEBS-a u Srbiji, Beograd 2012).

asimilaciji." Važno je istaći da se države ne sprečavaju da preduzimaju mere u okviru svoje opšte politike integracije, čime se priznaje značaj socijalne kohezije i odražava nastojanje navedeno u preambuli Okvirne konvencije da kulturna raznolikost u svakom društvu treba da bude izvor i faktor obogaćenja, a ne podela.[14]

Politiku integracije, dakle, karakteriše dobrovoljno učešće svih članova društva u tom procesu uz poštovanje i očuvanje kulture i identiteta pripadnika i pripadnica nacionalnih manjina.[15] Integracija je dinamičan proces, a, sledstveno tome, politiku integracije potrebno je stalno nadograđivati i prilagođavati promenama u društvu, uz težnju da se obezbedi učešće svih članova društva. Zato je u javne politike integracije važno kontinuirano ugrađivati nove elemente koji odražavaju potrebe i društvene okolnosti koje su u konstantnom procesu promene. U tim okvirima treba posmatrati i proces integracije nacionalnih manjina u etnički i jezički raznolikim društvima. Međunarodni standardi koji se odnose na taj proces razrađeni su u okviru koncepta i prakse „integracije uz poštovanje različitosti" Visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine,[16] o čemu će biti više reči u daljem tekstu.

Pravo na obrazovanje i jezička prava

Pravo na obrazovanje je u bliskoj vezi sa jezičkim pravima. Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (1948) prvi je međunarodni dokument u kojem se obrazovanje navodi kao ljudsko pravo, a osnovno obrazovanje je u čl. 26. određeno kao obavezno. U istom članu navodi se i to da obrazovanje treba da unapređuje razumevanje, toleranciju i prijateljstvo među svim narodima, rasnim i verskim grupama, kao i da doprinosi održavanju mira. U članu 13. Međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima ovi principi su detaljnije razrađeni i deo su međunarodnog prava. Manjinska prava u oblasti obrazovanja detaljnije su regulisana u sledećim međunarodnim dokumentima: čl. 5. Konvencije UNESCO protiv diskriminacije u obrazovanju (1960); čl. 4. Deklaracije UN o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina (1992.); čl. 14. Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope (1995). U navedenim dokumentima razrađene su i upotpunjene odredbe čl. 26. Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima koje se odnose na prava manjina da neguju svoj kolektivni identitet korišćenjem maternjeg jezika, pre svega putem obrazovanja. U istim dokumentima predviđeno je i to da se pravo na negovanje kolektivnog identiteta kroz manjinske jezike mora uravnotežiti sa odgovornošću prema integraciji i učešću u širem društvu.

14 Objašnjenja uz Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina (1995): http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm

15 Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina, čl. 5.

16 Koncept „Integracija uz poštovanje različitosti" predstavlja vodeći princip rada visokog komesara OEBS za nacionalne manjine kada je reč o bavljenju potencijalnim etničkim konfliktima.

Postupajući u skladu sa međunarodnim i domaćim normama i standardima kojima se reguliše zaštita manjinskih prava i očuvanje kolektivnog identiteta nacionalnih manjina, države preduzimaju mere koje se odnose na obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina na maternjem jeziku. Time se ispunjavaju zahtevi u oblasti manjinskih prava i potvrđuje se opredeljenje države da neguje različitost kao vrednost i bogatstvo svog društva. Države preuzimaju obavezu da na teritoriji na kojoj su regionalni ili manjinski jezici u upotrebi, u skladu sa situacijom svakog od ovih jezika i bez ikakvih ometanja učenja zvaničnog/državnog jezika, delom ili u potpunosti omoguće predškolsko, osnovno, srednje, tehničko ili specijalističko, univerzitetsko ili drugo više obrazovanje, kao i obrazovanje odraslih na manjinskim ili regionalnim jezicima (Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima, čl. 8, st. 1).

Proces društvene integracije podrazumeva sticanje znanja o široj društvenoj zajednici i učenje državnog jezika. Primera radi, u čl. 5. st. 1. Konvencije UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja, navodi se da je priznavanje prava na obrazovanje pripadnika manjina na maternjem jeziku od suštinskog značaja, pod uslovom „da se ovo pravo ne vrši na način koji onemogučava pripadnike ovih manjina da razumeju kulturu i jezik čitave zajednice i da učestvuju u njenim aktivnostima“. Kao što se očuvanje manjinskih jezika na najbolji način sprovodi kroz obrazovanje, tako je i za učenje zvaničnog jezika u školama u kojima se nastava odvija na manjinskom jeziku obrazovni proces od velikog značaja, posebno tokom obaveznog osnovnog obrazovanja.

U zemljama u kojima se, u skladu sa međunarodnim standardima, ostvaruje pravo školovanja pripadnika nacionalnih manjina na maternjem jeziku, uči se i zvanični jezik te države. U „Preporukama iz Haga o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje“ visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine, pravo na školovanje na maternjem jeziku nacionalnih manjina priznato je u funkciji prava na očuvanje identiteta, dok se zvanični jezik uči u funkciji integracije, odnosno, učešća u društvenim, ekonomskim i političkim tokovima.

Pored toga što predstavlja stub i neodvojivi deo očuvanja i razvoja identiteta pripadnika nacionalnih manjina, isključiva upotreba maternjeg jezika može biti i faktor samoizolacije nacionalne manjine, naročito u sredinama gde izloženost većinskoj kulturi i jeziku nije velika. Prema „Ljubljanskim smernicama za integraciju raznolikih društava”, višejezično obrazovanje uvećava vrednost obrazovanja učenika u svim zajednicama i društvu u celini i trebalo bi ga ohrabrivati kako za manjine, tako i za većinu.

Jezička prava u kontekstu društvene integracije

Imajući u vidu činjenicu da jezik predstavlja ključno obeležje nacionalnog identiteta, njegova uloga je od velikog značaja za poštovanje i uživanje manjinskih prava. Pravo na korišćenje maternjeg jezika predviđeno je u čl. 10. Okvirne konvencije, kojim je propisano da „svaki pripadnik nacionalne manjine ima pravo da koristi slobodno i bez ometanja svoj manjinski jezik, privatno i javno, usmeno ili pismeno", dok su čl. 7. st. 1 Evropske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima definisana načela i ciljevi na kojima države grade svoju politiku, zakonodavstvo i praksu u vezi sa regionalnim ili manjinskim jezicima koji se upotrebljavaju u okviru njenih teritorija.

Za potrebe ove studije ukratko su predstavljeni sadržaj i relacije među pojmovima maternji – nematernji – manjinski – strani – zvanični/državni jezik, prema „Vodiču za razvoj obrazovnih jezičkih politika u Evropi"[17] Odeljenja za jezičku politiku Saveta Evrope. Prema ovom dokumentu „prvi jezik" je naučni termin koji se odnosi na ono što se uobičajeno naziva „maternjim jezikom". Odnosi se na jezik koji je prvi usvojen u detinjstvu.[18] Razlika između „stranog" i „drugog jezika" veoma je važna jer opisuje društveno okruženje u kom se stiču jezička znanja. Jezik usvojen u neposrednoj okolini naziva se „drugim jezikom" i najčešće je prisutan u svakodnevnoj upotrebi. „Stranim jezikom" se najčešće naziva jezik koji je u upotrebi kao zvanični jezik u drugoj zemlji. Izraz „manjinski jezik" odnosi se na jezike koje koriste manjinske zajednice, pre svega u obrazovanju, ali i u komunikaciji sa državnim institucijama, sudovima, kao i u medijima. Zvanični jezik, koji se drugačije još naziva i državni, jeste termin koji se koristi da označi jezik čija upotreba je dominantna u svim javnim domenima u određenoj državi. Državni jezik često ima u zakonima i ustavima priznat status službenog jezika. U skladu sa terminologijom koju je zakonodavac odredio u Ustavu i zakonima Republike Srbije, za potrebe ove studije koristi se izraz „nematernji jezik" u značenju koje je najbliže pojmu „drugi jezik".

17 *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe*, [Od jezičke raznolikosti do plurijezičkog obrazovanja: vodič za razvoj obrazovnih jezičkih politika u Evropi] Executive Version 2007. Language Policy Division, DGIV, Council of Europe. Plurijezičnost je pojam koji je Savet Evrope uveo i razradio najpre u Zajedničkom evropskom okviru za učenje živih jezika (Common European Framework of Reference for Languages), a potom i u drugim dokumentima koji se odnose na jezičke obrazovne politike. Prema Zajedničkom evropskom okviru, plurijezičke i plurikulturne veštine predstavljaju sposobnost korišćenja jezika u komunikaciji i učešća u interkulturalnim aktivnostima, pri čemu osoba ima različite stepene znanja nekoliko jezika i iskustvo nekoliko kultura. To je osnov za razlikovanje plurijezičnosti kao kompetencije govornika (koji je u stanju da koristi više od jednog jezika) od višejezičnosti kao prisustva više jezika na određenoj teritoriji. Reč je o kvalitativnom pomaku – od usredsređivanja na jezike (jedna država može se smatrati jednojezičnom ili dvojezičnom) ka usredsređivanju na govornike (str. 8). Više o tom konceptu i o razlici između plurijezičnosti i višejezičnosti videti u: *Common European Framework of Reference for Languages i From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe.*

18 Za dvojezične/višejezične osobe, „prvi jezik" mogu biti dva ili više jezika, ukoliko je prilikom otkrivanja i saznavanja o svetu dete u konaktu sa govornicima više jezika.

Jezička obrazovna politika kao element integracione politike

Pravo i dužnost pripadnika nacionalnih manjina da učestvuju u procesu društvene integracije predviđeno je u više međunarodnih dokumenata.[19]

U „Ljubljanskim smernicama za integraciju raznolikih društava" Visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine navodi se da „politika integracije treba da obuhvati mere koje podstiču dijalog između zajednica i njihovu interakciju na osnovu tolerantnosti i uzajamnog poštovanja. To obuhvata širok spektar inicijativa u raznim oblastima, uključujući obrazovnu, medijsku i jezičku politiku".[20] Pored toga navodi se i da „države imaju obavezu da zaštite i unaprede manjinske jezike i prava lica koja pripadaju manjinama da uče i koriste te jezike, a manjine u isto vreme dele s većinom odgovornost za učešće u kulturnom, socijalnom i ekonomskom životu i javnim poslovima [...] To učešće podrazumeva da lica koja pripadaju manjinama treba da steknu odgovarajuće znanje državnog ili zvaničnog jezika".[21]

Nedovoljno poznavanje ili nepoznavanje zvaničnog jezika države dovodi do smanjenja mogućnosti učešća pripadnika manjinskih zajednica u obrazovanju na zvaničnom jeziku države, u stručnom osposobljavanju, u korišćenju podsticajnih mera koje država preduzima u oblasti obrazovanja (stipendiranje srednjoškolaca i studenata), zatim u zapošljavanju (naročito u sistemu državne uprave) i, konačno, smanjenog učešća u procesu donošenja odluka i širem društvenom životu. Ukoliko je takva situacija smanjenog učešća trajnija, ona generiše sve manju izloženost i kontakt s jezikom, a samim tim i sve manje šanse da se on nauči.

Komunikacija i interakcija među članovima heterogenih društava pospešuje kontakt s jezikom i mogućnosti za unapređenje poznavanja kulture, istorije i religije, kako nacionalnih manjina tako i većinskog stanovništva. Zato je i u međunarodnim instrumentima za zaštitu manjinskih prava naglašena potreba za unapređenjem poznavanja jezika, između ostalog, i u cilju stvaranja klime tolerancije i dijaloga (čl. 6. Okvirne konvencije). Principi i vrednosti višejezičnosti i interkulturalnosti u obrazovanju, uz obavezno učenje zvaničnog jezika države, podrazumevaju i učenje manjinskih jezika.[22] Zato svakako ne treba zanemariti dvosmernost učenja kada je reč o procesu integracije u jezički mešovitim sredinama.

---

19 Dokument iz Kopenhagena, st. 34; Preporuke iz Haga visokog komesara OEBS za nacionalne manjine, preporuka br. 1; Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina, objašnjenje uz čl. 14; Konvencija UNESCO protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja, čl. 5 st. 1; Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina, čl. 4.

20 *Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava*, smernica br. 11, visoki komesar OEBS za nacionalne manjine, 2012.

21 *Ibid*., komentar uz smernicu 42;

22 *Preporuka 1740 (2006)* Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o mestu maternjeg jezika u školskom obrazovanju (Parliamentary Assembly Council of Europe (PACE) – Recommendation on the place of the mother tongue in school education (Recommendation 1740 (2006)).

Budući da je jezik naročito vidljiv aspekt grupnog identiteta, on lako postaje simbol za određenu grupu, naročito u situacijama tenzija i konflikta. Utoliko je značaj komunikacije i razumevanja još veći kada je reč o procesu pomirenja i izgradnje mira. U uslovima postkonfliktnih društava ta uloga jezika je veoma izražena s obzirom na to da je potrebno ponovo izgraditi poverenje, kao i političke i ekonomske preduslove za suživot.

Shodno tome, „poznavanje zvaničnog jezika jeste faktor socijalne kohezije i integracije".[23] Zato je potrebno da država uskladi napore vezane za učenje manjinskih i zvaničnog jezika, posebno u sredinama gde se obrazovni proces odvija na jeziku nacionalne manjine i gde su mogućnosti za učenje zvaničnog jezika u velikoj meri vezane za obrazovni sistem, kao što je to u sredinama gde pripadnici nacionalnih manjina čine većinsko stanovništvo. „Politika država treba da bude takva da uspostavi ravnotežu između potrebe za jednim ili više zajedničkih jezika koji predstavljaju zajedničku osnovu za integrisanje i funkcionisanje društava i obaveze u pogledu očuvanja i unapređenja jezičke raznolikosti, između ostalog i zaštitom jezičkih prava manjina. Vlade treba svima da pruže dostupnu mogućnost da nauče državni jezik."[24] S obzirom na to da svaka konkretna situacija sadrži i niz specifičnosti koje se moraju uzeti u obzir, potrebno je sagledati karakteristike svakog konkretnog društva kako bi u okviru postojeće politike integracije standardi bili primenjeni na adekvatan način.

Treba imati u vidu i to da je učešće u procesu integracije odgovornost svih institucionalnih i društvenih aktera, medija i civilnog društva. Obaveza država je da omoguće uslove[25] za stvaranje jednakih mogućnosti za sve svoje građane i građanke, bez diskriminacije.

U evropskim zemljama u kojima se javne politike u oblasti obrazovanja i jezika sve više baziraju na zahtevima ekonomske kompetitivnosti i davanja prioriteta učenju stranih jezika, sve više se prepoznaje i potreba da deca i mladi iz manjinskih i migrantskih zajednica nauče i zvanični jezik države u kojoj žive. Kada veliki broj stanovnika zbog nepoznavanja jezika nije u stanju da učestvuje u ekonomskom ili društvenom životu, distribucija jezičkih kompetencija na negativan način utiče na društvenu koheziju.[26]

23 *Komentar br. 1 – Obrazovanje na osnovu Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina*, ACFC/25DOC(2006)002. Savetodavni komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, Savet Evrope: http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_CommentaryEducation_sr.pdf

24 *Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava*, Kancelarija visokog komesara za nacionalne manjine, Hag, 2012.

25 Države potpisnice Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina se obavezuju da će, gde je to potrebno, preduzeti mere u oblasti obrazovanja i istraživanja kako bi se negovala kultura, jezik i religija nacionalnih manjina i većinskog stanovništva (čl. 12 st. 1 i 2). U tom kontekstu strane ugovornice će između ostalog obezbediti odgovarajuće mogućnosti za obuku nastavnika i dostupnost nastavnih učila i olakšati kontakte između učenika i nastavnika iz različitih zajednica.

26 Pádraig Ó Riagáin and Georges Lüdi, *Bilingual Education: Some Policy Issues*, Language Policy Division DG IV – Directorate of School, Out-of-School and Higher Education Council of Europe, Strasbourg.

Uzimajući u obzir sve navedene elemente, nalaze terenskog istraživanja sprovedenog za potrebe ove studije važno je sagledavati u kontekstu društvene integracije, a ne strogo pedagoških intervencija za unapređenje nastave jezika.

II.2. Prikaz zakonodavstva u Republici Srbiji u oblasti učenja srpskog kao nematernjeg jezika

II.2. PRIKAZ ZAKONODAVSTVA U REPUBLICI SRBIJI U OBLASTI UČENJA SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA

Marija Stanković

II.2.1. Zakonodavni okviri u Republici Srbiji kojima se regulišu prava i slobode pripadnika nacionalnih manjina

Ustav Republike Srbije[27] garantuje prava nacionalnih manjina u Republici Srbiji, koja se ostvaruju u skladu sa međunarodno-pravnom zaštitom ljudskih i manjinskih prava. Pripadnici nacionalnih manjina imaju individualna i kolektivna prava, prava koja ostvaruju pojedinačno ili u zajednici s drugima u skladu sa zakonima i međunarodnim standardima. Kolektivna prava podrazumevaju da pripadnici nacionalnih manjina, neposredno ili preko svojih izabranih predstavnika, učestvuju u procesu odlučivanja ili odlučuju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, informisanje i upotrebu jezika i pisma, a radi ostvarivanja prava na samoupravu u oblasti kulture, obrazovanja, informisanja i službene upotrebe jezika i pisma. Osim toga, pripadnici nacionalne manjine mogu izabrati svoje nacionalne savete, u skladu sa Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina.[28]

Za oblast ostvarivanja manjinskih prava, naročito kada je reč o obrazovanju, veliki značaj ima i niz posebnih zakona: Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja,[29] Zakon o osnovnoj školi,[30] Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina, Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisama,[31] Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina.[32]

II.2.2. Opis sistema obrazovanja Republike Srbije

Ustavom Republike Srbije svakome je, pod jednakim uslovima, zagarantovano pravo na obrazovanje.

27 Ustav Republike Srbije (*Sl. glasnik RS*, br. 83/2006).

28 Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina (*Sl. glasnik RS*, br. 20/2014).

29 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013).

30 Zakon o osnovnoj školi (*Sl. glasnik RS*, br. 22/2002).

31 Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma (*Sl. glasnik RS*, br. 30/2010).

32 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (*Sl. glasnik RS*, br. 97/2013).

Strukturu obrazovnog sistema u Srbiji čine:

- obavezno i besplatno predškolsko obrazovanje, u trajanju od najmanje devet meseci;
- obavezno i besplatno osmogodišnje osnovno obrazovanje;
- besplatno srednje obrazovanje, koje u zavisnosti od tipa srednje škole traje od tri do četiri godine
- visoko obrazovanje, koje je, svim građanima, pod jednakim uslovima, dostupno.

Obavezno i besplatno osnovno obrazovanje uređeno je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Zakonom o osnovnoj školi. Osnovno obrazovanje traje osam godina i podeljeno je u dva ciklusa. Prvi ciklus obuhvata prva četiri razreda, koja su organizovana razrednom nastavom. Drugi ciklus obuhvata razrede od petog do osmog, za koje se organizuje predmetna nastava, u skladu sa školskim programom.

Srednje obrazovanje nije obavezno. Pravo na besplatno srednje obrazovanje uređeno je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, Zakonom o srednjoj školi i Zakonom o srednjem obrazovanju i vaspitanju.[33]

Visoko obrazovanje je regulisano Zakonom o visokom obrazovanju.[34] Shodno čl. 80 Zakona o visokom obrazovanju, visokoškolska ustanova organizuje i izvodi studije na srpskom jeziku, ali može organizovati polaganje ispita i izvoditi studije, odnosno pojedine delove studija, kao i organizovati izradu i odbranu završnog, magistarskog i specijalističkog rada i doktorske disertacije, na jeziku nacionalne manjine i na stranom jeziku, u skladu sa statutom te visokoškolske ustanove. Visokoškolska ustanova može ostvarivati studijski program na jeziku nacionalne manjine i stranom jeziku ukoliko je takav program odobren, odnosno akreditovan.

II.2.3. Upotreba jezika u sistemu obrazovanja Republike Srbije

Prema Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, obrazovno-vaspitni rad ostvaruje se na srpskom jeziku. Za pripadnike nacionalnih manjina obrazovno-vaspitni rad ostvaruje se na maternjem jeziku, a izuzetno se može ostvarivati i dvojezično ili na srpskom jeziku (čl. 9 st. 2). Prema Zakonu o osnovnoj školi, kada se nastavni plan i program ostvaruje i na jezicima nacionalnih manjina, učenik savlađuje nastavni

33 Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br. 55/2013).

34 Zakon o visokom obrazovanju (*Sl. glasnik RS*, br. 89/2013).

plan i program srpskog jezika (čl. 5 st. 4). Takođe, članom 12 st. 4 Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju[35] predviđeno je da kada se obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na jeziku i pismu nacionalne manjine, škola je u obavezi da za učenike organizuje nastavu srpskog jezika. Pitanje prava na upotrebu jezika za pripadnike nacionalnih manjina regulisano je stavom 5 istog člana kojim se predviđa da kada se nastava izvodi na srpskom jeziku, za učenike pripadnike nacionalne manjine se organizuje nastava na jeziku pripadnika nacionalne manjine sa elementima nacionalne kulture kao izborni predmet.

II.2.4. Stručna sprema nastavnika – potrebne kompetencije i kvalifikacije

Obrazovno-vaspitni rad u ustanovi obavljaju: nastavnik, vaspitač i stručni saradnik, odnosno lice koje je steklo odgovarajuće visoko obrazovanje, a koje mora da ima obrazovanje iz psiholoških, pedagoških i metodičkih (PPM) disciplina stečeno na visokoškolskoj ustanovi u toku studija ili nakon diplomiranja, od najmanje 30 bodova i šest bodova prakse u ustanovi, u skladu sa Evropskim sistemom prenosa bodova (čl. 8 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja).[36] U obavljanju obrazovno-vaspitnog rada nastavniku, vaspitaču i stručnom saradniku mogu da pomažu i druga lica, u skladu sa ovim zakonom.

Zakon o osnovnoj školi (čl. 69) propisuje da nastavu od I do IV razreda može da izvodi nastavnik sa odgovarajućom visokom ili višom školskom spremom. Nastavu na srpskom jeziku, kao i na jezicima nacionalnih manjina od I do IV razreda, može da izvodi nastavnik koji je stekao odgovarajuću školsku spremu na jeziku na kome se nastava izvodi, ili koji položi ispit iz jezika sa metodikom na odgovarajućoj višoj školi, odnosno fakultetu. Za obavljanje obrazovno-vaspitnog rada neophodno je, tokom ili nakon studiranja, obaviti metodičku praksu i steći najmanje 30 bodova iz PPM disciplina. Predmetnu nastavu može da izvodi nastavnik koji ima odgovarajuću visoku školsku spremu.

Obrazovanje koje nastavnici, vaspitači i stručni saradnici treba da imaju propisano je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (čl. 121), u skladu sa kojim poslove vaspitača u predškolskoj ustanovi može da obavlja lice sa stečenim odgovarajućim visokim obrazovanjem na studijama prvog stepena, studijama drugog stepena, studijama u trajanju od tri godine, višim obrazovanjem, odnosno sa odgovarajućim srednjim obrazovanjem. Poslove vaspitača u predškolskoj ustanovi i nastavnika razredne nastave, osim za romski jezik, može da obavlja lice koje je steklo odgovarajuće obrazovanje na jeziku na kome se ostvaruje taj rad ili je položilo ispit iz jezika sa metodikom, po programu odgovarajuće visokoškolske ustanove.

35 Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju (*Sl. glasnik RS*, br.55/2013).

36 Odgovarajuće visoko obrazovanje predstavlja obrazovanje stečeno na studijama drugog stepena (masterske akademske studije, specijalističke akademske studije ili specijalističke strukovne studije) ili obrazovanje stečeno na osnovnim studijama u trajanju od najmanje četiri godine. Izuzetno, nastavnik i vaspitač jeste i lice sa stečenim odgovarajućim visokim obrazovanjem na studijama prvog stepena (osnovne akademske, odnosno strukovne studije), studijama u trajanju od tri godine ili višim obrazovanjem.

Odnosno, poslove vaspitača u predškolskoj ustanovi i nastavnika razredne nastave u srpskim opštinama u kojima je većinsko stanovništvo albanske nacionalnosti (koje se obrazuje na albanskom jeziku kao jeziku nacionalne manjine) mogu obavljati lica koja su stekla odgovarajuće obrazovanje na albanskom jeziku ili lica koja su položila ispit iz albanskog jezika sa metodikom, po programu odgovarajuće visokoškolske ustanove. Na isti način, poslove nastavnika i stručnog saradnika može da obavlja lice koje je steklo srednje, više ili visoko obrazovanje na jeziku na kome se ostvaruje obrazovno-vaspitni rad ili je položilo ispit iz tog jezika po programu odgovarajuće visokoškolske ustanove.

Jedno od mogućih rešenja za sprovođenje programa učenja srpskog kao nematernjeg jezika u školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku jeste uvođenje pomoćnog nastavnika, vaspitača ili stručnog saradnika. Bliže uslove u pogledu stepena i vrste obrazovanja nastavnika, vaspitača, stručnog saradnika, saradnika u predškolskoj ustanovi koji ostvaruje posebne i specijalizovane programe (kao što je program učenja srpskog kao nematernjeg jezika), pedagoškog asistenta i pomoćnog nastavnika, program obuke za osposobljavanje nastavnika, stručnog saradnika i program obuke za pedagoškog asistenta – propisuje ministar (čl. 121 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja).

Poslove nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika može da obavlja lice koje ima dozvolu za rad, odnosno licencu,[37] kada može da ostvaruje individualni obrazovni plan za rad sa decom i učenicima sa smetnjama u razvoju ako je za to osposobljeno, po programu i na način koji propisuje ministar (čl. 122 Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja). Bez licence poslove nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika (najduže dve godine od dana zasnivanja radnog odnosa) u ustanovi može da obavlja:

1) pripravnik;

2) lice koje ispunjava uslove za nastavnika, vaspitača i stručnog saradnika, sa radnim stažom stečenim van ustanove, pod uslovima i na način utvrđenim za pripravnike;

3) lice koje je zasnovalo radni odnos na određeno vreme radi zamene odsutnog zaposlenog;

4) saradnik u predškolskoj ustanovi;

5) pedagoški asistent i pomoćni nastavnik.

Saradnik u predškolskoj ustanovi može da obavlja vaspitno-obrazovni rad bez licence ako ima zakonom predviđeno obrazovanje.

37 Licenca je javna isprava. Ministarstvo izdaje licencu i vodi registar nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika kojima je izdata licenca.

II.2.5. Obrazovanje pripadnika nacionalnih manjina

U skladu sa Ustavom, pripadnicima nacionalnih manjina garantovano je pravo na školovanje na svom jeziku u obrazovnim ustanovama čiji je osnivač država, kao i pravo na korišćenje svog jezika i pisma. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina pripadnicima nacionalnih manjina jemči pravo na vaspitanje i obrazovanje na svom jeziku u institucijama predškolskog, osnovnog i srednjeg vaspitanja i obrazovanja (čl. 13 st. 1), a obrazovanje na jeziku nacionalne manjine ne isključuje obavezno učenje srpskog jezika (čl. 13 st. 4). Nastavni plan treba da bude prilagođen konkretnoj nacionalnoj manjini i da sadrži teme koje se odnose na njenu istoriju, umetnost i kulturu. U izradi nastavnog plana obavezno učestvuju nacionalni saveti nacionalnih manjina.

Za ostvarivanje prava na obrazovanje na maternjem jeziku za nacionalne manjine u okviru predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, može se propisati određeni minimalan broj učenika, s tim da taj broj može da bude manji od minimalnog broja učenika koji je zakonom propisan za obezbeđenje odgovarajućih oblika nastave i obrazovanja (Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, čl. 13). Isti član Zakona propisuje da svaka pojedina obrazovna ustanova određuje koliki je minimalan broj učenika potreban da bi se obezbedilo obrazovanje na manjinskom jeziku.

Prema Zakonu o predškolskom obrazovanju i vaspitanju („Službeni glasnik RS“ broj 18/2010) vaspitno – obrazovni rad se izvodi na srpskom jeziku, dok se za pripadnike nacionalne manjine isti ostvaruje na maternjem jeziku, a može i dvojezično ili na srpskom, ukoliko se za to opredeli najmanje 50 % roditelja, odnosno staratelja dece (čl. 5 st. 1 i 2).

Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju takođe jemči pravo pripadnika nacionalnih manjina na ostvarivanje obrazovno-vaspitnog rada i na jeziku i pismu nacionalne manjine, odnosno dvojezično, ukoliko se, prilikom upisa u prvi razred, za to opredeli najmanje 15 učenika (čl. 12 st. 1). Izuzetno, obrazovno-vaspitni rad se može ostvarivati i na jeziku i pismu pripadnika nacionalne manjine i ukoliko je u prvi razred upisano manje od 15 učenika, po dobijanju saglasnosti ministra nadležnog za poslove obrazovanja i uz prethodno dobijeno mišljenje odgovarajućeg nacionalnog saveta (čl. 12 st. 2). Saglasnost za ostvarivanje školskog programa na jezicima nacionalnih manjina za manje od 15 učenika, ministarstvo daje po pribavljenom mišljenju odgovarajućeg nacionalnog saveta nacionalne manjine u okviru nadležnosti nacionalnih saveta definisanih Zakonom o nacionalnim savetima nacionalnih manjina. Ukoliko nacionalni savet nacionalne manjine ne dostavi mišljenje u roku od 15 dana od dana prijema zahteva, smatra se da je mišljenje dato (čl. 12 st. 3).

Kada se obrazovno-vaspitni rad izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, škola je u obavezi da za te učenike organizuje nastavu srpskog jezika (čl. 12 st. 4), a kada se nastava ostvaruje na srpskom jeziku, za pripadnike nacionalne manjine organizuje se i nastava jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne kulture kao izborni predmet (čl. 12 st. 5).

Kada je u pitanju srednje obrazovanje, za pripadnike nacionalne manjine obrazovno-vaspitni rad se takođe ostvaruje i na jeziku i pismu nacionalne manjine, odnosno dvojezično, ukoliko se prilikom upisa u prvi razred za to opredeli najmanje 15 učenika, odnosno i manje od 15 učenika uz saglasnost ministarstva nadležnog za poslove obrazovanja, a po pribavljenom mišljenju odgovarajućeg nacionalnog saveta nacionalne manjine (čl. 5 st. 2 i 3 Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju).

Kada se obrazovno-vaspitni rad u srednjim školama izvodi na jeziku i pismu nacionalne manjine, škola je u obavezi da za te učenike organizuje nastavu srpskog jezika (čl. 5 st. 4), a kada se nastava ostvaruje na srpskom jeziku, za pripadnike nacionalne manjine organizuje se i nastava jezika nacionalne manjine sa elementima nacionalne kulture (čl. 5 st. 5).

Za ostvarenje osnovnog i srednjeg obrazovanja na jezicima nacionalnih manjina ključno je obezbediti nastavnike koji mogu da predaju na tim jezicima. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđa osnivanje katedri i fakulteta za obrazovanje učitelja i nastavnika na jezicima nacionalnih manjina. U Nacionalnoj strategiji za pristupanje Srbije Evropskoj uniji ističe se da je, u oblasti obrazovanja pripadnika nacionalnih manjina, potrebno podzakonskim aktima regulisati prvenstveno pitanje obrazovanja i usavršavanja nastavnika pripadnika nacionalnih manjina.[38] Pitanje podzakonskih akata je, takođe, istaknuto u izmenjenom i dopunjenom Nacionalnom programu za integraciju Republike Srbije u Evropsku uniju (2009).

Kada se obrazovno-vaspitni rad ostvaruje na albanskom jeziku i pismu, što je slučaj sa školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, škola je u obavezi da za učenike organizuje nastavu srpskog jezika.

II.2.6. Udžbenici za osnovnu školu koje koriste pripadnici svih nacionalnih manjina

Prema Zakonu o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, udžbenik, drugo nastavno sredstvo i pomagalo štampaju se na srpskom jeziku ćiriličkim pismom. Udžbenik, drugo nastavno sredstvo i pomagalo štampaju se i na jeziku i pismu nacionalne manjine za učenike za koje se obrazovno-vaspitni rad izvodi i

38 Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji 2005: 107

na tom jeziku.[39] Pripadnici nacionalne manjine mogu koristiti i udžbenike iz matične države, ali samo na osnovu odobrenja ministra prosvete.[40]

Nacionalni prosvetni savet, na predlog Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja i nacionalnog saveta nacionalne manjine, u ovom slučaju Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine (NSANM), donosi plan udžbenika, drugih nastavnih sredstava i pomagala na jezicima nacionalnih manjina, u ovom slučaju albanskog jezika, i za udžbenike iz predmeta od interesa za nacionalne manjine.

Osim najmanje tri pojedinačne stručne recenzije, elaborat za udžbenike, druga nastavna sredstva i pomagala na jeziku nacionalne manjine, sadrži i mišljenje nacionalnog saveta nacionalne manjine. Neka od mogućih rešenja su prevođenje postojećeg udžbenika sa srpskog na jezik nacionalne manjine, uvoz udžbenika iz zemlje matice i, naravno, pisanje novih udžbenika.

Nacionalni savet albanske nacionalne manjine treba da utvrdi potrebu za udžbenicima, drugim nastavnim sredstvima i pomagalima na albanskom jeziku kao i potreban tiraž za narednu školsku godinu i o tome blagovremeno obavesti javnog izdavača.

Prema izvodu iz registra Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja[41] za školsku 2013/2014. godinu, za predmet Srpski kao nematernji jezik odobreni udžbenici za osnovnu školu prikazani su u tabeli 1.

Tabela 1. - Udžbenici za predmet Srpski kao nematernji jezik

Razred	Udžbenik	Autori	Godina izdavanja (ISBN)
prvi	Učimo srpski 1, srpski kao nematernji jezik	N. Dobrić, B. Maksimović	650-02-00090/2005 od 3.10.2005.
drugi	Učimo srpski 2, srpski kao nematernji jezik	N. Dobrić	650-02-00025/2005 od 15.4.2005.
treći	Čarolija reči, čitanka za 3. razred osnovne škole	N. Dobrić	650-02-00098/2007-06 od 17.5.2007.
treći	Pouke iz jezika, za srpski kao nematernji jezik	N. Dobrić	650-02-00126/2007-06 od 31.8.2007.

39 Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima (*Sl. glasnik RS*, br.72/2009)

40 Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, član 20 i 28. (*Sl. glasnik RS*, br. 72/2009)

41 http://www.mpn.gov.rs/prosveta/udzbenici/skolska-2013-2014-god/679-izvod-iz-registra-odobrenih-udzbenika-skolska-2013-2014-godina

treći	Radna sveska uz čitanku, za srpski kao nematernji jezik,	N. Dobrić, M. Živković	650-02-00131/2010-06 od 30.6.2010.
četvrti	Daj mi zvezdu jedan krug, Čitanka za 4. razred osnovne škole	N. Dobrić, G. Štasni	650-02-00163/2007-06 od 10.7.2007.
četvrti	Pouke iz jezika, za četvrti razred osnovne škole	D. Zvekić-Dušanović, N. Dobrić	650-02-00174/2007-06 od 16.7.2007.
četvrti	Radna sveska uz čitanku „Daj mi zvezdu jedan krug", za 4. razred osnovne škole	N. Dobrić, G. Štasni	650-02-00132/2010-06 od 13.4.2010.
peti	Pouke iz jezika, za peti razred osnovne škole	M. Burzan, J. Jerković	650-02-00044/2008-06 od 4.6.2008.
peti	Pegavo detinjstvo – Čitanka za srpski jezik kao nematernji	J. Ljuštanović	650-02-00233/207-06 od 26.6.2008.
peti	Radna sveska uz čitanku „Pegavo detinjstvo" za 5. razred osnovne škole	N. Dobrić	650-02-00145/2010-06 od 30.6.2010.
šesti	Pouke iz jezika i pravopisa, srpski kao nematernji	M. Burzan, J. Jerković	650-02-.00310/2008-06 od 30.6.2008.
šesti	Pletivo od reči, čitanka za srpski kao nematernji	N. Dobrić, D. Zvekić-Dušanović, G. Štasni	650-02-00311/2008-06 od 1.7.2008.
šesti	Radna sveska uz čitanku Pletivo od reči, za 6. razred osnovne škole	N. Dobrić, D. Zvekić-Dušanović, G. Štasni	650-02-319/2013-06, od 7.11.2013.
sedmi	U ogledalu sunca, čitanka za srpski kao nematernji jezik za sedmi razred osnovne škole	N. Dobrić, D. Zvekić-Dušanović, G. Štasni	650-02-00192/2009-06 od 8.7.2009.
sedmi	Gramatika za srpski jezik kao nematernji jezik za sedmi razred osnovne škole	M . Burzan, J. Jerković	650-02-00181/2009-06 od 7.7.2009.
sedmi	Radna sveska za srpski jezik kao nematernji jezik	N. Dobrić, D. Zvekić-Dušanović, G. Štasni	650-02-00177/2009-06 od 7.7.2009.
osmi	Gramatika 8 – srpski kao nematernji jezik za 8. razred osnovne škole	M. Burzan, J. Jerković	650-02-00128/2010-06 od 13.4.2010.
osmi	Nedokučive tajne uma i srca – čitanka za srpski kao nematernji jezik za 8. razred osnovne škole	G. Štasni, N. Dobrić	650-02-00155/2010-06 od 21.7.2010.
osmi	Radna sveska za srpski kao nematernji jezik za 8. razred osnovne škole	D. Zvekić-Dušanović, N. Dobrić, G. Štasni	650-02-00584/2010-06 od 21.9.2010.

II.2.7. Stručna sprema nastavnika za ostvarenje obrazovanja u kontekstu učenja srpskog kao nematernjeg jezika na jezicima nacionalnih manjina

Prema Pravilniku o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi,[42] nastavu i druge oblike obrazovno-vaspitnog rada iz predmeta Srpski kao nematernji jeziku u prvom ciklusu osnovnog obrazovanja i vaspitanja – mogu da izvode sledeća lica:

1) profesor srpskog jezika i književnosti u odeljenjima za nacionalne manjine;

2) profesor srpskohrvatskog jezika i jugoslovenske književnosti za nastavu u školama sa mađarskim, rusinskim ili rumunskim nastavnim jezikom;

3) diplomirani filolog (srbista – srpski jezik i lingvistika) – master;

4) profesor srpskog jezika i književnosti;

5) profesor srpskog jezika i književnosti sa opštom lingvistikom;

6) profesor srpske književnosti i jezika;

7) profesor srpske književnosti i jezika sa opštom književnošću;

8) diplomirani filolog srpskog jezika sa južnoslovenskim jezicima:

9) diplomirani filolog srpske književnosti sa južnoslovenskim književnostima;

10) profesor, odnosno diplomirani filolog za srpskohrvatski jezik i jugoslovensku književnost;

11) profesor, odnosno diplomirani filolog za jugoslovensku književnost i srpskohrvatski jezik;

12) profesor srpskohrvatskog jezika i opšte lingvistike;

13) profesor za srpskohrvatski jezik sa južnoslovenskim jezicima;

14) profesor srpskohrvatskog jezika sa istočnim i zapadnim slovenskim jezicima;

42 Pravilnik o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 11/2012

15) profesor, odnosno diplomirani filolog za jugoslovenske književnosti i opštu književnost;

16) profesor jugoslovenske književnosti sa stranim jezikom;

17) diplomirani filolog za srpski jezik i književnost;

18) diplomirani filolog za književnost i srpski jezik;

19) profesor razredne nastave;

20) nastavnik razredne nastave;

21) master filolog (studijski programi: Srpski jezik i književnost, Srpska književnost i jezik, Srpska književnost i jezik sa opštom književnošću, Srpski jezik, Srpska književnost, Srpska filologija (srpski jezik i lingvistika));

22) master profesor jezika i književnosti (studijski programi: Srpski jezik i književnost, Srpska književnost i jezik, Srpska književnost i jezik sa opštom književnošću, Srpski jezik, Srpska književnost, Srpska filologija (srpski jezik i lingvistika));

23) master učitelj;

24) diplomirani učitelj-master.

Lica koja su diplomu stekla na jeziku manjina (tač. 19), 20), 23) i 24)) treba da poseduju znanje srpskog jezika najmanje na nivou C1 (Zajedničkog evropskog okvira) (Pravilnik o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi, st. 8.). Nivo znanja C1 dokazuje se uverenjem o položenom odgovarajućem ispitu na nekom od učiteljskih/pedagoških fakulteta ili na katedri za srpski jezik odgovarajućih fakulteta u Republici Srbiji. Lica pod tač. 3)–24) ovog člana u obavezi su da polože ispite iz Metodike s osnovama glotodidaktike, Metodike nastave srpskog kao nematernjeg jezika ili Lingvistiku u kontaktu (Kontaktnu lingvistiku, Teoriju jezika u kontaktu) za ostale nacionalne manjine i da savladaju obuku za nastavu iz Srpskog jezika kao nematernjeg jezika u trajanju od 20 sati u organizaciji Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja.

Nastavu i druge oblike obrazovno-vaspitnog rada iz predmeta Srpski kao nematernji jezik u predmetnoj nastavi može da izvodi lice koje je steklo visoko obrazovanje, i to:

1) profesor srpskog jezika i književnosti u odeljenjima za nacionalne manjine;

2) profesor srpskohrvatskog jezika i jugoslovenske književnosti za nastavu u školama sa mađarskim, rusinskim ili rumunskim nastavnim jezikom;

3) diplomirani filolog (srbista – srpski jezik i lingvistika) – master;

4) profesor srpskog jezika i književnosti;

5) profesor srpskog jezika i književnosti sa opštom lingvistikom;

6) profesor srpske književnosti i jezika;

7) profesor srpske književnosti i jezika sa opštom književnošću;

8) diplomirani filolog srpskog jezika sa južnoslovenskim jezicima;

9) diplomirani filolog srpske književnosti sa južnoslovenskim književnostima;

10) profesor, odnosno diplomirani filolog za srpskohrvatski jezik i jugoslovensku književnost;

11) profesor, odnosno diplomirani filolog za jugoslovensku književnost i srpskohrvatski jezik;

12) profesor srpskohrvatskog jezika i opšte lingvistike;

13) profesor za srpskohrvatski jezik sa južnoslovenskim jezicima;

14) profesor srpskohrvatskog jezika sa istočnim i zapadnim slovenskim jezicima;

15) profesor, odnosno diplomirani filolog za jugoslovenske književnosti i opštu književnost;

16) profesor jugoslovenske književnosti sa stranim jezikom;

17) diplomirani filolog za srpski jezik i književnost;

18) diplomirani filolog za književnost i srpski jezik;

19) master filolog (studijski programi: Srpski jezik i književnost, Srpska književnost i jezik, Srpska književnost i jezik sa opštom književnošću, Srpski jezik, Srpska književnost, Srpska filologija (srpski jezik i lingvistika)),

20) master profesor jezika i književnosti (studijski programi: Srpski jezik i književnost, Srpska književnost i jezik, Srpska književnost i jezik sa opštom književnošću, Srpski jezik, Srpska književnost, Srpska filologija (srpski jezik i lingvistika)).

Lica pod tač. 3)–20) ovog člana Pravilnika o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi u obavezi su da polože ispite iz Metodike s osnovama glotodidaktike, Metodike nastave srpskog kao nematernjeg jezika ili Lingvistiku u kontaktu (Kontaktnu lingvistiku, Teoriju jezika u kontaktu) za sve nacionalne manjine, osim za slovačku i mađarsku, a takođe treba da savladaju obuku za nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika u trajanju od 20 sati u organizaciji Zavoda za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja – Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju.

III. ANALIZA STANJA, PROBLEMA I REZULTATA NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI

III.1. Metodološki okvir i opis istraživanja

III. ANALIZA STANJA, PROBLEMA I REZULTATA NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI

III.1. METODOLOŠKI OKVIR I OPIS ISTRAŽIVANJA

Milica Rodić, Dunja Poleti i Nataša Bošković

Glavna pitanja na koja se pokušalo odgovoriti izradom Studije odnose se na utvrđivanje postojećeg stanja i mogućnosti unapređenja nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama na teritorijama opština Preševo, Bujanovac i Medveđa. Istraživački tim sproveo je istraživanje i ponudio analizu i zaključke do kojih se došlo kombinovanim pristupom, odnosno upotrebom kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Imajući u vidu to da je učenje zvaničnog jezika države u kontekstu integracije raznolikih društava oblast koja zahteva konsultovanje znanja iz više oblasti, i uvažavajući potrebu da donosioci odluka i kreatori javnih politika svoje delovanje zasnivaju na činjenicama, odabran je multidisciplinarni pristup.

Identifikovani su ključni akteri, saradnici i zainteresovane strane na centralnom i lokalnom nivou, izrađena je analiza stanja na terenu, a potom su mapirani mogući pravci budućeg razvoja. Sprovedeno je empirijsko istraživanje u svim osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku (ukupno 16 škola) na teritoriji tri opštine. U cilju analiziranja stanja na terenu testiran je nivo znanja đaka u osnovnim školama i prikupljeni su podaci o njihovoj percepciji nastave predmeta Srpskog kao nematernjeg jezika, poteškoćama na koje nailaze i njihovim potrebama u procesu formalnog obrazovanja. Podaci o nastavi i nastavnom kadru prikupljani su posmatranjem nastave i intervjuisanjem nastavnika i direktora. Podaci o stavovima i potrebama u vezi sa nastavom Srpskog kao nematernjeg jezika prikupljani su iz odgovora koje su dali đaci, roditelji, nastavnici, direktori, donosioci odluka na lokalnom i nacionalnom nivou i drugi važni akteri u lokalnim sredinama (predsednici tri opštine, predsednik NSANM, poslanik u Skupštini Republike Srbije iz albanske zajednice, prosvetni savetnik iz Školske uprave Leskovac, predstavnici medija, organizacija civilnog društva, državnih organa, opštinske uprave i privrednog sektora). Preporuke za unapređenje nastave izrađene su na osnovu analize prikupljenih podataka u skladu sa važećim zakonodavnim okvirom, međunarodnim normama i standardima, uzimajući u obzir inicijative koje su na teritoriji tri opštine sprovedene u cilju unapređenja znanja srpskog jezika, i iskustva pojedinih zemalja u regionu.

Ključni akteri zaduženi za proces obrazovanja jesu:

- Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja,
- Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja,
- Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja.

Akteri na centralnom nivou koji učestvuju u kreiranju javnih politika iz oblasti obrazovanja za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa jesu:

- Koordinaciono telo Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujnovac i Medveđa,
- Narodni poslanici u Skupštini Republike Srbije iz opština Preševo, Bujanovac i Medveđa.

Ključni akteri na lokalnom nivou jesu:

- Lokalne samouprave opština Preševo, Bujanovac i Medveđa (predsednici opština, načelnici za društvene delatnosti);
- Nacionalni savet albanske nacionalne manjine;
- Škole (direktori, nastavnici, đaci);
- Roditelji;
- Predstavnici organizacija civilnog društva i medija;
- Predstavnici državnih organa, opštinske uprave i privrednog sektora.

Rad na terenskom prikupljanju podataka obavljen je u periodu od marta do juna 2014. godine, kada je istraživački tim boravio u Bujanovcu, Preševu i Medveđi.

Za potrebe prikupljanja podataka na terenu izrađeni su instrumenti (upitnici i vodiči) koji su primenjivani po metodološkom obrascu koji predstavljamo u nastavku.

Metodološki postupak za prikupljanje podataka u školama:

1. **Testovi za đake** – Za utvrđivanje trenutnog znanja srpskog jezika učenika i formulisanje polaznih osnova za određivanje budućih pravaca unapređenja nastave – izrađeni su posebni testovi. Testove su sačinile ekspertkinje sa Filološkog fakulteta iz Beograda, članice istraživačkog tima. Izradi testova prethodila je analiza nastavnog programa i udžbenika, na osnovu čega je sačinjen test i određena merna skala postignutih rezultata.[43] Testirani su đaci četvrtog i osmog razreda svih osnovnih škola sa teritorije tri opštine u kojima je nastava organizovana na albanskom jeziku.[44] Polazna metodološka osnova za odabir razreda čije je znanje testirano leži u sistemski definisanom obrascu da četvrti razred predstavlja kraj prvog, a osmi kraj drugog ciklusa obrazovanja. Sledstveno tome pretpostavljaju se i očekuju izvesna postignuća učenika krajem ta dva ciklusa. Testirano je znanje 438 učenika i to 224 đaka četvrtog i 214 đaka osmog razreda.

2. **Razgovori sa đacima** – Nakon procene rezultata testova utvrđen je broj đaka (33) sa zadovoljavajućim ili zapaženim rezultatima. Sa njima je istraživačkim tim naknadno obavio razgovore, u prisustvu pedagoga, nastavnika ili direktora, kako bi se utvrdilo koji su faktori ili agensi socijalizacije doprineli višem nivou znanja srpskog jezika.[45]

3. **Upitnik za đake osnovnih škola** – Upitnike su popunjavali đaci četvrtog i osmog razreda, koji su učestvovali u testiranju,[46] i đaci starijeg razreda po izboru škola. Kako bi se prikupilo što više podataka o percepciji učenika u vezi sa nastavom za predmet Srpski kao nematernnji jezik, bilo je važno u proces uključiti i đake čije znanje nije testirano. Budući da je cilj istraživanja identifikovanje mogućnosti za unapređenje kvaliteta rada sa đacima osnovnih škola i osavremenjavanje metoda nastave, veoma je važno da se istraživanjem obuhvate mišljenja i stavovi i ispitaju potrebe učenika različitih razreda, kako bi se kasnije utvrdilo od kojeg razreda bi se primenio drugačiji pristup rada. Đaci ostalih mlađih razreda nisu popunjavali upitnike jer je takav način prikupljanja podataka neprilagođen deci tog uzrasta. Upitnik se sastoji od

43 Test nije bio ocenjivan u redovnom sistemu obrazovanja već je izrađen isključivo za potrebe istraživanja. Najviši broj bodova koji je mogao biti ostvaren na testu jeste 100. Đaci koji su ostvarili rezultat od 60 i više bodova, uslovno rečeno, dobro su uradili test. Usled iznimno malog broja đaka koji su po prethodno definisanoj skali i kriterijumima dobro uradili test, ekspertski tim je ublažio mernu skalu, te su đaci sa ostvarenih 50 i više bodova uzimani kao primeri đaka koji su ostvarili zadovoljavajuće rezultate i pokazali znanje srpskog jezika. Više o samom procesu izrade i strukture testova videti u odeljku – III.5. Analiza rezultata testiranja

44 U opštini Bujanovac – šest osnovnih škola (jedna gradska i pet seoskih), u opštini Preševo sedam osnovnih škola (jedna gradska i šest seoskih), u opštini Medveđa tri osnovne škole (jedna gradska i dve seoske). Istraživanje je obuhvatilo centralne škole, ne i njihova isturena odeljenja. Iz pojedinih isturenih odeljenja đaci su za tu priliku bili dovedeni u prostorije centralnih škola.

45 Znanje učenika i dodatni društveni faktori koji doprinose učenju jezika prikazani su u daljem tekstu u ovom poglavlju.

46 To je od značaja i za docniju komparaciju odgovora datih u upitniku sa pokazanim znanjem srpskog jezika.

23 pitanja, otvorenog i zatvorenog tipa.[47] Primenom upitnika prikupljena su mišljenja đaka o načinu na koji su organizovani časovi srpskog jezika, metodama koje nastavnik/ca primenjuje tokom časa; stavovi đaka o tome kako bi želeli da časovi srpskog jezika budu organizovani, nastavnim jedinicama i sadržajima koje teže i lakše usvajaju; podaci o dodatnim načinima, u kojim prilikama i osobama sa kojima van škole koriste (slušaju, govore) srpski jezik; percepciji đaka u vezi sa njihovim znanjem srpskog jezika i njegove funkcionalne primene u budućnosti. Ukupno 733 đaka osnovnih škola popunilo je upitnike. U uzorak je ušlo 208 učenika četvrtog razreda, 80 učenika petog razreda, 61 učenik šestog razreda, 157 učenika sedmog razreda i 227 učenika osmog razreda. U uzorku je bilo najviše đaka iz opštine Preševo (365), za kojom, sa 345 učenika, sledi opština Bujanovac. Najmanji broj đaka dolazi iz opštine Medveđa (23 đaka).

4. **Anketni intervju**[48] **sa nastavnicima** – Nastavnici su identifikovani kao ključni akteri u procesu prenošenja znanja. Upitnik za nastavnike sadrži 43 pitanja, koja su poslužila za prikupljanje demografskih podataka u vezi sa stečenim kvalifikacijama i stručnom spremom nastavnika, načinima i pristupima u radu sa đacima; mišljenja u vezi sa udžbenicima, planom i programom, pohađanju obuka i preporuka za usavršavanje nastave za ovaj predmet. Upitnik sadrži pitanja otvorenog i zatvorenog tipa. Broj nastavnika obuhvaćen anketnim intervjuom je 41.[49]

5. **Anketni intervju sa direktorima škola** – Intervjuisano je 15 direktora/ki osnovnih škola i jedan zamenik direktorke. Upitnik pomoću kojeg je rađen intervju sastojao se od 36 pitanja otvorenog tipa, koja su podeljena u osnovne tematske celine: kontekst (broj đaka u školi kojima srpski nije maternji jezik), perspektive (saznanja o odnosu roditelja prema učenju srpskog jezika, ocena načina na koji se predaje jezik), učenje (profil nastavnog kadra, materijal koji se koristi u nastavi, metode koje se primenjuju u radu sa đacima, obuke nastavnog kadra, dostupnost kvalifikovanog kadra, inoviranje nastave uvođenjem novih metoda i predlozi za unapređenje nastave), resursi (resursi koje škola ima i koji su na raspolaganju nastavnicima za izvođenje časova srpskog jezika), podrška (ulaganje u nastavni kadar organizovanjem i učešćem na obukama), aktivnosti (spemnost direktora škola za organizovanje aktivnosti koje bi pomogle đacima da unaprede znanje srpskog jezika).[50]

6. **Posmatranje nastave** – Istraživački tim je tokom rada na terenu i prikupljanja podataka posmatrao nastavu srpskog jezika. U svakoj školi posmatrano je izvođenje nastave mlađeg i starijeg razreda.

47 Pitanja zatvorenog tipa su pitanja kod kojih su unapred definisani odgovori, dok kod pitanja otvorenog tipa ispitanici/e daju odgovore u slobodnoj formi.

48 Forma anketnog intervjua podrazumeva izradu upitnika koji popunjava istraživač/ica tokom razgovora sa ispitanikom/icom.

49 Analiza odgovora nastavnika sadržana je u poglavlju III. Prilikom izbora nastavnika sa kojima su rađeni intervjui nastojalo se da se postigne skoro potpuni obuhvat nastavnog kadra koji predaje Srpski kao nematernji jezik u ovim školama.

50 Stavovi i predlozi direktora škola sadržani su u poglavlju IV.

Za lakše prikupljanje podataka i kasniju sistematizaciju i analizu prikupljene građe sačinjen je vodič za posmatranje nastave, koji sadrži tri osnovne tematske celine: zastupljenost maternjeg i nematernjeg jezika na času, aktivnost učenika, tipovi zadataka i vežbi koji se daju đacima tokom časa. Pored pitanja vezanih za sam sadržaj i način odvijanja nastave, vodič za posmatranje nastave sadrži i pitanja u vezi sa redovnošću pohađanja časova srpskog jezika. Vodič za posmatranje nastave popunjavali su istraživači/ice primenom metode posmatranja bez učestvovanja. Posmatrana su 32 časa srpskog jezika, 16 časova mlađih razreda i 16 časova srpskog jezika starijih razreda.[51]

7. **Anketni intervju sa roditeljima** – Roditelji imaju aktivnu ulogu u upravljanju školom učešćem u radu školskog odbora. Roditelji koji su članovi ovog tela pozvani su da razgovaraju sa istraživačima/cama o svojoj percepciji važnosti učenja srpskog jezika za đake. Pozivu za razgovor odazvali su se roditelji svih škola, odnosno, njih 34. [52]

Metodološki postupak za prikupljanje podataka – razgovori sa donosiocima odluka na lokalnom i nacionalnom nivou:

Predsednici tri opštine, kao predstavnici opština, ključni su akteri za donošenje odluka i njihovu realizaciju u skladu sa poverenim im nadležnostima iz oblasti obrazovanja na lokalnom nivou. Predsednik NSANM, kao predstavnik ovog tela, ima izuzetno značajnu ulogu u definisanju obrazovnih politika u skladu sa zakonom poverenim nadležnostima. Narodni poslanici iz albanske zajednice, u skladu sa mandatom u Skupštini Republike Srbije, utiču na kreiranje javnih politika iz oblasti obrazovanja. Prosvetni savetnik Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja nadležan je za procenu stručnog rada prosvetnih radnika i ustanova. U njegovoj nadležnosti je procena kvaliteta nastave, opravdanost ocena i stručnost nastavnika. Sa svim pomenutim akterima razgovarano je o nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika u školama u kojima se nastava održava na albanskom jeziku, zatim o stručnosti nastavnog kadra za ovaj predmet, o važnosti učenja srpskog jezika i preporukama za unapređenje kvaliteta nastave. Podaci su prikupljani uz pomoć generičkog vodiča za intervju koji je korišćen u razgovorima sa svakim navedenim akterom posebno. [53]

---

51 Analiza materijala dobijenog posmatranjem nastave predstavljena je u poglavlju III.

52 Stavovi roditelja prikazani su u poglavlju IV

53 Analiza razgovora sa predsednicima tri opštine, predsednikom Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine i narodnim poslanikom prikazana je u poglavlju IV.

Metodološki postupak za prikupljanje podataka i prikazivanje projekata čiji je cilj unapređenje znanja srpskog jezika:[54]

1. Anketni intervju sa profesorkama na projektu „Škola srpskog jezika za mlade iz albanske zajednice iz opština Bujanovac i Preševo" – Za prikaz iskustava stečenih radom na projektu i sumiranje preporuka za unapređenje nastave Srpskog kao nematernjeg jezika, izrađen je upitnik kojim je obavljen razgovor sa tri profesorke srpskog jezika. Upitnik se sastojao od otvorenih i zatvorenih pitanja. Intervjuisane su sve tri profesorke srpskog jezika angažovane na projektu.

2. Anketni intervju sa asistentima na projektu „Škola srpskog jezika za mlade iz albanske zajednice iz opština Bujanovac i Preševo" – Poseban upitnik je sačinjen za razgovor sa asistentima. Intervjuisano je dvoje od ukupno četvoro asistenta na projektu. [55]

3. Fokus grupe sa polaznicima „Škole srpskog jezika" – Sa polaznicima projekta održane su fokus grupe kako bi se dobili podaci u vezi sa motivacijom za unapređenje znanja srpskog jezika. Po jedna fokus grupa organizovana je u Bujanovcu i Preševu sa po deset polaznika.

4. Anketni intervjui sa asistentima na projektu „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije" – Intervjuisano je šest asistenata koji u okviru projekta Misije OEBS-a u Srbiji realizuju nastavu srpskog jezika u Srednjoj školi „Suroi" u Bujanovcu. Na taj način prikupljani su podaci u vezi sa njihovim iskustvom tokom šest meseci rada sa đacima. Upitnik za razgovor sa asistentima sadrži pitanja otvorenog i zatvorenog tipa.

5. Anketni intervjui sa profesorima srpskog jezika u Srednjoj školi „Sezai Suroi" – Dvoje profesora koji učestvuju u realizaciji projekta Misije OEBS-a u Srbiji razgovaralo je sa istraživačima/icama angažovanim na Studiji. Upitnik izrađen za ovu priliku sadržao je pitanja za prikupljanje podataka u vezi sa komparacijom različitih metoda rada u nastavi i preporukama za dalji rad na unapređenju redovne nastave srpskog jezika.

6. Anketni intervju sa direktorom Srednje škole „Sezai Suroi" – Istraživačice su razgovarale sa direktorom srednje škole. Prikupljeni su podaci u vezi sa trenutnim stanjem učenja i znanja jezika, dostupnošću

54 Videti Prilog 1.

55 Od ukupno četiri asistenta, dva su zaposlena u osnovnoj školi, kao nastavnik razredne nastave, odnosno u srednjoj školi kao profesor francuskog jezika. Pod pretpostavkom dvosmernog učenja i delovanja projekta i na dodatni razvoj kapaciteta nastavnog osoblja, obavljeni su intervjui sa dvoje asistenata na projektu. Njihova mišljenja o učenju srpskog jezika i o načinu na koji je projekat delovao na promenu pristupa u nastavi, sadržana su u Prilogu 1.

nastavnog kadra koji predaje ovaj predmet, metodikom nastave, potrebama i preporukama u vezi sa poboljšanjem kvaliteta izvođenja nastave Srpskog kao nematernjeg jezika.

7. Anketni intervju sa predstavnicima Misije OEBS-a u Srbiji – Intervjui su obavljeni sa tri člana projektnog tima i šefom lokalne kancelarije u Bujanovcu. Za potrebe razgovora sa predstavnicima OEBS-a napravljen je posebni upitnik kojim su sumirana iskustva i date preporuke za rad na planu osmišljavanja i poboljšanja nastave srpskog jezika za đake iz albanske zajednice.

Metodološki postupak za prikupljanje podataka u vezi sa mišljenjima predstavnika medija[56] *i civilnog društva*[57] *u vezi sa učenjem srpskog jezika:*

Važnu ulogu u kreiranju javnog mnjenja imaju mediji i civilni sektor. Stoga je istraživanje obuhvatilo i analizu mišljenja predstavnika lokalnih medija i organizacija civilnog društva. Njihovi stavovi u vezi sa učenjem srpskog jezika predstavljeni su u poglavlju IV.

Metodološki postupak za prikupljanje podataka u vezi sa mišljenjima predstavnika državnih organa[58] *i privrednog sektora*[59] *u vezi sa učenjem srpskog jezika:*

Znanje srpskog jezika neophodno je za zapošljavanje i rad u državnoj upravi, ali je istovremeno značajno i za kvalitetno obavljanje posla u privrednom sektoru. O značaju i važnosti znanja srpskog jezika razgovarano je sa predstavnicima državnih organa u ovim opštinama i predstavnicima privrede. O važnosti znanja srpskog jezika za posao koji obavljaju razgovarano je i sa zaposlenima u državnim i opštinskim organima.[60] Za prikupljanje podataka organizovani su intervjui sa predstavnicima državne i opštinske uprave i privrednicima, a sa zaposlenima je razgovarano u okviru fokus grupe.Njihovi stavovi prikazani su u poglavlju IV.

---

56 U Bujanovcu su obavljeni razgovori sa predstavnicima Radio-televizije Bujanovac i televizije Spektri, kao i predstavnicima internetskih portala Titulli i Lugina lajm. U Preševu je obavljen razgovor sa predstavnikom internetskog portala Presheva.com i RTV Preševo. Predstavnik TV Aldi (Preševo) nije se odazvao pozivu za učešće u istraživanju. Medveđa nema razvijen lokalni medijski sektor.

57 Istraživanjem su obuhvaćeni predstavnici aktivnih nevladinih organizacija (Građanske inicijative u Bujanovcu i Odbor za ljudska prava u Preševu) i onih koje su se u prethodnom periodu bavile pitanjem učenja srpskog jezika (International Human Center u Preševu i Dituria u Biljači, selu u opštini Bujanovac).

58 Intervjui su urađeni sa predstavnicima Poreske uprave, Nacionalne službe za zapošljavanje, Stanice uprave policije, predstavnikom organa opštinske uprave.

59 Intervjuisani su predstavnici privatnih preduzeća – „Agro Adria“ (Bujanovac), „Saba Belča“ (Preševo). Poziv je bio upućen i „Duvanskoj industriji Bujanovac“, „Elektrodistribuciji“ i „Bi voda“.

60 Zaposleni u Poreskoj upravi, Upravi carina, Stanici uprave policije, opštinske uprave i matične službe učesnici su ove fokus grupe.

Ciljevi istraživanja odredili su metode prikupljanja podataka i način njihove obrade. Deo informacija koji je prikupljen anketnim intervjuima na manjem broju ispitanika/ca, odnosno posmatranjem nastave, obrađivan je kvalitativno. Kvalitativna metodologija omogućava dubinski uvid u stanje na terenu, razumevanje postojećih problema, ograničenja, ali i interpretaciju predloga za njihovo prevazilaženje.

Kvantitativni pristup je upotrebljen za obradu podataka dobijenih upitnikom za đake osnovnih škola i anketnim intervjuom sa nastavnicima/ama. Korišćene su osnovne deskriptivne metode, poput tabelarnih i grafičkih prikaza distribucije učestalosti odgovora ili predstavljanja podataka kroz tabele kontingencije. Podaci su najčešće upoređivani po razredima i opštinama. Kada god je to bilo moguće, otvorena pitanja su zatvarana u najfrekventnije kategorije, što je omogućilo da i ovi odgovori dobiju brojčani izraz.

Takođe, statistički su obrađeni i testovi znanja srpskog jezika, odvojeno za đake četvrtog, odnosno osmog razreda. Upoređene su razlike između dobijenih prosečnih ocena po kompetencijama za opštine Bujanovac i Preševo, a statistička značajnost ovih razlika proveravana je T-testovima.[61] Usled razlike u etničkom sastavu u opštini Medveđa,[62] tamošnjim istraživanjem je obuhvaćen znatno manji broj đaka nego u Bujanovcu i Preševu. Stoga rezultati dobijeni u Medveđi nisu metodološki pogodni za statističku komparaciju sa rezultatima iz druge dve opštine.

Pored empirijskog dela i prikupljanja podataka na terenu, izrada Studije podrazumevala je primenu metode analize sekundarnih podataka (desk analize). Analizirani su planovi i programi za sve razrede osnovne škole za predmet Srpski kao nematernji jezik i postojeći udžbenici i priručnici za nastavnike izdavačke kuće „Zavod za udžbenike i druga nastavna sredstva“. Studija sadrži opis relevantnih delova važećeg zakonodavnog okvira u vezi sa učenjem srpskog kao nematernjeg jezika i kratak osvrt na međunarodne standarde u oblasti integracije raznolikih društava i učenje zvaničnog jezika države u tom procesu.

61 T-testovi su statistička tehnika kojom se proverava da li se aritmetičke sredine dve grupe koje poredimo statistički značajno razlikuju ili je reč o slučajnoj varijaciji u rezultatima. U konkretnom slučaju, proveravano je da li su prosečne ocene po kompetencijama u jednoj opštini zaista veće od prosečnih ocena u drugoj, odnosno da li se može reći da su đaci iz Bujanovca bolje rešili test od đaka iz Preševa.

62 U Prilogu 2 prikazani su podaci dobijeni od škola sa brojem đaka u svakoj opštini.

III.2. Analiza nastavnog plana i programa za srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu

III.2. ANALIZA NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA ZA SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK ZA OSNOVNU ŠKOLU

Dušanka Zvekić-Dušanović

III.2.1. Pregled istorijata nastave Srpskog kao nematernjeg jezika i programa za ovaj predmet

U našoj višenacionalnoj i višejezičkoj sredini nastava srpskog kao nematernjeg jezika ima izuzetan značaj i dugu tradiciju. Ona je proistekla iz potrebe da se učenicima čiji maternji jezik nije srpski obezbedi adekvatno i ravnopravno obrazovanje, samim tim i mogućnost uključivanja u širu društvenu zajednicu. Primetan je kontinuitet u nastojanjima da se ovim učenicima omogući obrazovanje na maternjem jeziku uz učenje srpskog kao nematernjeg jezika (odnosno srpskohrvatskog kao jezika društvene sredine, kako se u pojedinim razdobljima još nazivao). Nastava na jezicima nacionalnih manjina, uz obavezno učenje srpskog jezika, teži aditivnoj[63] dvojezičnosti i višejezičnosti (jer ovi učenici, pored maternjeg i srpskog jezika, uče najmanje još jedan strani jezik) koja podrazumeva jezičko (i ne samo jezičko) obogaćivanje, a ne oduzimanje dela „terena" jednog jezika na račun drugog.

Srpski/srpskohrvatski kao nematernji jezik počeo se učiti kao obavezan nastavni predmet u osnovnoj i srednjoj školi odmah posle Drugog svetskog rata (Burzan 1984: 5). Od samog početka jedan od ciljeva ove nastave bio je da učenici produktivno ovladaju srpskim (ranije srpskohrvatskim) jezikom i da se osposobe za svakodnevnu komunikaciju. Međutim, sadržina nastave ovoga predmeta do školske 1966/67. godine nije bila prilagođena postavljenim ciljevima. Program koji je određivao učenje određenog broja reči u okvirima postavljene tematike i učenje osnova gramatike srpskog jezika, a koji je svojstven tradicionalnoj, gramatičko-prevodnoj metodi učenja stranog jezika, nije dovodio do željenih rezultata, uprkos nastojanjima da se primenjuju savremene metode nastave. Sve do 1966. godine učenici srpskog kao nematernjeg

63 O razlici između aditivnog i suptraktivnog bilingvizma govori R. Bugarski (1997: 126–127). Aditivni bilingvizam podrazumeva dodavanje znanja stečenih u drugom jeziku ranije usvojenim sposobnostima u prvom jeziku, do čega dolazi u „povoljnim okolnostima i uz pozitivan psihološki predznak: drugi jezik se usvaja jer se to želi" (Bugarski 1997: 126). Nasuprot ovome, suptraktivni tip bilingvizma označava situaciju u kojoj se „znanja u drugom jeziku stiču na račun prvog jezika, kome se tako oduzima deo terena (...). Ovo se može desiti u nepovoljnim prilikama, koje nose negativan predznak: drugi jezik se uči zato što se to mora" (Bugarski 1997: 126). Primeri suptraktivnog bilingvizma „česti su kod autohtonih manjina, inače ugroženih, kojima je drugi jezik pragmatički potreban ali emocionalno odbojan kao pretnja sopstvenom etničkom identitetu; ovaj procep može negativno da se odrazi i na prvi jezik" (Bugarski 1997: 127). Autor ističe da su ovakve pojave praćene i različitim stavovima prema jeziku i, u zavisnosti od njih, dugoročno mogu dovoditi do očuvanja ili širenja jezika, ali i do zamene, povlačenja, pa i gašenja jezika.

jezika bili su postavljeni pred celokupnu jezičku materiju srpskog jezika, sadržaj nije bio sistemski obrađen za potrebe nastave drugog jezika. Koristili su se udžbenici za srpski kao maternji jezik, za razred-dva niži od onog u kome su učenici kojima je to nematernji.

Značaj ugrađivanja savremenih znanja iz glotodidaktike (= teorije nastave jezika, prvenstveno stranog/nematernjeg), psihologije, lingvistike i drugih srodnih disciplina u koncepciju nastave Srpskog kao nematernjeg jezika, kao i potrebu da se nastava ovog predmeta diferencira u zavisnosti od maternjeg jezika učenika i sredine u kojoj žive, uvideli su i primenili u još šezdesetih godina XX veka (tačnije, 1966) članovi Studijskog odeljenja vojvođanskog Pokrajinskog zavoda za izdavanje udžbenika zaduženi za izradu (tada novog) programa za Srpski kao nematernji jezik. Tom prilikom je prvi put struktura srpskog jezika sagledana iz ugla potrebe njegovog učenja kao nematernjeg, od obilja jezičkog materijala izdvojeni su oni modeli i jezički elementi koji predstavljaju neophodan minimum za svakodnevnu komunikaciju, data su uputstva za realizaciju takvog tipa nastave i prikazane osnovne teškoće u usvajanju srpskog jezika u zavisnosti od maternjeg jezika učenika. Autori ovog pristupa, istovremeno i autori prvih udžbenika za Srpski kao nematernji jezik, tih su godina organizovali brojne seminare za nastavnike i kontinuirano pratili rezultate primene nove koncepcije. Prema svedočenju autora,[64] od kojih su neki u to vreme bili profesori Filozofskog fakulteta u Novom Sadu i osnivači studijske grupe u kojoj se obrazuju profesori specijalizovani za nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika (u sastavu sadašnjeg Odseka za srpski jezik i lingvistiku), ove su aktivnosti prevazilazile okvire tadašnje države. Naime, seminari i predavanja održavani su i u susednim zemljama i nailazili su na veliku zainteresovanost, budući da je koncepcija bila inovativna i predstavljala je konkretizovanu primenu najaktuelnijih znanja iz glotodidaktike. Bio je to prvi program takvog tipa u regionu koji je u nekim centrima poslužio kao model prema kojem su pravljeni programi za slične jezičke i nacionalne situacije.

Godina 1966. bila je, dakle, prekretnica u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika. U prvi plan se stavlja formiranje i razvijanje govornih navika. Suštinu učenja ne čini ni učenje izolovanih reči ni učenje gramatike, odnosno „ako savladamo ma kako obiman rečnik i izučimo gramatiku, još nećemo steći sposobnost korišćenja novog jezika. Oni će nam pružiti znanja o jeziku, ali ne i sposobnost da se koristimo njime“ (Kočiš 1966: 13). U toj koncepciji zauzima se stav „da je potpuno savladavanje strukture novog jezika pomoću minimalnog broja reči najbolji način da se jezik nauči“ (Kočiš 1966: 13). Učenje gramatičkih pravila zamenjuje se usvajanjem osnovnih obrazaca. Na nižem uzrastu (do IV razreda osnovne škole) predviđa

64 Razgovor je vođen 2007. godine s prof. dr Jovanom Jerkovićem, koautorom Programa za srpskohrvatski kao nematernji jezik, priručnika Srpskohrvatski u školama narodnosti – Priručnik za učitelje i nastavnike, brojnih udžbenika za Srpski kao nematernji jezik i jednim od inicijatora i osnivača studijske grupe i programa Srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti za profesore u školama sa mađarskim nastavnim jezikom (kasnije Srpski jezik i književnost u odeljenima za nacionalne manjine, a sada Srpska filologija u kontaktu s mađarskom/slovačkom filologijom) u okviru Odseka za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.

se tzv. „predgramatička faza“. U toku tog perioda predviđa se da učenik stekne potrebnu osnovu praktičnog vladanja jezikom. Jezik se prvenstveno uči savlađivanjem pravilne primene jezičkih oblika u sklopu govornih celina u realnim govornim situacijama, bez eksplicitnih gramatičkih objašnjenja. Nakon toga gramatika se u nastavu uvodi postepeno, ali se i dalje radi na uvežbavanju obrazaca. Oslanjajući se na poznavanje gramatike maternjeg jezika, počinju se davati i manja teorijska uopštavanja, uvodi se potrebna terminologija i vrši se sistematizacija. Gramatika treba da bude u funkciji ovladavanja jezikom, ona nija sama sebi cilj, već znanja iz nje treba da imaju praktičnu vrednost.

Program koji je razrađen na osnovu koncepcije iz 1966. prvi put daje sistem postupnog savlađivanja bitnih elemenata sistema srpskog jezika od početnog do završnog razreda obaveznog školovanja. Sadržaj nastave raspoređen je po principu tzv. „vertikalne korelacije“, što podrazumeva da se određeni broj struktura iz razreda u razred širi, one se razvijaju i kombinuju, ide se od jednostavnijeg ka složenijem, a nova građa naslanja se na prethodnu.

Zvanično je, uz neke manje izmene u rasporedu gradiva i razdvajanju na „osnovni“ i „prošireni“ deo programa za učenike različitih maternjih jezika i iz različitih sredina, ova koncepcija prisutna i danas.

U međuvremenu bio je jedan pokušaj suštinskih promena u školstvu. Naime, godine 2003. u Srbiji je započeta reforma školskog sistema, planirane su korenite promene kako u celokupnom sistemu tako i u pristupu nastavi svakog predmeta pojedinačno. U sklopu toga sačinjeni su novi programi za I razred osnovne škole. Međutim, u poređenju s drugim predmetima, program za Srpski kao nematernji jezik ostao je nerazrađen, zapravo sveden na uvodne napomene (Posebne osnove školskog programa 2003: 55; Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik, 23. avgust 2003). U njima se ističe značaj ovog predmeta za sticanje svesti o drugima i okruženju, za razvoj samopoštovanja i samopouzdanja, za kvalitet komunikacije od kojeg zavisi prosperitet pojedinca i društva u celini. Predlaže se da se u nastavi ovog predmeta jezik predstavi kao prirodno sredstvo komunikacije, ističe se da ova nastava treba da predstavlja izvor zadovoljstva, što treba podsticati kroz „nove, naučno i metodološki utemeljene i dobro usaglašene pristupe nastavi“. Akcenat je i na uzimanju u obzir stepena i vrste razlike između srpskog i maternjeg jezika dece, jezičkog miljea i karakteristika neposredne okoline u kojem dete živi, i individualnih razlika u savladanosti jezičkih kompetencija u pogledu srpskog jezika u predškolskom uzrastu. Ciljevi i ishodi nisu definisani, a umesto toga preporučuje se da se uzmu u obzir Opšte osnove školskog programa, ciljevi i ishodi nastave Srpskog jezika (kao maternjeg jezika) i ciljevi i ishodi Stranog jezika i da „tokom izrade školskog programa škola nađe onu meru između ova dva modela koja najviše odgovara specifičnim potrebama dece u datoj školi“. Najavljeno je i da će se programi za Srpski kao nematernji jezik, tokom implementacije, recenzirati i, u slučaju potrebe, dopuniti stručnim uputstvima. Sadržaja programa nema, date su samo ove opšte smernice.

Ovaj proces je zaustavljen već naredne, 2004. godine. Primetno je vraćanje na prethodni model celog sistema, a što se predmeta Srpski kao nematernji jezik tiče, to je značilo povratak na prethodnu koncepciju. Programi su sukcesivno, iz godine u godine, odnosno iz razreda u razred, neznatno inovirani. Najveća izmena sastoji se u dodavanju obaveznih tekstova za obradu (tj. lektire). Prethodne verzije programa za osnovnu školu nisu sadržavale propisane tekstove, izbor je zavisio od autora udžbenika koji su se rukovodili prvenstveno odeljkom u kojem se preporučuju određene tematske oblasti i upustvima za realizovanje programa. U periodu 2005–2010. štampani su novi kompleti udžbenika za sve razrede osnovne škole s pratećim priručnicima za nastavnike, usklađeni s inoviranim programima, a u izdanju beogradskog Zavoda za udžbenike.

III.2.2. Srpski kao nematernji jezik u nastavnom planu osnovnog obrazovanja i vaspitanja danas

Prema nastavnom planu osnovnog obrazovanja i vaspitanja,[65] predmet Srpski kao nematernji jezik zastupljen je u svim razredima osnovne škole i obavezan je za sve učenike koji nastavu pohađaju na jeziku nacionalne manjine. U I i II razredu nastavni plan za ovaj predmet određuje dva školska časa nedeljno (72 časa na godišnjem nivou), od III do VII razreda tri časa nedeljno (108 časova na godišnjem nivou), te u VIII razredu dva časa nedeljno (68 časova na godišnjem nivou, budući da se školska godina za učenike VIII razreda završava ranije). Iz ovih podataka vidi se, dakle, da je ukupan broj časova za pripadnike nacionalnih manjina u odnosu na pripadnike većinskog naroda veći za dva, odnosno tri časa nedeljno.

III.2.2.1. Struktura nastavnog programa za Srpski kao nematernji jezik

Program za predmet Srpski kao nematernji jezik jedinstven je za sve učenike koji nastavu pohađaju na jednom od jezika nacionalnih manjina.[66] U okviru njega postoji diferencijacija koja se sastoji od toga da su u kosim zagradama označeni „proširеni programski sadržaji za koje se opredeljuje vaspitno-obrazovna organizacija na predlog nastavnika u zavisnosti od nivoa znanja učenika, nacionalnog sastava sredine, bliskosti jezika učenika i nematernjeg jezika i dr.“.[67]

65 http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html

66 U Republici Srbiji se nastava, osim na srpskom, ostvaruje na albanskom, bugarskom, mađarskom, rumunskom, rusinskom, slovačkom i hrvatskom jeziku.

67 Kako se to odražava u programu, biće ilustrovano primerima u daljem tekstu analize.

Na početku programa navedeni su *Cilj i zadaci* predmeta Srpski kao nematernji jezik od I do VIII razreda osnovne škole. Nakon ovoga, u okviru programa za svaki razred pojedinačno, navedeni su *Operativni zadaci,* koji opšte ciljeve i zadatke, postavljene za celokupnu osnovnu školu, razlažu na osam segmenata. Centralni segment programa pak čine *Sadržaji*, razvrstani na odeljke.

Na kraju programa za svaki razred nalazi se poglavlje *Način ostvarivanja programa*, u kojem se pojašnjava sama struktura i koncepcija programa za predmet Srpski kao nematernji jezik, iznose objašnjenja u vezi s nastavom ovog predmeta te se detaljnije prikazuju funkcije i način obrade pojedinih oblasti.

III.2.2.2. Cilj i zadaci predmeta Srpski kao nematernji jezik

U programima od I do VI razreda[68] cilj i zadaci predmeta Srpski kao nematernji jezik formulisani su na sledeći način:

„**Cilj** nastave srpskog jezika jeste da učenici produktivno ovladaju srpskim jezikom u okviru predviđene jezičke i leksičke građe, da upoznaju elemente kulture naroda koji govore tim jezikom i osposobe se za sporazumevanje, druženje i zbližavanje sa pripadnicima većinskog naroda i drugih nacionalnosti."

Zadaci nastave srpskog jezika jesu da učenici:

- produktivno ovladaju govornim jezikom u okviru osnovnih jezičkih struktura i rečnika od oko 2000/3000/[69] frekventnih reči i izraza;
- razumeju sagovornika i usmena izlaganja o temama iz svakodnevnog života;
- usvajaju pravilan izgovor i intonaciju pri usmenom izražavanju i čitanju;
- osposobljavaju se za razgovor o temama iz svakodnevnog života;
- savladaju dva srpska pisma i osnove pravopisa radi korektnog pismenog izražavanja u granicama usvojenih jezičkih struktura i leksike;
- upoznaju elementarne zakonitosti srpskog jezika;

68 http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html

69 U kosim zagradama nalazi se broj reči koje treba usvojiti ukoliko se radi prema proširenom programu.

- razumeju tekstove različitog žanra u okviru predviđene tematike;
- upoznaju se sa osnovnim karakteristikama kulture naroda čiji jezik uče;
- stiču navike samostalnog korišćenja rečnika i jezičkih priručnika i osposobe se za informisanje, obrazovanje i samoobrazovanje na srpskom jeziku;
- razviju interesovanja i motivaciju za učenje srpskog jezika i tako steknu veću komunikativnu kompetenciju i sposobnost razmišljanja na njemu."

U periodu 2001–2003 u programe za VII i VIII razred uneti su inovirani zahtevi i standardi obrazovnih postignuća:[70]

„**Cilj** nastave srpskog jezika jeste da se osigura da svi učenici steknu bazičnu jezičku pismenost i da napreduju ka realizaciji odgovarajućih Standarda obrazovnih postignuća, da se osposobe da rešavaju probleme i zadatke u novim i nepoznatim situacijama, da izraze i obrazlože svoje mišljenje i diskutuju sa drugima, razviju motivisanost za učenje i zainteresovanost za predmetne sadržaje, kao i da produktivno ovladaju srpskim jezikom u okviru predviđene jezičke i leksičke građe, da upoznaju elemente kulture naroda koji govore tim jezikom i osposobe se za sporazumevanje, druženje i zbližavanje sa pripadnicima većinskog naroda i drugih nacionalnosti."

70 Ciljevi koji su u ovim razredima novina formulisani su identično kao za predmet Srpski jezik, a uočljivo je da su, s neznatnim razlikama, postavljeni za sve predmete. Takođe, treba imati u vidu i da standardi za Srpski kao nematernji jezik još nisu napravljeni.

III.2.2.3. Pregled Programa po odeljcima

Sadržaj programa za svaki razred obuhvata više odeljaka, pri čemu se u njemu ističe da su svi njegovi elementi međusobno povezani i da ih tako treba i realizovati.

Tabela 2.2.1. - Pregled odeljaka i njihova zastupljenost po razredima:

	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
Tematika	+	+	+	+	+	+	+	+
Jezička materija	+	+	+	+	+	+	+	–
Govorne vežbe	+	+	+	+	+	+	+	+
Čitanje i pisanje	–	/+/	+	+	+	+	+	+
Pravopis	–	–	+	+	+	+	+	+
Gramatika	–	–	–	+	+	+	+	+
Tvorba reči	–	–	–	–	+	+	+	–
Lektira	–	–	–	–	+	+	+	+

Odeljak ***Tematika*** sadrži teme i situacije u kojima se usvaja jezik. Obuhvata više tematskih oblasti (npr. škola, porodica i dom, bliže i šire okruženje, priroda i društvo, aktuelne teme, slobodno vreme učenika, iz života mladih...), od kojih se pojedine javljaju u različitim razredima. Međutim, ovo ponavljanje sasvim je opravdano, budući da se očekuje da se ista tematska oblast, u zavisnosti od poznavanja jezika, interesovanja i uzrasta učenika, ostvaruje različitom sadržinom i različitim jezičkim sredstvima. Tako, na primer, tematska oblast Škola u I razredu obuhvata prostor i predmete s kojima se učenici ovog uzrasta sreću, kao i situacije u kojima se nalaze (učionica, nameštaj, osnovni školski pribor; školsko dvorište, školska zgrada; personal škole, učenici; situacije za vreme nastave i za vreme odmora; prigodne svečanosti i praznici), dok ista tematska oblast u VIII razredu obuhvata situacije koje su primerenije učenicima toga uzrasta (susedne škole – u mestu ili bližoj okolini; međusobni susreti učenika – saradnja, takmičenje, dopisivanje; vrste sportova; doživljaji učenika iz svakodnevnog života, sa letovanja i zimovanja).

U okviru ovog odeljka date su i forme ophođenja (pozdravljanje, obraćanje, predstavljanje, molba, zahvaljivanje...), koje se usvajaju postupno, od najjednostavnijih do složenijih, te služe usvajanju autentičnog jezika i ostvarivanju prirodne komunikacije.

Osnovna funkcija ovog odeljka, odnosno tematskih oblasti datih u njemu, jeste da se obezbedi usvajanje jezičkih modela i usvajanje određene leksike. Pri tome, jezički modeli su precizno navedeni u programu (u okviru odeljka Jezička materija) i preporuka je da se određeni jezički model usvaja na tematski najpogodnijoj materiji. S druge strane, u programu nisu navedene reči i izrazi koje treba usvojiti. Odeljak Tematika ima za cilj i da usmerava nastavnike i pisce udžbenika na odabir odgovarajuće leksike. U vezi sa savlađivanjem određenog fonda reči u programu se, u prvoj etapi, prednost daje minimalnom produktivnom fondu reči u procesu savladavanja bitnih elemenata jezika. Bogaćenje rečnika treba da ide postepeno, uporedo sa opštim razvojem i sa razvojem izražavanja na maternjem jeziku. Program daje i preporuke za semantizaciju reči (= objašnjavanje značenja) i njihovu asimilaciju (= usvajanje). U semantizaciji reči sugeriše se upotreba konkretnih predmeta i različitih vizuelnih sredstava. Što se asimilacije tiče, ističe se potreba usvajanja reči u kontekstu, u rečenici, povezanih s određenom govornom situacijom. Skreće se pažnja i na razlikovanje produktivnog i receptivnog fonda reči i izraza.

Odeljak ***Jezička materija*** sadrži jezičke modele koji su ilustrovani konkretnim rečenicama. U programu su izdvojeni modeli koji treba da obezbede ovladavanje većim delom govornog jezika. Usvajanje jezika započinje uvežbavanjem modela u osnovnom obliku, zatim se predviđa njihovo postepeno proširivanje i međusobno kombinovanje. Građa je kumulativna jer se nova uvek naslanja na prethodnu. Modeli se iz razreda u razred iskazuju drugim jezičkim i leksičkim sredstvima. Raspored uvođenja novih elemenata predviđa postupnosti i uvođenje jednog po jednog novog elementa u jezički model. Za usvajanje jezičke materije program preporučuje korišćenje različitih tipova manipulativnih vežbi (vežbe oralnog ponavljanja, odgovori na pitanja, supstitucije, transformacije, dopunjavanja, sastavljanje rečenica od datih elemenata i datih reči prema modelu, povezivanje rečenica, variranje modela, proširivanje i skraćivanje rečenica...) čija je funkcija uvežbavanje, učvršćivanje i automatizacija jezičkih modela. One treba da budu strogo kontrolisane da bi se uvežbala upotreba gramatičkih ispravnih iskaza. Očekuje se da će nakon automatizacije jezičkog modela učenik moći da gradi analogne konstrukcije i upotrebljava ih s novim konkretnim sadržajem u skladu s komunikativnom namerom. Uslov za prelazak na uvežbavanje novog modela jeste usvojenost prethodnog, a vreme koje treba posvetiti uvežbavanju jednog modela zavisi od karakteristika maternjeg jezika, tj. od mogućeg uticaja maternjeg jezika na elemente jezika koji se uči. U odeljku Jezička materija pojedini sadržaji označeni su kosim zagradama, čime se označava da su predviđeni za usvajanje u sredinama u kojima postoji mogućnost bržeg savladavanja srpskog jezika.

Postupnost u uvođenju novih elemenata u model, kao i razlikovanje osnovnog i proširenog dela Programa ilustrujemo na primeru modela za iskazivanje prostornih odnosa:

Jezički model: Iskazivanje prostornih odnosa[71]

I razred: Uvežbavaju se osnovni prilozi za mesto (npr. *ovde, tu, blizu, daleko*), lokativ s predlozima *u* i *na* (koji odgovara na pitanje *gde*?) i akuzativ s predlozima *u* i *na* (koji odgovara na pitanje kuda?). Obrasci: *Marija sedi ovde. Sto je u sobi. Čaša je na stolu. Zoran trči u park. Jelena žuri na poštu.*

II razred: Uvežbavanje novih priloga za mesto (npr. *napred, nazad, ovamo, onamo, levo, desno, pravo*) i množinskih oblika imenica u lokativu i akuzativu. Obrasci: *Oni idu desno. Učenici sede na stolicama. Oni stavljaju sveske u klupe.*

III razred: Uvežbavanje novih priloga za mesto (npr. *tuda, ovuda, onuda*) i imenica i ličnih zamenica u genitivu s predlozima *ispred, iza, pored, kod*. Obrasci: *Jelena je prošla ovuda. Marija sedi iza Ivanke (nje). Sedi pored Petra (njega). On je kod kuće. Petar je bio kod lekara.* Prošireni deo Programa za ovaj model u 3. razredu obuhvata: /Uvežbavanje imenica u dativu bez predloga. Obrasci: *Ona ide lekaru. Jovan je prišao starcu. Voz se približava moru.*/

IV razred: Uvežbavanje genitiva imenica i ličnih zamenica s predlozima *iznad, ispod, sa, iz*. Obrasci: *Jovan stanuje ispod Petra (ispod njega)*. *Ptica leti iznad kuće. Deca se vraćaju sa izleta. Učenici izlaze iz učionice. Ispod nas je voda.* Prošireni deo Programa za ovaj model u 4. razredu obuhvata: /Uvežbavanje dativa s predlozima *prema* i *ka*. Obrasci: *Devojčica pliva ka obali. Voz je jurio prema Beogradu.*

V razred: Uvežbavanje genitiva množine imenica i ličnih zamenica. Obrasci: *Milica je stala iza drugova (iza njih). Ptice lete iznad kuća. Učenici izlaze iz učionica.* Prošireni deo Programa za ovaj model u 5. razredu obuhvata: /Uvežbavanje akuzativa s predlozima *pod, pred, nad*. Određivanje imenica atributima. Obrasci: *Stavio je torbu pod sedište. Nagnuo se nad sto. On je izašao pred kuću. Stavio je slamu pod umorne konje./*

VI razred: Uvežbavanje akuzativa s predlogom *kroz*. Uz imenicu u funkciji odredbe za mesto (lokativ, akuzativ, genitiv) upotrebljavati i atribute koji se sa njima slažu u rodu, broju i padežu. Obrasci: *Ide kroz*

71 U svakom razredu predviđeno je i uvežbavanje obrazaca iz prethodnih razreda. Prikaz modela i obrazaca ovde je unekoliko pojednostavljen i skraćen u odnosu na originalni tekst u Programu radi preglednosti i izbegavanja ponavljanja. Sa šestim razredom završava se koncept usvajanja jezika putem uvežbavanja jezičkih modela, a gradivo se u sedmom i osmom razredu sistematizuje iz ugla eksplicitne gramatike.
U sedmom razredu se, na primer, o iskazivanju prostora uči u okviru značenja i funkcija padeža, a u osmom u okviru zavisnih rečenica (mesne rečenice).

šumu. Voz prolazi kroz mračne tunele. Deca se igraju na zelenoj livadi. Otišao je u susedno veliko dvorište. On stanuje pored našeg prvog suseda. Prošireni deo programa za ovaj model u 6. razredu obuhvata: /Uvežbavanje instrumentala bez predloga i s predlozima *pod, pred, nad* i akuzativ s predlozima *uz, niz*. Imenice određivati atributom. Obrasci: *Milan ide putem. Mačka je pod stolom. Dečak stoji pred kućom. Planinari su se penjali strmom stazom. Sačekali su nastavnika pred školskim dvorištem. Nad visokim dimnjakom kružile su rode. On ide uz (niz) strme stepenice./*

Odeljak **Gramatika** zastupljen je od IV razreda. Iz toga se vidi da koncepcija programa za Srpski kao nematernji jezik polazi od stava da se jezik i njegova pravila najpre usvajaju intuitivno (najviše putem usvajanja jezičkih modela na mlađem uzrastu), a da se gramatička objašnjenja i uputstva uvode postepeno, kada je jezički sistem u određenom obimu globalno savladan i kada psihofizičke mogućnosti učenika to dopuštaju. Međutim, važno je pravilno shvatiti ulogu gramatike u ovoj nastavi jer ona treba da bude sredstvo da se jezik uči, a ne da se stiču znanja o njemu. To znači da učenici ne treba napamet da uče gramatička pravila, paradigme i definicije, već da se osposobe za njihovu upotrebu u komunikaciji. Pored toga, cilj nastave gramatike jeste i razvijanje svesti o funkcionisanju jezičkih pojava u sistemu i razvijanje sposobnosti za samostalno ispravljanje grešaka. U nastavi gramatike program preporučuje induktivni metod, navođenje učenika na samostalno zaključivanje o zakonitostima i pravilima funkcionisanja jezika, pomoć nastavnika u vidu kratkih uputstava i vežbanje. Program sugeriše i uvid nastavnika u karakteristike maternjeg jezika učenika kako bi mogao objasniti pojave koje se u ta dva jezika razlikuju. Objašnjenja treba da budu primerena uzrastu i predznanju učenika. I u ovom odeljku predviđen je prošireni deo za učenike koji brže napreduju u savladavanju srpskog jezika.

Odeljci **Govorne vežbe i Čitanje i pisanje** imaju za cilj da se prevaziđu okviri receptivno-reproduktivne nastave i da se ne ostane samo na nerazvijenom, stešnjenom i siromašnom odgovaranju na pitanja. Govorenjem i pisanjem razvija se sposobnost dužeg izlaganja povezanih misli i sposobnost komunikacije u realnoj situaciji. U programu se insistira na stvaranju realnih komunikativnih situacija koje će podstaći učenike na verbalnu inicijativu. Komunikativne vežbe se nadovezuju na manipulativne[72] tako što se u njima slobodno, funkcionalno upotrebljavaju prethodno uvežbavani modeli.

Težište odeljka **Pravopis** jeste na onim kategorijama u kojima postoje razlike u odnosu na pravopisnu normu maternjeg jezika, a predviđeno je i uvežbavanje onih pravila koja su u dva jezika identična ne bi li se na taj način uklonile greške evidentirane u pismenim zadacima učenika. Za obradu pravopisne građe predviđena su 2–3 časa godišnje, pri čemu je preporuka da se taj fond razvije na veći broj (10–12) vežbi koje će

72 Osnovni tipovi manipulativnih vežbi navedeni su u prikazu odeljka Jezička materija. Njihov primarni cilj je stvaranje navika pravilne upotrebe jezičkih elemenata, tj. razvijanje sposobnosti upotrebe gramatički ispravnih iskaza, nezavisno od komunikativnog konteksta.

se uklopiti u časove gramatike i pismenih vežbi. Predviđa se, osim toga, i provera usvojenosti pravopisnih normi (diktatima, nastavnim listićima u koje treba uneti ispravke i sl.).

Odeljkom **Tvorba reči** (V–VII razred) obuhvaćeni su produktivni sufiksi za građenje: imenica koje označavaju vršioca radnje, imenica koje označavaju ženske osobe, etnika, deminutiva, augmentativa, hipokoristika, zbirnih imenica i prisvojnih prideva. Usvajanje ovih tvorbenih modela ima za cilj bogaćenje vokabulara učenika i njihovo osposobljavanje za tvorbu novih reči analogijom prema postojećima.

Odeljak **Lektira** (V–VIII razred) predviđen je da bude domaći rad i ima funkciju da se učenici navikavaju na čitanje u sebi i da se osposobe za samostalno dolaženje do saznanja na srpskom jeziku. Program propisuje određen broj tekstova (literarnih i naučno-popularnih, kao i iz listova za decu i omladinu) koje treba pročitati po sopstvenom ili po izboru nastavnika.[73] I u ovom odeljku ističe se značaj motivacije. Predlaže se, na primer, čitanje odabranog odlomka na času kao podsticaj za čitanje celokupnog teksta kod kuće. Diferencijacija u zavisnosti od mogućnosti učenika može se vršiti na različite načine: podelom dužeg teksta na delove, zadavanjem zadataka različite težine, izborom kraćih i lakših tekstova i sl. Učenici koji bolje znaju srpski jezik i savladavaju prošireni deo programa postupno se, kao i na časovima svog maternjeg jezika, uvode u analizu teksta lektire.

III.2.2.4. Propisana uputstva za način ostvarivanja programa

Nastavni program[74] za svaki razred sadrži uputstva za način njegovog ostvarivanja i organizaciju vaspitno-obrazovnog rada. Ključne postavke se, ukratko, mogu svesti na sledeće:

- značaj aktivnog učešća učenika u nastavi;
- značaj nastavnikovog planiranja, vođenja i organizacije nastavnog procesa;
- što češće verbalne aktivnosti svakog učenika;
- poštovanje principa individualizacije u radu;

73 Ovakva formulacija stoji na kraju Programa, u okviru preporuka za organizaciju vaspitno-obrazovnog rada. U sadržaju Programa za peti, šesti i sedmi razred, gde se daje spisak lektire (spisak autora i naslova dela), nije naznačeno da li su svi naslovi tamo navedeni obavezni za obradu u svim odeljenjima ili ih treba tumačiti kao spisak od kojeg se pravi izbor. U osmom razredu, nakon spiska lektire (s navedenim autorima i naslovima) stoji napomena da je „obavezan izbor najmanje pet dela za obradu".

74 http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/naslovna_nastavni_planovi_programi.html

- jedinstvenost programa za sve nacionalnosti, ali i potreba za vođenjem računa o odnosu srpskog jezika i jezika učenika;
- poželjnost poznavanja strukture jezika učenika od strane nastavnika;
- primena direktne metode (jezik komunikacije na času je srpski) radi smanjivanja uticaja maternjeg jezika na srpski;
- značaj motivacije učenika;
- funkcionalna upotreba različitih nastavnih sredstava;
- povezivanje nastave srpskog kao nematernjeg jezika s nastavom maternjeg jezika učenika i korelacija s drugim predmetima;
- usvajanje znanja i pojmova iz različitih oblasti najpre u nastavi predmeta na maternjem jeziku, a zatim primena i u srpskom.

U ovom poglavlju pojašnjavaju se i specifičnosti etapa u usvajanju srpskog kao nematernjeg jezika:

- Prva etapa obuhvata I i II razred. Pristup je u osnovi oralan. Predviđa: usvajanje osnovnih fonetsko-fonoloških odlika jezika, artikulaciju novih glasova, akcenat, ritam i intonaciju različitih tipova komunikativnih rečenica, osnovne rečenične strukture i osnovni rečenični fond (500 /600/ leksičkih jedinica) u okviru predviđene tematike; osposobljavanje za razumevanje na sluh jednostavnih iskaza, korektno reagovanje na imperativne iskaze i pitanja, korišćenje i variranje usvojenih struktura i leksike u kraćim dijalozima vezanim za poznatu situaciju, opisivanje slika i situacija na osnovu usvojenih elemenata, pravilna upotreba najosnovnijih oblika komunikacije.
- Druga etapa obuhvata III–VI razred. U njoj se nastavlja rad na razvijanju govornih sposobnosti učenika: usvajaju se novi jezički modeli (proširuju se, kombinuju i variraju prethodno usvojeni i novi) i nova leksika (900 /1600/ leksičkih jedinica), savladavaju se elementi izgovora, koriguju se greške na svim jezičkim nivoima. Učenici se osposobljavaju za korišćenje usvojenih jezičkih modela i leksike u dužoj dijaloškoj i monološkoj formi, za razumevanje na sluh komplikovanijih jezičkih iskaza. Radi se na uvežbavanju i uvođenju novih komunikativnih funkcija. Od IV razreda učenici postepeno počinju da stiču jezička znanja (uvodi se eksplicitna gramatika), a od V razreda upoznaju se sa najfrekventnijim sufiksima. Osim usmenih jezičkih umenja (govor i razumevanje govora) razvijaju

se još dva – čitanje i pisanje. Prvo pismo, čiji se grafemi manje razlikuju od grafema maternjeg jezika učenika, usvaja se u III razredu, a drugo u IV razredu. Učenici se osposobljavaju za pismeno izražavanje u skladu s pravopisnim normama srpskog jezika. Od V razreda počinju sa samostalnim čitanjem lektire. Pažnja se posvećuje i upoznavanju elemenata kulture naroda koji govore srpski.

- Treća etapa obuhvata VII i VIII razred. Ima za cilj formiranje komunikativne sposobnosti učenika. I dalje se radi na sticanju jezičke i komunikativne kompetencije učenika, usvajaju se komplikovaniji jezički modeli (VII razred). Jezička građa se sistematizuje i upoređuje s maternjim jezikom učenika. Nastavlja se rad na korekciji međujezičkih i unutarjezičkih grešaka. Usvaja se nova leksika i frazeologija, razvija se pismeno izražavanje, sistematizuje se pravopisna građa. Učenici se osposobljavaju za analizu teksta.

III.2.3. Prikaz i komentar mišljenja nastavnika o nastavnom planu i programu za Srpski kao nematernji jezik

1. Nastavnici, ukupno 41, koji izvode nastavu srpskog kao nematernjeg jezika u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa bili su u prilici da se izjasne o pogodnosti plana i programa za Srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu, da navedu sadržaje za koje smatraju da nisu pogodni za đake određenog uzrasta i da predlože dopune/izmene nastavnog plana i programa. Tabele pokazuju da je 53,7% nastavnika označilo da postojeći plan i program pogodan, ali i da njih 73,2% smatra da bi ga trebalo dopuniti ili izmeniti. Na osnovu ovoga se može zaključiti da pojedini nastavnici, koji su označili da je postojeći plan i program pogodan, ipak smatraju da ga je potrebno dopuniti ili izmeniti.

Tabela 2.2.2. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li ima sadržaja u planu i programu za Srpski kao nematernji jezik koji nisu pogodni za đake određenog uzrasta?

Odgovori	Frekvencije	Procenti
Ne, smatram da je postojeći plan i progam pogodan	22	53.7
Da	19	46.3
Ukupno	41	100

Tabela 2.2.3. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li smatrate da bi plan i program trebalo dopuniti ili izmeniti?

Odgovori	Frekvencije	Procenti
Ne	11	26.8
Da	30	73.2
Ukupno	41	100.0

2. **Pitanje iz upitnika:** *Koji su to sadržaji iz plana i programa za koje smatrate da nisu pogodni za đake određenog uzrasta?*

Od sadržaja koji se smatraju neodgovarajućim za đake ovog uzrasta najviše je izdvajana oblast gramatike (7 nastavnika), koja je označavana kao preobimna. Primedbe su davane i u vezi s lektirom (4 nastavnika ukupno), a kao neodgovarajući sadržaj navodi se izbor pripovedaka (1 nastavnik), epskih pesama (1 nastavnik), poezije čija je analiza komplikovana i teško shvatljiva (1 nastavnik) i nekih tekstova koji su preobimni (1 nastavnik). O tematici su se izjasnila 3 nastavnika i kao nepogodne za ove đake izdvojili su teme o zaljubljivanju u VI i VIII razredu (2 nastavnika), ratne teme (1 nastavnik) i lekciju o Uskrsu (1 nastavnik).

Na ovo pitanje 2 nastavnika su dala komentar koji se odnosi na metode rada: „Metod rada i oblik treba osavremeniti. Treba više pažnje posvetiti kulturi jezika“ i „Prevođenje tekstova iz radnih sveski je teško đacima u mlađim razredima.“

3. **Pitanje iz upitnika:** *Kojim sadržajima bi trebalo dopuniti/izmeniti plan i program?*

Opštu zamerku na obim i težinu plana i progama imaju 4 nastavnika, koji sugerišu njegovo uprošćavanje, smanjivanje obima, olakšavanje i prilagođavanje uzrastu. Dva nastavnika uočila su neusklađenost plana i programa za Srpski kao nematernji jezik s planom i programom za Albanski jezik (kao maternji) i što se tiče obima gradiva i što se tiče redosleda usvajanja gradiva (neke jedinice su u srpskom zahtevnije i obrađuju se pre nego što je to predviđeno u albanskom jeziku).

Pregled sugestija u vezi s pojedinim segmentima plana i programa pokazuje sledeće:

Smanjivanje obima i uprošćavanje gramatike predlažu 3 nastavnika. Sugestije u vezi s izborom lektire daju 4 nastavnika i to u smeru osavremenjivanja tekstova, dodavanja tekstova koji bi bili u skladu sa kulturom i običajima albanske nacionalne manjine i izbora tekstova koji su jasni i kratki, a izbacivanja dijalekatskih tekstova. Dopune programa koje se tiču izbora tema predlaže 5 nastavnika tako što bi se uključili sadržaji

iz svakodnevnog života u seoskim sredinama, sadržaji vezani za lokalnu kulturu, životnu sredinu, lepše i vedrije teme i uopšte sadržaji koji će deci pomoći da savladaju komunikaciju u svakodnevnom životu. Predlaže se izbacivanje zastarelih i nepotrebnih sadržaja, kao i lekcija s verskim sadržajima ili uključivanje praznika koji su prisutni u tim zajednicama (Bajram). U vezi s pisanjem evidentirane su sugestije koje se odnose na početak usvajanja ćiriličnog pisma („s usvajanjem ćiriličnog pisma trebalo bi krenuti ranije, a ne tek od II polugodišta IV razreda“), vreme predviđeno za savladavanje ćirilice („deca za 4 časa moraju da savladaju ćirilicu u IV razredu”) i ukupan broj pisanih vežbi („dopuniti pisanim vežbama – po planu su samo 4“).

I na ovo pitanje davani su komentari koji nisu neposredno vezani za sadržaj plana i programa. Jedni se odnose na način njegove realizacije, zastupljenost pojedinih oblasti u nastavnoj praksi, primenu određenih metodskih postupaka i tipova vežbi („posvetiti pažnju kulturi jezika“, „treba uvesti više dijaloga“, „diktati treba da budu zastupljeniji i prepričavanja“, „više forsirati govorne vežbe, komunikaciju i vežbe iz gramatike, analiza književnog dela, reprodukcija pročitanih tekstova i čitanje“, „ne moraju deca u Vojvodini i na jugu da rade na isti način“), a drugi na nastavna sredstva: udžbenike („u udžbenike ubaciti i albanska imena“, „potreban je prevod novih reči na albanski jezik; da se napravi ilustrovana gramatika“) i druga pomoćna nastavna sredstva („uvesti više vizuelnih sadržaja kao što su ilustracije i crteži“, „da se koriste filmovi i drugi materijali koji bi omogućili da deca više razgovaraju i unaprede znanje”).

4. Mišljenja nastavnika o planu i programu za Srpski kao nematernji jezik za osnovnu školu mogu doprineti unapređivanju nastave ovog predmeta i boljem uspehu učenika u usvajanju srpskog jezika tako što bi se određeni sadržaji izmenili i korigovali.

Nesumnjivo su relevantna zapažanja o potrebi da se vodi više računa o specifičnim uslovima u kojima se ova nastava izvodi i da ravnomerno budu zastupljeni elementi različitih kultura. Ovi momenti jesu navedeni u programu, ali im se može dati veći značaj. Svakako treba imati u vidu i uočen nesklad između programa za Srpski kao nematernji jezik i programa za albanski jezik.

Ima, međutim, sugestija koje ukazuju na to da pojedini nastavnici nisu dovoljno upoznati s koncepcijom, strukturom i preporukama za realizovanje programa.

Ovaj zaključak se nameće najviše na osnovu komentara o preobimnosti gramatičkih sadržaja. Naime, utisak je da ima nastavnika koji ne razgraničavaju dva srodna odeljka – Jezičku materiju i Gramatiku, odnosno da sadržajima programa koji pripadaju Jezičkoj materiji pristupaju iz ugla eksplicitne gramatike.

Zamerke u vezi s obimom, složenošću i prevelikoj zastupljenosti gramatičke građe mogu biti i posledica uticaja interpretacije ova dva odeljka u udžbenicima.

Uticaj udžbenika verovatno je prisutan i u predlozima koji se odnose na osavremenjivanje tema, naročito u višim razredima, budući da se u nastavi koriste čitanke prethodnih generacija, a ne novi kompleti. Pritom treba imati u vidu da je programom propisan jedan deo tekstova (u odeljku Lektira), a da su ostali tekstovi u čitankama rezultat odabira autora na osnovu odeljka Tematika i nisu obavezujući.

Predlozi za dopune i izmene plana i programa koji se odnose na metode rada i nastavna sredstva takođe govore o potrebi da se nastavnici podrobnije upoznaju s uputstvima za ostvarivanje programa, budući da većina predloga u njima već postoji.

III.2.4. Zapažanja o programu za Srpski kao nematernji

1. Struktura i sadržaj programa, kao i preporuke za način ostvarivanja, nesumnjivo ukazuju na to da u njegovoj osnovi postoje i elementi sadržaja i metoda nastave stranog jezika i elementi sadržaja i metoda nastave srpskog kao maternjeg jezika. Ovakvo opredeljenje suštinski nije pogrešno ako se ima u vidu da se nastava srpskog kao nematernjeg jezika realizuje u veoma različitim uslovima, te da ju je nužno približiti postupcima karakterističnim za nastavu stranih jezika tamo gde srpski jezik nije prisutan u svakodnevnoj komunikaciji i gde maternji jezik učenika nije srodan srpskom. Osim toga, nju je moguće, i potrebno, približiti i nastavi srpskog kao maternjeg jezika u dvojezičnim, mešovitim sredinama i u onima sa srodnim maternjim jezikom.

2. Gledano iz perspektive metoda nastave stranih jezika, primećuje se da program za Srpski kao nematernji jezik predstavlja kombinaciju dva osnovna pristupa zastupljena od polovine XX veka do danas: 1) pristupa prema kojem se jezik prvenstveno usvaja putem uvežbavanja osnovnih jezičkih modela pomoću različitih strukturnih vežbi čija je prvenstvena funkcija uvežbavanje, učvršćivanje i automatizacija jezičkih modela, odnosno postizanje jezičke kompetencije (sposobnosti konstruisanja gramatički ispravnih iskaza) i 2) komunikativnog pristupa, koji teži formiranju komunikativne kompetencije (sposobnosti adekvatne verbalne aktivnosti u zavisnosti od komunikativne situacije) upotrebom autentičnog jezika u prirodnoj komunikaciji.

Stoga, formiranje gramatički korektnih jezičkih navika i sposobnost upotrebe jezika u svakodnevnim životnim situacijama treba shvatiti kao dominante u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika u čijim funkcijama

su svi ostali elementi programa. Imajući to u vidu, naročito je važno na odgovarajući način shvatiti ulogu gramatike i štiva za čitanje i ne poistovetiti ih s funkcijama koje ovi delovi programa imaju u maternjem jeziku, pogotovo u sredinama sa slabijim znanjem srpskog jezika. Naime, ukoliko se nastavi gramatike pristupi kao što joj se pristupa u maternjem jeziku, prevelik značaj će se dati objašnjenjima, učenju gramatičke terminologije, morfološkoj i sintaksičkoj analizi i sl., zbog čega neće preostajati dovoljno vremena za uvežbavanje praktične primene pravila. Ni obradi tekstova se u takvim sredinama ne može prići kao obradi tekstova u maternjem jeziku. Naime, insistiranje na obradi velikog broja tekstova, posebno onih dužih i zahtevnijih, neminovno dovodi do njegovog prevođenja, čime se nužno gubi njihova suštinska uloga, koja se sastoji u pružanju osnove za razgovor. Prevođenje zauzima mnogo vremena, često dovodi do mehaničkog zapamćivanja gotovih konstrukcija i ne doprinosi osposobljavanju učenika za spontanu komunikaciju, a upravo je mogućnost spontane komunikacije to što se želi postići nastavom srpskog kao nematernjeg jer samo na taj način može se reći da je dete savladalo srpski jezik, što će mu, kao krajnji i najvažniji rezultat, omogućiti da svoje obrazovanje nastavi (i) na tom jeziku i da se oseti ravnopravnim članom šire zajednice.

3. Neposredna veza sa srpskim kao maternjim jezikom naročito je uočljiva u propisanoj lektiri. Naime, ukoliko se uporedi spisak tekstova za ova dva predmeta, vidi se da je za Srpski kao nematernji jezik samo napravljen izbor od tekstova predviđenih za srpski kao maternji jezik. Izbor lektire svakako je u skladu s uzrasnim, vaspitnim, književno-umetničkim kriterijumima, ispunjava onaj deo cilja i zadataka koji se odnose na upoznavanje elemenata kulture srpskog naroda, ali se mora konstatovati da u nekim sredinama nikako nije u skladu s mogućnostima učenika čije je znanje srpskog jezika slabije, te je neophodno uključivati i tekstove koji su jezički i sadržajno lakši i bliži učenicima iz takvih sredina.

4. Pojedini sadržaji programa su uopšteni i dopuštaju različitu transpoziciju u udžbenike, kao i različita tumačenja prilikom realizacije na času, što je veoma izraženo u odeljku Gramatika. Ovo može imati pozitivne, ali i negativne efekte. Ovakvo uopštavanje može biti odraz težnje da program bude fleksibilan i da se ostavi dovoljno prostora za svedeniju ili detaljniju obradu određenih delova gradiva, opet u zavisnosti od okolnosti u kojoj se nastava izvodi. S druge strane, negativan efekat može imati to ukoliko se, usled nedovoljnog poznavanja koncepta ove nastave, upravo u tim jedinicama insistira na detaljnijoj obradi. Neophodno je, dakle, adekvatno tumačenje takvih segmenata gradiva i njihovo prilagođavanje uslovima rada. Naime, primećeno je da se u nastavnoj praksi često ne pravi optimalan izbor i da se raspoloživo vreme, koje je ograničeno fondom časova, troši na sadržaje koji nisu primarni.

5. Program propisuje određeni tempo u savladavanju srpskog jezika, ali i sugeriše da se na novo gradivo ne prelazi dok se prethodno ne usvoji. U sredinama u kojima su uslovi za nastavu ovog predmeta

otežani (pre svega homogene sredine u kojima srpski jezik nije zastupljen i gde maternji jezik nije srodan srpskom) ovo može dovesti do situacije da se, u želji da se ispoštuju programski zahtevi, preko nekih delova gradiva prelazi bez njegovog potpunog savladavanja. Ovakva situacija je veoma štetna, budući da je u osnovi koncepcije programa nadovezivanje delova gradiva jednog na drugi, tj. svaki novi element podrazumeva poznavanje prethodnog. Nesavladana materija se tako nagomilava, zahtevi postaju sve veći, a uspeh samim tim – sve slabiji.

6. Iako je u programu istaknuto da on, osim osnovnog, sadrži i proširene sadržaje, razlika se, zapravo, svodi na različit broj reči koje treba usvojiti u toku školske godine (i ukupno tokom osam razreda) i delove sadržaja u odeljku Jezička materija. Diferencijacija se spominje i u zahtevima u načinu obrade teksta, odnosno lektire. Može se zaključiti da diferencijacija u programskim zahtevima i sadržajima nije u skladu s postojećim velikim razlikama u predznanjima i mogućnostima tempa i obima usvajanja srpskog jezika u različitim sredinama. Drugim rečima, suštinske razlike, koje postoje u mogućnosti ovladavanjem srpskim jezikom između učenika s maternjim jezikom srodnim srpskom i onih čiji se maternji jezik u mnogome razlikuje od srpskog jezika, ne odražavaju se dovoljno i u programu. Zahtevi koji se u njemu postavljaju suviše su slični.

7. Detaljan pregled sadržaja programa nameće utisak da je adekvatniji za primenu u mešovitim sredinama i da je primereniji učenicima s maternjim jezikom srodnim srpskom. Za homogene sredine i nesrodne jezike neophodno je suštinsko razumevanje koncepcije nastave ovog predmeta od strane svih koji učestvuju u njegovom kreiranju i realizaciji u učionici. U takvim uslovima od ključnog značaja je aktivan odnos prema programu koji podrazumeva odabir onih delova gradiva i primenu onih metoda i postupaka koji najviše dopirnose ostvarivanju cilja i zadataka.

III.3. Način ostvarivanja programa u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

III.3. NAČIN OSTVARIVANJA PROGRAMA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U OPŠTINAMA PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA

Dušanka Zvekić-Dušanović i Milan Ajdžanović

Uvodne napomene. Tokom višekratnih boravaka eksperata i saradnika na području opština Bujanovac, Preševo i Medveđa, u martu i aprilu 2014. godine, jedan od nesumnjivo najvažnijih segmenata kojima je bila posvećena posebna pažnja bilo je posmatranje realizacije nastave srpskog jezika kao nematernjeg u osnovnim školama koje su bile obuhvaćene istraživanjem. Građa za ovaj deo istraživanja prikupljana je popunjavanjem odgovarajućeg, srazmerno obimnog, vodiča za posmatranje nastave tokom održavanja časova u odeljenjima različitih razreda.[75] U ulozi posmatrača, koji ni na koji način nisu učestvovali u samom času, bili su članovi ekspertske grupe i saradnici, ređe jedan, a češće, radi davanja boljeg uvida u izvođenje nastave, dva, o čemu svedoči i činjenica da je posmatranju 32 časa posvećeno 48 popunjenih vodiča za posmatranje nastave.

Sam vodič za posmatranje nastave sastojao se od 28 pitanja, razvrstanih u četiri dela, koji su namenjeni prikupljanju različitih informacija, posvećenih, pre svega, odnosu maternjeg i nematernjeg jezika tokom realizacije časa, aktivnosti učenika, tipovima zadataka i vežbi korišćenih u nastavi te brojnom stanju učenika zabeleženom na časovima. Naravno, ukoliko je situacija to naložila, svaki je posmatrač dodavao neka svoja opažanja koja nisu bili odgovori na unapred data pitanja. Zanimljivo je da su neretko upravo ovakve opservacije bile od suštinske važnosti za opis realizacije časova, o čemu će nešto više reči biti niže u tekstu.

Prvi deo vodiča za posmatranje nastave (Zastupljenost maternjeg i nematernjeg jezika na času), s ukupno 12 različitih pitanja, istovremeno je i najobimniji, što i ne čudi imajući u vidu da je, kako se vidi iz njegovog naslova, posvećen ključnom elementu i oruđu svake nastave – jeziku. Ostali su delovi pak osetno manjeg obima, što je opet nužno u korelaciji s temom kojoj su posvećeni: imaju osam (Aktivnost učenika), odnosno pet (Tipovi zadataka i vežbi) i tri pitanja (Učenici [popunjavano po završetku časa]).

U fokusu prvog dela vodiča za posmatranje nastave, onoga o jeziku, bilo je prikupljanje podataka o nivou zastupljenosti maternjeg i nematernjeg jezika, tj. albanskog i srpskog, na času kao i prilika u kojima nastavnici koriste jedan od dva navedena jezika.

75 U vezi s ovim, jedna napomena: iako je prvobitno bilo planirano da samo pojedini razredi budu u fokusu, zbog specifičnosti organizacije nastave (jedna od njih je, svakako, i kombinovana nastava za sve niže razrede) i vremenskih ograničenja – ovim su istraživanjem, doduše ne s jednakim zahvatom u različitim školama, bili obuhvaćeni svi razredi.

III.3.1. Opis zatečenog stanja

Ukratko će podaci do kojih se došlo ovim segmentom istraživanja (posmatranjem nastave) biti prezentovani u redovima koji slede. Kao prvo, valjalo bi reći da je uočena korelacija između maternjeg jezika predavača i zastupljenosti upotrebe albanskog jezika u izvođenju nastave: ukoliko je nastavniku maternji jezik albanski, taj je jezik bio (izrazito) dominantan u nastavi. I obratno. Naravno, još jedan od faktora koji je uticao na udeo upotrebe jednog od dvaju jezika jeste uzrast učenika: što su učenici bili mlađi, to je njihov maternji jezik bio prisutniji u nastavi. S druge strane, kod nastavnika, izrazito malobrojnijih (ukupno je takvih šest), kojima je maternji jezik srpski – upotreba ovog jezika bila je znatno češća nego upotreba albanskog, što je najprisutnije bilo kod onih nastavnika koji albanski jezik uopšte i ne govore.

Maternji jezik učenika pak bio je osnovno sredstvo kojim su im se objašnjavale nepoznate reči iz srpskog jezika, pri čemu se to, skoro bez izuzetka, činilo koristeći tradicionalni metod: pisanjem reči na srpskom i njihovih albanskih prevodnih ekvivalenata na tabli ili, kada bi situacija to naložila, usmenim prevođenjem tekstova sa srpskog na albanski.[76] Poneki nastavnik, doduše ređe, koristio je drugačiji metod semantizacije: pokazivao je ilustracije i/ili predmete za objašnjavanje nepoznatih reči, što je bilo prisutno pre svega u nižim razredima.

Imajući sve ovo u vidu, ne čudi činjenica da su učenici nastavnika koji u realizaciji nastave daju objašnjenja na albanskom jeziku – i kada su na času postavljali pitanja, to činili skoro bez izuzetka na maternjem, albanskom jeziku. S druge strane, oni koji su na času više izloženi srpskom jeziku u ovakvoj situaciji postupali su dvojako: ili su, što je češći slučaj, i sami koristili taj jezik za postavljanje različitih pitanja ili pak to uopšte i nisu činili, niti na albanskom niti na srpskom jeziku.

U vezi s nastavnim pomagalima treba reći da su tabla i kreda u većini škola jedina sredstva koja su na raspolaganju nastavnicima, tako da je upotreba nekih drugih prevashodno stvar kreativnosti i domišljatosti, ali i motivisanosti samog predavača. Međutim, nijedno se od ova tri na posmatranim časovima nije dalo uočiti u nekoj većoj meri.[77] Osim toga, i ne manje važno, nijedan nastavnik tokom izvođenja časa nije imao asistenta u izvođenju nastave, što, kako je pokazao kasniji uvid u situaciju, nije odlika samo posmatranih časova.

---

76 Naravno, od ovakve prakse izuzetak predstavljaju gorepomenuti nastavnici koji ne govore (dobro) albanski jezik, te koji su stoga nepoznate reči objašnjavali davanjem sinonima na srpskom jeziku.

77 Ipak, iz ovog ne treba izvući zaključak da uopšte nema nastavnika koji drukčije pristupaju svome poslu – naprotiv, ima ih, ali su u manjini.

Primećeno je, takođe, da su učenici nižih razreda koristili savremenije udžbenike, znatno bogatije opremljene, te otud njihovom uzrastu primerenije i, što se ponekad previđa, nesumnjivo privlačnije. S druge strane, u nastavi srpskog jezika u višim razredima korišćeni su udžbenici koji su, sasvim očigledno, izgubili trku s vremenom i što se tiče forme i, još važnije, što se tiče sadržine. Ovakav odnos između udžbenika u višim i nižim razredima da se objasniti činjenicom da učenicima od prvog do četvrtog razreda Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja obezbeđuje nove knjige,[78] dok su oni iz viših razreda prinuđeni da sami nabavljaju udžbenike, što za posledicu ima nasleđivanje knjiga od prethodnih generacija ili njihovo kopiranje. Ovo pak, unekoliko barem, negativno utiče i na efikasnost nastave.

Konačno, na samom kraju ovog osvrta na jezike koji se koriste na času, valjalo bi ponešto reći i o srpskom jeziku onih koji realizuju nastavu. Iako se to možda ne bi očekivalo s obzirom na kontekst, i kod nastavnika kojima je maternji jezik srpski kao i kod onih kojima je to albanski – registrovana su manja ili veća odstupanja od standardnojezičke norme srpskog jezika. Naravno, kod potonjih je to znatno izraženije, pri čemu su pojedine nepravilnosti prisutne kako u samoj artikulaciji[79] i prozodiji tako i u svim ostalim segmentima jezika. Ipak, i u ovoj se grupi javljaju pojedini, istina retki, izuzeci, tj. nastavnici koji, po svedočenju posmatrača, imaju dobar izgovor pri čemu je njihov srpski jezik bez ikakvih gramatičkih ogrešenja.[80] S druge strane, ni među onim nastavnicima kojima je srpski jezik maternji, usled uticaja dijalekta, nisu retka različita odstupanja od norme, koja se tiču u prvom redu prozodije, ali ne samo nje.

Kad je u pitanju aktivnost učenika, posmatranje časova pokazalo je da su učenici bili aktivni onoliko koliko ih je nastavnik u tome podsticao: ukoliko je nastava organizovana jednosmerno, kako je obično bio slučaj, od nastavnika ka učenicima, ovi drugi su neretko bili puki posmatrači u njoj. S druge strane, tamo gde se nastavnik trudio da uključi u nastavu sve učenike, dinamika časa bila je znatno bolja, a učenici znatno aktivniji, makar se ta vrsta njihovog angažmana svela na interakciju sa svojim drugovima na maternjem jeziku u cilju prevođenja nepoznatih reči ili pak na davanje odgovora na postavljena pitanja. Ipak, čak i oni nastavnici koji su veću pažnju posvećivali uključivanju učenika u čas retko kad su napuštali frontalni i grupni rad, što je za posledicu imalo čas koji nije umnogome odstupao od ustaljenih šablona, na kom je,

78 Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja od 2009. godine đacima mlađih razreda sa teritorije Republike Srbije obezbeđuje besplatne udžbenike. Prve godine ministarstvo je obezbedilo svim đacima prvog razreda OŠ besplatne udžbenike (đaci ih nisu vraćali); 2010. ministarstvo je obezbedilo tzv. radne udžbenike za prvi i drugi razred OŠ (đaci ih nisu vraćali); 2011. su obezbeđeni tzv. neradni udžbenici i radne sveske za prvi, drugi i treći razred OŠ (na kraju godine đaci ih vraćaju); 2012. su obezbeđeni tzv. neradni udžbenici i radne sveske za četvrti razred OŠ (na kraju godine đaci ih vraćaju); 2013. i 2014. obezbeđene su radne sveske za prvi ciklus (od I do IV razreda).

79 Ovde se misli na primere poput specifične prirode glasa [l] u srpskom ovih govornika, koja je rezultat interferencije s albanskim.

80 Naravno, ovakvu kvalifikaciju treba donekle relativizovati, uzeti s izvesnom rezervom, imajući u vidu dijalekatsku osnovicu tamošnjih govora na srpskom.

otud, kod dece znatno češća bila reproduktivna a ne produktivna upotreba nematernjeg jezika. Pri tome, primećeno je da je pol učenika do određene mere uticao na njihovu aktivnost: iako je većina posmatrača navela da su podjednako (ne)aktivni bili i dečaci i devojčice, pojedini od njih su izdvojili kao aktivniju i motivisaniju jednu, uvek istu grupu učenika – devojčice. S druge strane, pol nije bio relevantan kriterijum za nastavnike prilikom uključivanja učenika u nastavu: većina se nastavnika podjednako obraćala i dečacima i devojčicama.

Tokom izvođenja časa, pojedini nastavnici su koristili, a pojedini ne, zadatke i vežbe iz udžbenika, pri čemu se to pre svega može pripisati prirodi obrađivane nastavne jedinice, dok se ne može uočiti eventualna matrica vezana za uzrast učenika i/ili maternji jezik predavača. Ipak, bilo je i onih nastavnika koji su pokazali nemalu kreativnost te dali, pored onih iz udžbenika, i sopstvene zadatke, vežbe i primere. Naravno, ne treba posebno naglasiti da je praktična upotreba nematernjeg jezika bila znatno običnija kod učenika nastavnika iz te, druge grupe, dok je kod onih iz prve ona neretko sasvim izostala.

Ipak, na ovom mestu treba jasno reći da su mnogi nastavnici pokazali trud koji, naročito imajući u vidu ograničenja nametnuta materijalnom situacijom zabeleženom u nekim od škola, valja ceniti, dok su pojedini od njih[81] pokazali inicijativu i entuzijazam koji su za svaku pohvalu i koji mogu poslužiti kao univerzalan model.

Kad je u pitanju redovnost pohađanja nastave srpskog jezika kao nematernjeg, može se reći da su učenici, barem na posmatranim časovima, bili redovni, što je pokazao uvid u spiskove učenika.

Na samom kraju treba dati jednu važnu napomenu: naime, i pored prilično iscrpnog vodiča za posmatranje nastave, koji je bio posvećen različitim segmentima izvođenja nastave, te nesumnjive stručnosti svih onih koji su pratili realizaciju časova, postavlja se pitanje da li se svi dobijeni podaci mogu uzeti bez ikakve rezerve. Naime, ponegde je u opservacijama zabeleženim na marginama upitnika[82] ili pak u razgovoru nakon svođenja utisaka u vezi s viđenim, provejavala sumnja (čini se, opravdana) da je posmatrani čas zapravo ranije pripremljen u dogovoru svih njegovih aktera te da se pred očima posmatrača odigravala svojevrsna predstava u kojoj su i pitanja i odgovori unapred poznati i fiksirani. Ipak, neretko takvi časovi, upravo zbog očiglednog nedostatka spontanosti, nisu mogli doseći očekivan nivo, pri čemu se ni u datim

81 Ovde pre svega treba istaći primer jednog nastavnika, po profesiji vajara, koji je za štampu pripremio minimalni srpsko-albanski rečnik u slikama.

82 Dve od njih su sledeće: „Imam blagu sumnju da je čas unapred režiran, makar u nekoj meri", „Svi su uključeni, motivisani veoma, ali kao da se radi o ispunjavanju ranije datih zadataka i uloga."

okolnostima nisu mogle izbeći različite greške u nematernjem jeziku kako kod učenika tako i kod, što je posebno bitno i zabrinjavajuće s pozicija struke, onih koji su čas vodili. Naravno, s jedne je strane jasna motivacija nastavnika koji su pribegli ovakvoj vrsti pripreme časa: cilj je bio da se sopstveni rad prikaže u što boljem svetlu, naročito s obzirom na to da su, kako su posvedočili oni sami, posete koje bi se mogle okarakterisati kao neka vrsta kontrole njihovog rada (mada ova, svakako, nije bila tako ni zamišljena ni predstavljena osoblju škola) – krajnje retke. [83] Jasno je da posmatranje časa nužno negativno utiče na nivo spontanosti nastavnika i učenika, čime se unekoliko daje pogrešna slika stanja na terenu, ali, s druge strane, ono je neophodno i korisno za prikupljanje potrebnih informacija.

Nesumnjiva je činjenica da ovaj segment istraživanja posvećenog nastavi srpskog kao nematernjeg jezika, čak i ukoliko se po strani stave navedene sumnje u spontanost viđenog, nije mogao dati sveobuhvatan uvid u način organizacije nastave srpskog jezika kao nematernjeg u 16 posećenih škola u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, ali je bio i više nego dovoljan da se uoče izvesni nedostaci u izvođenju te nastave.

Iz svega ovoga da se zaključiti nešto što je donekle bilo i očekivano i što nije samo odlika sredine obuhvaćene istraživanjem. Naime, pristup predavača srpskog kao nematernjeg jezika neretko je intuitivan, ponekad čak i stihijski, pri čemu se postavljeni zadaci i cilj jasno propisani Programom – ne izvršavaju u potpunosti. Štaviše, utisak je da se pojedini nastavnici sa samim Programom nikada nisu podrobnije ni upoznali.

III.3.2. Analiza odgovora iz upitnika za nastavnike

Nastavnici su se u upitniku izjašnjavali o različitim aspektima realizacije nastave (metodama koje primenjuju, nastavnim sredstvima, merenju i procenjivanju rezultata nastave i znanja učenika) i davali predloge za unapređivanje nastave koji bi, prema njihovom mišljenu, doveli do boljeg uspeha učenika u usvajanju srpskog jezika.

U daljem tekstu navodiće se najpre pitanja iz upitnika, a zatim statistički podaci i komentar dobijenih podataka.

83 Ipak, i ovakva nastojanja dovoljno govore sama za sebe.

Tabela 3.2.1. – Prikaz odgovora na pitanje: Kada u toku časa koristite maternji jezik Vaših učenika?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Ne poznajem maternji jezik svojih učenika	4	9.8
Stalno	2	4.9
Kada objašnjavam novo gradivo	30	73.2
Izbegavam upotrebu maternjeg jezika svojih učenika	4	9.8
Nešto drugo	1	2.4
Ukupno	41	100.0

Maternji jezik učenika nastavnici najviše koriste na času kada objašnjavaju novo gradivo (30 nastavnika), 4 nastavnika izbegava upotrebu maternjeg jezika na času, 4 nastavnika ne poznaje matenji jezik učenika, a 2 nastavnika ga upotrebljava stalno na času. U poređenju s preporukama za ostvarivanje programa, u kojima se sugeriše direktna metoda, uočljivo je da većina nastavnika smatra neophodnim davati objašnjenja na maternjem jeziku, odnosno da se upotreba maternjeg jezika ne može isključiti sa časa. Najnoviji pristupi nastavi drugog (stranog/nematernjeg) jezika ne isključuju u potpunosti upotrebu maternjeg jezika na času; ipak, sugerišu dominantno prisustvo jezika koji se usvaja ne samo u fazi uvežbavanja gradiva, već i kada se ono uvodi kao novo, tj. kada se objašnjava. U tom smislu preporučuju se postupci prezentovanja novog gradiva koji ne zahtevaju maternji jezik (vizuelna sredstva, parafraze, induktivno zaključivanje i sl.), što bi bilo veoma korisno primenjivati na času, a maternji jezik ostaviti kao sredstvo za situacije kada nijedno od drugih nije efikasno. Na taj način učvršćuju se veze između elemenata sistema jezika koji se uči i smanjuje se eventualni negativan uticaj maternjeg.

Tabela 3.2.2. – Prikaz odgovora na pitanje: Koliko vremena u proseku na jednom času odvajate za objašnjavanje, a koliko za uvežbavanje novog gradiva iz jezika/gramatike?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Objašnjavanje 15 minuta, ostalo je uvežbavanje	15	36.6
Gotovo podjednako	15	36.6
Objašnjavanje zauzima glavni deo časa, uvežbava se u završnom	11	26.8
Ukupno	41	100.0

Nešto više od trećine nastavnika (15) izjasnilo se da uvežbavanje gradiva iz jezika/gramatike zauzima veći deo časa. Podjednako vreme za objašnjavanje i uvežbavanje posvećuje takođe više od trećine (15), dok četvrtini anketiranih nastavnika (11) objašnjavanje zauzima glavni deo časa, a uvežbavanju posvećuje završni deo. Ovi podaci navode na zaključak da bi na više od polovine časova trebalo smanjiti teorijski deo nastave jezika/gramatike i dati više prostora uvežbavanju i praktičnoj primeni gradiva, čime bi se nesumnjivo poboljšalo usvajanje nematernjeg jezika.

Tabela 3.2.3. – Prikaz odgovora na pitanje: Koliko je na Vašem času zastupljeno usmeno izražavanje učenika, a koliko pismeno?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Podjednako	16	39.0
Više je zastupljeno pisanje (uključujuci izradu zadataka)	6	14.6
Više je zastupljen govor	19	46.3
Ukupno	41	100.0

Gotovo polovina nastavnika (19) izjasnila se da su na času govorne aktivnosti u većoj meri zastupljene u odnosu na pisane. Upitnik nije sadržavao pitanje o vrsti govorne aktivnosti, te se ne može zaključivati o tome da li su nastavnici pod govorom podrazumevali i reprodukovanje napamet naučenih proznih/poetskih tekstova i odgovora na pitanja, navođenja reči bez konteksta, pa i glasno čitanje. Podjednako su, prema sopstvenoj proceni, usmene i pisane aktivnosti prisutne na časovima 16 nastavnika. Prednost pismenom izražavanju učenika daje 6 nastavnika. U svakodnevnom životu, međutim, daleko je zastupljenija usmena upotreba jezika, te i u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika ovoj jezičkoj veštini treba dati prioritet i to u praktičnoj, funkcionalnoj primeni. Ne treba, naravno, zapostaviti ni pisane aktivnosti, ali u meri koju vreme koje se ima na raspolaganju dopušta.

Tabela 3.2.4. – Prikaz odgovora na pitanje: Kako najčešće obrađujete nove jezičke sadržaje.

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Isključivo pratim materiju izloženu u udžbeniku, redosled i obim	13	31.7
Donosim dodatni materijal (tekstove, ilustracije, muziku...)	3	7.3
Kombinujem sadržaje iz udžbenika i dodatnih materijala	24	58.5
Ostalo	1	2.4
Ukupno	41	100.0

Više od polovine anketiranih nastavnika (24) prilikom obrade novih jezičkih sadržaja koristi udžbenik u kombinaciji s dodatnim materijalom, trećina (13 nastavnika) isključivo prati materiju onako kako je interpretirana u udžbenicima, a troje donosi svoj materijal. Treba imati u vidu da je interpretacija sadržaja programa u udžbenicima samo jedna od mogućnosti koje se postavljaju pred nastavnike, kao i da su udžbenici pisani za sve učenike koji na teritoriji Republike pohađaju nastavu srpskog kao nematernjeg jezika. Drugim rečima, iako je davanje prednosti samo jednom nastavnom sredstvu česta pojava u našoj nastavnoj praksi, nesumnjivo je da može biti kontraproduktivno jer pojedine lekcije i njihove delove treba saobraziti kulturnom i jezičkom okruženju iz kojeg učenici dolaze ne bi li se gradivo tako lakše usvojilo. To, svakako, iziskuje dodatni napor nastavnika, ali će se on pozitivno odraziti na kvalitet nastave.

Tabela 3.2.5. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li učenicima objašnjavate nove, nepoznate reči? Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili potvrdno, navedite na koje načine učenicima objašnjavate nove, nepoznate reči.

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Prevod na maternji jezik	25	61.0
Koristim ilustracije (pripremljene ilustracije ili crtam na tabli)	5	12.2
Deskriptivnom i asocijativnom metodom navodim ih na značenje	10	24.4
Ostalo	1	2.4
Ukupno	41	100.0

Na ovo pitanje svi ispitanici odgovorili su potvrdno, svi objašnjavaju nove, nepoznate reči. Pritom većina nastavnika koristi metodu prevođenja na maternji jezik, što se u nastavi nematernjeg jezika smatra postupkom koji treba izbegavati i primenjivati samo ukoliko novu leksiku nije moguće semantizovati drugim postupcima, odnosno kada su drugi postupci nepouzdani ili neekonomični. Preporuka je da se, kad god je moguće, koriste vizuelna sredstva, demonstracija, deskripcija, odnosno svi postupci koji smanjuju neposredne asocijacije s maternjim jezikom i kod učenika učvršćuju sistem srpskog jezika.

Tabela 3.2.6. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li na časovima radite vežbe simuliranja realnih životnih situacija?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Na časovima ne radimo vežbe simuliranja	5	12.2
Veoma retko, nekoliko puta godišnje	4	9.8
Ređe od jednom mesečno	5	12.2

1–2 puta mesečno	13	31.7
Jednom nedeljno	11	26.8
Gotovo na svakom času	3	7.3
Ukupno	41	100.0

Vežbe u kojima se s učenicima simuliraju različite životne situacije veoma su korisne, ne samo zbog toga što se na taj način učenici osposobljavaju da komununiciraju s nosiocima drugog jezika u situacijama koje su realne i neizbežne već i zbog toga što se na taj način, veštački stvarajući autentičnu govornu sredinu, podstiče kreativnost, širi i usvaja novi krug leksike. Učenici se na taj način osposobljavaju da van škole u realnoj životnoj situaciji koriste svoj nematernji jezik primenjujući i aktivirajući znanja, umenja i navike stečene u okvirima učionice. Otud je posebno pitanje bilo posvećenje upravo ovakvim vežbama. Analiza je pokazala da njih organizuje većina nastavnika, ali s nejednakom učestalošću: najviše ih sprovodi 1–2 puta mesečno (13), zatim jednom nedeljno (11), a 9 nastavnika retko (nekoliko puta godišnje, ređe od jednom mesečno). Ovaj tip vežbi ne organizuje 5 nastavnika, a samo 3 ih ima gotovo na svakom času. Nastavnici koji ne organizuju ovakve vežbe obrazložili su to uzrastom učenika („mali su, ne razumeju“), oslanjanjem na upotrebu udžbenika, nedostatkom vremena i svojim neiskustvom u nastavi ovog predmeta.

Situacije koje se najčešće uzimaju kao primeri su „u prodavnici“ / „na pijaci“ i „kod lekara“, a osim njih i „saobraćaj“, „porodični odnosi“ i „situacije u školi“, „praznici i rođendani“. Nekolicina nastavnika navela je situacije koje se prvenstveno tiču kulturnog ophođenja: „ponašanje u svakodnevnom životu“, „ophođenje sa starijima“, „o međusobnom poštovanju“, „ponašanje učenika u školi i van nje“, a s njima u neposrednoj vezi su i komunikativne funkcije pri upoznavanju, susretu na ulici, komunikaciji sa sluzbenim licima, iskazivanje molbi i zahteva. Pojedinačno su navedeni i: pošta, pozorište, biblioteka, snalaženje u gradu, sport, godišnja doba, srpski običaji, pokazivanje osobina predmeta i ljudi, teme iz kulture, važni datumi.

Neki nastavnici nisu precizirali situacije, već su odgovor formulisali uopšteno: „životne teme u skladu sa uzrastom učenika“, „teme iz svakodnevnog života“, „teme iz udžbenika koje odgovaraju realnim situacijama“, „opšte teme i situacije“, „slobodne teme koje se tiču opšte

Ovakve vežbe imaju veliki značaj u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika, naročito u sredinama u kojima srpski jezik nije jezik neposrednog okruženja. S učenicima koji se sa spskim jezikom susreću gotovo isključivo na ovim časovima preporučljivo ih je što češće organizovati da bi se na taj način pripremili za upotrebu jezika van učionice. Izuzetno je važno osposobiti učenike za praktičnu primenu materije koja se uči na časovima.

Tabela 3.2.7. – Prikaz odgovora na pitanje: Koja nastavna sredstva koristite u izvođenju nastave?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Isključivo koristim udžbenike	23	56.1
Isključivo koristim druga vizuelna pomagala (fotografije/slike, knjige itd)	1	2.4
Isključivo pravim sopstveni materijal	1	2.4
Kombinovani pristup	16	39.0
Ukupno	41	100.0

Više od polovine anketiranih nastavnika isključivo koristi udžbenike (23), dok ostali uglavnom kombinuju udžbenike s drugim sredstvima (16). Po jedan nastavnik je označio da isključivo koristi druga vizuelna pomagala, odnosno isključivo pravi sopstveni materijal.

Na pitanje koje udžbenike koriste u izvođenju nastave odgovorilo je 7 nastavnika koji navode: „srpski kao nematernji jezik“, „čitanka, radna sveska, pouke iz jezika“, „čitanka, gramatika, radna sveska“, „srpski kao nematernji jezik – čitanka, pouke iz jezika i pravopisa, udžbenik Učimo srpski“, „Čarolija – čitanka, radna sveska, pouke iz jezika i gramatika“, „slikovnica učimo srpski za I i II razred“. S obzirom na to da nisu navođeni potpuni podaci o udžbenicima, može se samo pretpostaviti da su to udžbenici Zavoda za udžbenike. Da su to udžbenici Zavoda, naveo je 1 nastavnik, uz napomenu da koristi i priručnike „ali za gramatiku na albanskom jeziku – korelacija sa srpskim jezikom“. Takođe, na osnovu ovih odgovora ne može se znati koji procenat nastavnika koristi nove udžbeničke komplete, niti koliko njih koristi sve udžbeničke jedinice, a koliko ih koristi samo pojedine.

Nastavnici koji, osim udžbenika, koriste i druga nastavna sredstva – navode: vizuelna sredstva (ilustracije, crteži, fotografije, slike, zidne slike – 11 nastavnika), audio-materijal (3 nastavnika), realije (predmeti u učionici i sopstveni materijal od kuće – 4 nastavnika) i internet (1 nastavnik).

Rezultati odgovora na ovo pitanje ukazuju na potrebu pravljenja dodatnog nastavnog materijala za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika.

Tabela 3.2.8. – Prikaz odgovora na pitanje: Na koji način merite postignut nivo znanja kod učenika?

Odgovori	Frekvencije	Procenat
Testovima[84]	28	68,3
Proverom domaćih zadataka	25	61
Usmenim vežbama na času	35	85,4
Pismenim vežbama i zadacima na času	32	78
Nešto drugo	1	2,4
Ukupno	121	295,1

Kao što se po poslednjem redu iz tabele i vidi, na ovo pitanje nastavnici su mogli dati više od jednoga odgovora. Osim pet ponuđenih navedenih u tabeli, nastavnicima je bio ponuđen još jedan odgovor („Ne proveravam znanje svojih učenika“), koji niko od njih, očekivano, nije odabrao.

Podaci pokazuju da nastavnici uglavnom kombinuju više načina merenja postignutog znanja učenika. S obzirom na to da program predviđa ovladavanje različitim znanjima i veštinama upotrebe jezika, kombinacija različitih postupaka u proveri postignutih rezultata je neophodna.

Ipak, usmena provera bi morala biti primarni kriterijum, budući da je usmena upotreba jezika dominantna u svakodnevnoj komunikaciji i njen značaj je toliki da bi je svaki nastavnik morao uključiti (14,6% nastavnika ne meri znanje usmenim putem).

S obzirom na to da upitnik nije sadržavao pitanje o vrsti znanja i veština koje se mere, ne može se procenjivati da li nastavnici prvenstveno mere reproduktivna, teorijska ili produktivna, praktična znanja.

Tabela 3.2.9. – Prikaz odgovora na pitanje: Po Vašoj proceni, da li Vaši đaci dobro znaju srpski jezik?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Odlično čitaju, pišu i komuniciraju na srpskom jeziku	3	7.3
Dobri su u usmenoj komunikaciji, potrebno je poboljšanje pisanja i čitanja	5	12.2
Dobri su u čitanju i pisanju, potrebno je poboljšanje usmene komunikacije	20	48.8
Potrebna su poboljšanja pisane i usmene komunikacije	13	31.7
Ukupno	41	100.0

84 Obavezni pismeni zadaci organizuju se dva puta godišnje, u prvom i drugom polugodištu

Polovina nastavnika (20) zadovoljna je osposobljenošću učenika za čitanje i pisanje, ali smatra da je potrebno poboljšati usmenu komunikaciju. Suprotnu situaciju, potrebu poboljšavanja čitanja i pisanja, a zadovoljavajuću kompetenciju u usmenoj komunikaciji uočava daleko manje nastavnika (5). Odličan rezultat u svim domenima upotrebe jezika zapaža svega 3 nastavnika, a potrebu poboljšanja istih 13. Ovakav rezultat svakako je posledica načina rada na času. Dobijeni podaci ukazuju na potrebu izmena prioriteta u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika – posvećivanju više pažnje produktivnoj usmenoj upotrebi jezika, i uopšte unapređivanju svih jezičkih veština.

Pitanje iz upitnika: *Koji Vaši postupci na času (metode, tehnike rada, vrste zadataka i vežbi i sl.) motivišu učenike za učenje srpskog jezika?*

Najveći broj nastavnika naveo je dijalog kao postupak koji motiviše učenike. Često ističu i igre koje pomažu bržem i lakšem usvajanju jezika – dramatizacije, igre po ulogama, kvizove, asocijacije i sl. Više nastavnika izdvojilo je i metode ilustracije i demonstracije kao vrlo podsticajne. Pojedini, s druge strane, zapažaju da učenici rado uče pesme i vole da recituju.

Nekolicina je istakla značaj odnosa nastavnika prema poslu i stvaranja pozitivne atmosfere na času: „uspostavljanje dobrog odnosa nastavnika sa učenicima, što motiviše decu da više uče", „opuštena komunikacija između nastavnika i učenika pruža đacima mogućnost da budu aktivniji na času" „bliskost i dobar kontakt sa učenicima" „prijateljski pristup", „posvećenost poslu".

Ilustracije radi treba navesti i neka pojedinačna zapažanja: „zadaci iz radnih svezaka odmah nakon pređene lekcije, testovi", „vole da čitaju i pišu, a naročito da prepisuju sa table", „pisanje vežbe na određenu temu, simulacija životnih situacija – susret sa policajcem, vojnikom, gostima", „često koristim i realne primere i pokušavam da objasnim deci zašto je neophodno učiti srpski jezik", „ništa njih ne motiviše".

Manji broj nastavnika dao je uopšten odgovor ne konkretizujući postupak: „putem zadataka i vežbi", „zavisi od tema koje se obrađuju" „verbalne metode, frontalne metode, aktivno učenje", „vežbanje tokom časa i analiza tekstova", „pokušaji da se deci približe sadržaji", „posvećivanje vremena različitim sadržajima iz nastave srpskog jezika".

Pitanje iz upitnika: *Za koje postupke na času smatrate da slabije dovode do željenih rezultata?*

Najčešći odgovor na ovo pitanje bio je „gramatika", a pojedini nastavnici su to i obrazložili: „to se više odnosi na sadržaj a ne na postupke – učenje gramatike dovodi do slabijih rezultata", „preobimna gramatika, pouke iz jezika – ne stižem da ih obradim i koristim", „izlaganje sadržaja iz gramatike koja je preobimna za

VIII razred". Takođe je veoma čest odgovor da slabe rezultate daje i „čitanje dugih tekstova", a nešto ređi „apstraktne teme" i „apstraktni pojmovi". Dok dvoje nastavnika navodi problem učenja ćirilice i čitanja ćiriličnih tekstova, drugo dvoje ističe neefikasnost metoda koje su svojstvene tradicionalnoj nastavi: „frontalni govor, trebalo bi učenici više da se aktiviraju", „klasično izvođenje nastave – monološka metoda". Troje nastavnika pak navodi okolnosti koje ne zavise od njih: „preveliki zahtevi – u okviru predmeta ali i druge okolnosti", „nemaju uslove", „galama".

Primeri pojedinačnih odgovora jesu: „kada se slabije koriste nastavna sredstva pomoćnog tipa (npr. danas je donela ofarbano jaje jer je tema bila Uskrs)", „nepripremljenost za čas". Kao postupci koji slabije dovode do željenih rezultata zabeleženi su i neki primeri koji su navedeni i u postupcima koji motivišu učenike: „ne vole da uče pesme napamet", „pisanje sastava". Ovo je, svakako, uslovljeno razlikama među učenicima, različitim temama, izborom pesama, uzrastom, što sve govori u prilog tome da nastavnik mora dobro poznavati svoje učenike. Potvrđuje se, takođe, i da postoje aktivnosti koje se ne mogu uopšteno svrstati u preporučljive i nepreporučljive, već je važno uzeti u obzir sve okolnosti u kojima se ostvaruju.

Učestalost povezivanja gramatike i čitanja dugih tekstova sa postupcima koji slabije dovode do željenih rezultata može se tumačiti relativno velikom vezanošću nastavnika za sadržaje programa na osnovu interpretacije tih sadržaja u udžbenicima.

Tabela 3.2.10. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li, na osnovu ocena ili znanja Vaših đaka, korigujete metode za učenje srpskog jezika (kako biste postigli što bolje rezultate)?

Odgovori	Frekvencija	Procenat
Da, nakon svakog časa utvrđujem koji im priustup odgovara	33	80.5
Povremeno	7	17.1
Definišem sopstvenu metodu koja mi pogoduje bez obzira na učinak	1	2.4
Ukupno	41	100.0

Tabela pokazuje da velika većina nastavnika, prema sopstvenoj proceni, konstantno prati efikasnost svojih postupaka na osnovu procene znanja učenika i samokorekcijom metoda nastoji da unapredi nastavu.

Tabela 3.2.11. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li biste bili spremni da uvedete nove metode i nove načine rada u izvođenju nastave za Srpski kao nematernji jezik?

Odgovori	Frekvencije	Procenat
Ne	2	4.9
Da	39	95.1
Ukupno	41	100.0

Najviše nastavnika izjasnilo se da su neophodna savremena nastavna sredstva i prateća oprema: audio-vizuelni materijal, računari, pametne table, CD za učenje jezika. Pojedini su istakli da otežavajuću okolnost predstavlja to što nemaju kabinet za ovaj predmet. Ovaj podatak ukazuje na to da mnogi nastavnici smatraju da su nastavne metode uslovljene nastavnim sredstvima. Mnogi navode i metode čija primena ne zavisi od sredstava, već isključivo od samih nastavnika: „metoda kritičkog mišljenja", „više metode razgovora a ne izlaganja, dijalog, igre uloga itd.", „više interaktivnog rada, aktivno učenje nastavnika postiže bolje rezultate" „više komunikacije među učenicima", „rad u grupama i u paru", „opuštenije metode". Nekolicina je uočila da je potrebna korelacija sa sadržajima iz različitih predmeta. Dvoje je označilo potrebu da prisustvuju seminarima, a dvoje izjavilo da već primenjuju nove metode. Potrebu za više kontakata sa srpskom sredinom naveo je jedan nastavnik („poslati učenike u srpsku sredinu i ostvariti kontakte"), a jedan je predložio organizovanje kampova i radionica. Jedan nastavnik je bezrezervno podržao svaku inicijativu („svaka novina je dobra"), dok se dvoje ogradilo („ukoliko je u interesu đaka", „ako ide u korist nastave").

Dvoje nastavnika koji su na ovo pitanje odgovorili negativno obrazložili su to odlaskom u penziju i primenom metoda koji već daju dobre rezultate.

Ipak, ukoliko se ovi i prethodno izneti podaci vezani za samokorekciju nastavnika uporede s onim datim u vezi s korišćenjem nastavnih sredstava, uočava se izvesna nedoslednost. Naime, iako su nastavnici svesni da su neprestana samoevaluacija i s njom povezano unapređivanje kvaliteta nastave u vidu usvajanja novih metoda ključni za postizanje osnovnog cilja predmeta Srpski jezik kao nematernji, podatak da više od polovine njih koristi udžbenik kao jedino nastavno sredstvo te da samo svaki deseti izbegava korišćenje albanskog jezika u nastavi – pokazuju da je njihova iskrena spremnost za unapređenje nastave ostala bez promena u praksi. Ne treba, naravno, posebno naglašavati da bez ovog poslednjeg neće biti stvarnog napretka u postignućima učenika.

Pitanje iz upitnika: *Ukoliko imate, podelite sa nama Vaše predloge za poboljšanje uspeha u usvajanju srpskog jezika kod učenika.*

Mnogi predlozi dati ovde podudaraju se s prethodnima. I oni se najčešće odnose na potrebu obezbeđivanja boljih uslova za rad. Nastavnici ističu da je neophodno stvaranje uslova za modernizaciju nastave: obezbediti kabinet za Srpski kao nematernji jezik s pratećom opremom da bi se koristile moderne tehnologije. Potrebna su audio-vizuelna nastavna sredstva, TV, internet, video-bim, filmovi, kasetofoni, CD, zidne slike, posteri i sl.

U vezi s udžbenicima ukazuje se na potrebu njihovog korigovanja, osavremenjivanja (i sadržajno i vizuelno), prilagođavanja deci i usklađivanja sa sredinom. Postoji i potreba za srpsko-albanskim rečnicima koji bi bili prilagođeni učenicima. Međutim, pojedini nastavnici nisu imali primedbe na udžbenike, već su naveli da učenicima treba obezbediti postojeće udžbeničke komplete. Jedna zamerka („nedostaje priručnik za nastavnike") govori o tome da nisu svi upoznati s postojanjem priručnika za nastavnike.

Jedan broj predloga odnosi se i na potrebu uključivanja roditelja i šire zajednice: „i roditelji treba da skrenu pažnju da je važno znati srpski jezik, nije sve ovo samo kod učenika", „da predstavnici opština obilaze škole i motivišu đake zašto je važno učiti jezik sredine, uključiti roditelje u motivaciju i rad sa decom o značenju jezika sredine". Zabeleženi su i predlozi za uspostavljanje saradnje s drugim školama, organizovanje ekskurzija i slanje dece u srpske sredine, a ponovljena je i potreba za korelacijom s drugim predmetima.

Pojedinačni predlozi su i: „uvođenje asistenata", „trebalo bi povećati fond časova", „biranja teme koja je prilagođena uzrastu, afinitetima i raspoloženjima đaka", „da đaci koji bolje poznaju jezik pomađu đacima koji slabije govore", „primeniti principe kao kod učenja stranog jezika, npr. engleskog", „čitanje sportskih rubrika jer su učenici zainteresovani za sport", „izdvajanje više časova za uvežbavanje i utvrđivanje" „rad u grupama i vannastavne aktivnosti, teatar kao vid učenja u redovnoj nastavi".

Evidentirana je i jedna sugestija upućena Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja: „Ministarstvo treba da organizuje ogledni čas u školi. Obuke za nastavnike se zasnivaju samo na teorijskom znanju, a nemaju praktičnu primenu."

III.3.3. Stručna sprema nastavnika

Od ukupno 41 nastavnika, 15 nastavnika predaje samo u nižim razredima (I–IV), 7 nastavnika istovremeno predaje u nižim i višim razredima, a 19 predaje samo u višim razredima (V–VIII).

Tabela 3.3.1. – Prikaz stručne spreme nastavnika koji drže nastavu u nižim razredima

Stručna sprema nastavnika	Frekvencije	Procenat
Srednja škola	1	6.7
Viša škola	6	40.0
Fakultet, osnovne studije	8	53.3
Ukupno	15	100.0

Od 15 nastavnika koji predaju srpski kao nematernji jezik samo u nižim razredima, 1 je završio srednju školu, 6 je završilo višu, a osnovne studije na fakultetu 8 nastavnika. Nastavnik sa srednjom školom je komercijalista, nastavnici sa višom školom završili su više pedagoške škole (3 u Gnjilanu, 1 u Đakovici i 1 u Vranju; od toga je 1 naveo albanski jezik i 1 srpski jezik i književnost). Četvoro nastavnika sa završenim osnovnim studijama studirali su na učiteljskim fakultetima (2 u Vranju, 1 u Prištini i Vranju – precizira Srpski jezik i metodika, i 1 u Skoplju), dvoje je završilo Filološki fakultet u Prištini (Srpski jezik i /jugoslovenska/ književnost), jedan Ekonomski fakultet (Preduzetništvo) u Preševu i jedan PMF u Prištini (Biologija) i ima položen stručni ispit za zvanje nastavnika (u Nišu). Kod jednog nastavnika nije uneto ni ime fakulteta, ni mesto.

Stručno se, na osnovu ovih podataka, za nastavu srpskog (kao maternjeg) jezika u nižim razredima obrazovalo 4 nastavnika (1 na višoj školi, 1 na učiteljskom fakultetu i 2 na filološkom), ali nijedan za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika.

Tabela 3.3.2. – Prikaz stručne spreme nastavnika koji drže nastavu u višim razredima

Stručna sprema nastavnika	Frekvencija	Procenat
Srednja škola	1	3.8
Viša škola	13	50.0
Fakultet, osnovne studije	10	38.5
Fakultet, magistarske, master ili specijalističke studije	2	7.7
Ukupno	26	100.0

U višim razredima predaje ukupno 26 nastavnika (19 samo u višim, a 7 i u višim i u nižim): 1 sa srednjom školom, 13 s višom, 10 s fakultetom – osnovne studije i 2 s diplomom magistarskih/masterskih/specijalističkih studija.

Višu pedagošku školu završilo je 8 nastavnika (najviše u Gnjilanu – 4, i po jedan u Vranju i Prizrenu, dvoje nije navelo mesto), od toga 3 navodi srpski jezik i književnost (Gnjilane). Jedan nastavnik s višom školom završio je smer Biologija i hemija (u Višoj školi Kliment Ohridski). Učiteljski fakultet završilo je 4 nastavnika (2 u Vranju, 1 u Prištini i Vranju – profesor razredne nastave, kod 1 nedostaje mesto). Srpski/srpskohrvatski jezik i književnost završila su 2 nastavnika, 1 na Filološkom fakultetu u Prištini i 1 na Filozofskom fakultetu u Gnjilanu. U ovim razredima srpski kao nematernji jezik predaje i 1 nastavnik koji je završio Sociologiju na Filozofskom fakultetu u Prištini i 1 s dipolomom Fakulteta likovne umetnosti u Prištini. Za ostale nastavnike nemamo potpune podatke, navođeni su ekonomska (1), matematička (1), pedagogija (1), albanski jezik (1) i nastavnik srpskog jezika (1) – bez podataka o tome da li je u pitanju visoko obrazovanje.

Prema ovim podacima, za nastavu srpskog (kao maternjeg) jezika u višim razredima osnovne škole odgovarajuće stručno obrazovanje imaju 2 nastavnika, ali nijedan ne navodi i ostale uslove koje bi trebalo ispuniti za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika.

III.3.4. Analiza odgovora iz upitnika za đake

Učenici su se u upitniku izjašnjavali o vrstama aktivnosti i načinu rada na času (šta rade, šta im se dopada, šta im se ne dopada i šta bi voleli da rade), o gradivu i oblastima koji su im najinteresantniji, najteži, o domaćim zadacima i radu kod kuće i o dužini časa srpskog jezika.

Najpre se, u ovoj analizi, prikazuju rezultati odgovora na pojedinačna pitanja, a zatim i sumarno.

Tabela 3.4.1. – Prikaz odgovora na pitanje: Šta radite na časovima srpskog jezika, kako oni izgledaju?

RAZRED	Odgovori									
	Nastavnik uglavnom priča, a mi odgovaramo kada nam postavi pitanje	Pevamo pesme, recitujemo	Gledamo filmove i druge video-materijale	Crtamo, bojimo, pravimo kolaže, stripove, fotografije i sl.	Dosta komuniciramo na srpskom, smišljamo konkretne situacije i glumimo razl. uloge	Pišemo pesme, sastave, članke itd.	Čitamo	Radimo po udžbeniku (učimo iz udžbenika i radimo zadatke)	Učimo slova i nepoznate reči	Ostalo
4	77.7%	20.8%	7.1%	8.1%	33.0%	14.2%	13.7%	3.0%	5.6%	3.0%
5	95.0%	6.3%	7.5%	1.3%	20.0%	26.3%	12.5%	8.8%	10.0%	.0%
6	80.0%	5.0%	.0%	3.3%	28.3%	11.7%	3.3%	.0%	1.7%	3.3%
7	92.9%	3.2%	4.5%	1.9%	33.3%	17.3%	3.8%	1.9%	5.1%	1.3%
8	87.2%	5.8%	3.1%	1.8%	33.2%	13.7%	7.1%	1.8%	2.2%	.0%
Ukupno	86.09%	9.32%	4.73%	3.62%	31.29%	15.86%	8.48%	2.78%	4.59%	1.39%

Učenici su mogli da zaokruže više odgovora.

Na osnovu odgovora na ovo pitanje, na časovima srpskog jezika uglavnom govori nastavnik, a učenici odgovaraju kad im se postavi pitanje. Tako se izjasnilo ukupno 86,09% učenika, a po razredima: IV – 77.7%, V – 95.0%, VI –80.0% , VII – 92.9%, VIII – 87.2%.

Iz ovoga podatka vidi se da nastavnici pribegavaju najčešće monološkoj metodi, koja je jednosmerna i ne podstiče učenike da aktivno učestvuju u nastavi.

Na drugom mestu, ali sa znatno manjom frekvencijom u odnosu na prethodni odgovor, nalazi se komunikacija na srpskom, smišljanje konkretnih situacija i gluma po ulogama (31.29%), koja je gotovo podjednako zastupljena u IV, VII i VIII razredu (oko 33%), nešto manje u VI (28,3%), a najmanje u V razredu (20,0%).

Sledi pisanje (pesama, sastava, članaka itd.), koje je označilo 15.86% učenika, od toga najviše u V razredu (26.3%), a najmanje u VI (11.7%).

S procentom od 9.32% zastupljeno je pevanje pesama i recitovanje, najčešće u IV razredu (20,8%), a u ostalima na rasponu od 3,2% do 6,3%. Gotovo identičan procenat učenika označio je i čitanje (8,48%), više u IV (13.7%) i V (12.5%) razredu, a nešto manje u VIII (7.1%), VII (3.8%) i VI (3.3%).

Manje od 5% nose različite druge aktivnosti kao što su: gledanje filmova i drugog video-materijala (4.73%) – više u IV i V razredu (7.1% i 7.5%), manje u VII i VIII (4.5% i 3.1%), a u VI – 0%; učenje slova i nepoznatih reči (4,59%) – najviše u V (10,0%), upola manje u IV i VII (5,6% i 5, 1%) i znatno manje u VIII i VI (2.2% i 1.7%); crtanje, bojenje, izrada kolaža, stripova, fotografija i sl. (3.62%) – najviše zastupljeno u IV razredu (8.1%), a znatno manje u ostalima (1,3% – 3,3%). Takođe je veoma mali procenat učenika (2,78%) naveo da rade iz udžbenika (uče iz udžbenika i rade zadatke) – najviše u V (8,8%) i znatno manje u ostalim razredima (u VI – 0%).

Tabela 3.4.2. – Prikaz odgovora na pitanje: Šta ti se najviše dopada na časovima srpskog jezika?

RAZRED	Odgovori				
	Način na koji nastavnik radi sa nama	Udžbenici koje imamo	Dodatni materijali	Odgovori vezani za sam jezik i književnost	Ostalo
4	77.2%	37.1%	12.9%	8.9%	1.5%
5	89.9%	45.6%	5.1%	7.6%	.0%
6	81.7%	23.3%	6.7%	5.0%	.0%
7	92.9%	29.7%	5.8%	5.2%	1.3%
8	91.1%	22.2%	5.8%	4.4%	.0%
Ukupno	86.70%	30.70%	7.80%	6.20%	0.70%

U ovom pitanju učenici su mogli zaokruživati više odgovora.

Velika većina učenika (86,70%) izjasnila se da im se na časovima srpskog jezika najviše dopada način rada nastavnika, nešto više od ovog proseka u VII (92,9%), VIII (91,1%) i V (89,9%) razredu, a nešto manje u VI (81,7%) i IV (77.2%) razredu.

Znatno manji procenat (30,70%) označio je udžbenike koje imaju. Pritom se o udžbenicima pozitivno izjasnilo najviše učenika V razreda (45,6%), a najmanje učenika VIII razreda (22,2%) i neznatno više u odnosu na njih učenika VI razreda (23,3%).

Dodatni materijal se najviše sviđa 7,80% učenika, nešto većem procentu učenika IV razreda (12,9%), a manje učenicima ostalih razreda (5,1% – 6,7%). Rad vezan za sâm jezik i književnost označilo je 6,20% učenika, od toga najviše opet u IV razredu (8,9%), a opada s porastom razreda (V – 7,6%, VI – 5,0%, VII – 5,2%, VIII – 4,4%). Ostalo zauzima svega 0,70%.

Tabela 3.4.3. – Prikaz odgovora na pitanje: Šta ti se najmanje dopada na časovima srpskog jezika?

RAZRED	Odgovori				
	Način na koji nastavnik radi sa nama	Udžbenici koje imamo	Dodatni materijali	Stvari koje radimo na časovima	Nedostatak sredstava za rad
4	35.7%	32.4%	40.0%	8.6%	1.6%
5	29.1%	41.8%	38.0%	8.9%	.0%
6	20.0%	40.0%	38.2%	10.9%	.0%
7	24.3%	31.3%	45.1%	6.3%	.7%
8	17.7%	35.4%	40.2%	11.5%	1.0%
Ukupno	25.60%	34.82%	40.77%	9.23%	0.89%

U ovom pitanju učenici su mogli zaokruživati više odgovora.

Učenicima se, u odnosu na ostale ponuđene odgovore, na časovima srpskog jezika najmanje dopada dodatni materijal (40,77%) i u tome nema značajnijih odstupanja po razredima (38,0% – 45,1%) i udžbenici koje koriste (34,82%), na rasponu od 31,3% (VII razred) do 41,8% (V razred). Način rada nastavnika označilo je 25,60% učenika. U odnosu na ostale razrede i na ovaj prosek, načinom rada nastavnika manje su zadovoljni učenici IV (35,7%), a zadovoljniji su učenici VIII razreda (17,7%). S procentom 9,23% označene su „stvari koje radimo na časovima“, više u VIII (11,5%) i VI razredu (10,9%), a najmanje u VII (6,3%). Zanimljivo je da svega 0,89% beleži nezadovoljstvo izazvano nedostatkom sredstava za rad, u V i VI razredu nijedan učenik nije označio ovaj odgovor.

Kada se uporede podaci dobijeni od nastavnika s onim dobijenim od učenika, vidi se da su oni unekoliko pritivrečni. Naime, nastavnici kao stvari koje je nužno promeniti u cilju poboljšanja kvaliteta nastave vide uglavnom one koje se ne tiču njih samih: poboljšavanje uslova za rad, nabavku savremenijih udžbenika i novih pomagala, veće angažovanje roditelja i lokalne zajednice i sl., dok u svemu tome često ne prepoznaju važnost sopstvene uloge i promene načina realizacije časa, iako su, skoro bez izuzetka, svi (deklarativno, barem) spremni na uvođenje novih nastavnih metoda. S druge strane, čak svaki četvrti učenik je kao stvar koja je najmanje privlačna na časovima srpskog naveo način rada nastavnika, što i ne iznenađuje kada se na umu ima podatak da većina učenika, po sopstvenom svedočenju, najčešće (samo) sluša nastavnika i odgovara na postavljena pitanja. Iz ovoga je jasno da je način na koji se nešto može suštinski promeniti onaj koji će nužno promeniti uslove nastave, ali, što je još važnije, sam pristup nastavi.

Tabela 3.4.4. – Prikaz odgovora na pitanje: Šta bi najviše voleo/la da radite na časovima srpskog jezika?

RAZRED	Odgovori							
	Pevamo pesme, recitujemo	Gledamo filmove i druge video-materijale	Crtamo, bojimo, pravimo kolaže, stripove, fotografije i sl.	Dosta komuniciramo na srpskom, smišljamo konkretne situacije i glumimo različite uloge	Pišemo pesme, sastave, članke itd.	Da čitamo	Da učimo jezik i gramatiku (iz udžbenika) i da radimo zadatke	Ostalo
4	44.6%	18.8%	14.5%	38.7%	18.3%	7.0%	7.0%	2.7%
5	20.3%	29.1%	10.1%	34.2%	34.2%	8.9%	8.9%	1.3%
6	16.7%	21.7%	8.3%	50.0%	15.0%	11.7%	1.7%	.0%
7	15.1%	25.0%	11.2%	48.0%	25.7%	2.6%	3.3%	2.0%
8	14.8%	32.3%	5.4%	48.0%	21.5%	4.0%	5.4%	1.8%
Ukupno	23.57%	25.86%	9.86%	44.14%	22.43%	5.71%	5.43%	1.86%

Najviše učenika izrazilo je želju da na času komuniciraju na srpskom, smišljaju konkretne situacije i glume različite uloge (44,14%), nešto manje od ovog proseka u IV (38,7%) i V razredu (34,2%), a više u ostalim razredima (u VII i VIII – 48.0%, u VI – 50,0%).

S 25,86% označeno je gledanje filmova i drugog video-materijala, najmanje u IV (18,8%), a najviše u VIII razredu (32,3%). Pravilo, ipak, nije da stariji učenici više predlažu ove aktivnosti, budući da su i učenici V razreda označili ovaj odgovor procentom većim od prosečnog za ovo pitanje (29,1%).

Sledi pevanje pesama i recitovanje (23,57%), s očiglednom razlikom između mlađih i starijih učenika: IV – 44,6%, V – 20,3%, VI – 16,7%, VII – 15,1%, VIII – 14,8%. Ove razlike mogu se pripisati karakteristikama uzrasta.

Pisanje pesama, sastava i članaka, dakle kreativno pisanje, predlaže 22,43% učenika, najviše u V (34,2%), a najmanje u VI (15,0%), što ukazuje na to da razlike nisu uslovljene uzrastom.

Crtanje, bojenje i pravljenje različitog vizuelnog materijala označeno je s 9,86%, najviše u IV (14,5%), a najmanje u VIII razredu (5,4%), što takođe može biti posledica razlika u uzrastu.

Želju za čitanjem izražava 5,71% učenika, najviše u VI razredu (11,7%), a najmanje u VII (2,6%). Razlike očigledno nisu uzrokovane uzrastom, mogu se pripisati iskustvima čitanja tekstova iz udžbenika, odnosno izborom tekstova i pristupom njihovoj obradi. Takođe, s obzirom na to da pitanjem nije bila precizirana vrsta čitanja (npr. uvežbavanje tehnike čitanja ili informativno čitanje), ne može se pouzdano znati na šta su pojedini učenici zapravo mislili.

Učenje jezika i gramatike iz udžbenika i izrada takvih zadataka nosi 5,43%, više ovakvog rada predlažu učenici IV (7,0%) i V razreda (8,9%), najmanje učenici VI razreda (1,7%), dok su u VII i VIII najbliži proseku odgovora na ovo pitanje (VII – 3,3%, VIII – 5,4%). I na ove razlike mogu uticati karakteristike udžbenika i pristup ovoj vrsti gradiva.

„Ostalo“ je obeležilo 1,86% učenika, na rasponu od 0% do 2,7%, pri čemu se ne uočava pravilnost u odnosu na uzrast.

Tabela 3.4.5. – Prikaz odgovora na pitanje: Koji deo ti je najinteresantniji iz srpskog jezika?

RAZRED	Odgovori					
	Gramatika	Čitanje (uvežbavanje čitanja na času)	Pisanje i prevođenje	Usmena komunikacija	Književnost	Ostalo
4	40.1%	59.4%	18.8%	16.3%	10.4%	1.5%
5	40.0%	53.8%	12.5%	23.8%	25.0%	2.5%
6	27.6%	37.9%	5.2%	31.0%	8.6%	.0%
7	45.5%	30.1%	9.6%	32.7%	22.4%	2.6%
8	32.3%	31.0%	5.3%	38.5%	15.5%	.0%
Ukupno	37.81%	41.83%	10.80%	28.81%	16.07%	1.25 %

Najvećem procentu učenika (41,83%) najinteresantniji deo nastave je čitanje (uvežbavanje čitanja na času). Gledano po razredima, najčešće su ga označavali učenici V razreda (59,4%). Procenti se postepeno smanjuju s porastom razreda (V – 53,8%, VI – 37,9%, VII – 30,1%, VIII – 31,0%), što je u skladu s očekivanjima ukoliko se odgovori tumače kao uvežbavanje tehnike čitanja. Ipak, podatak da učenici rado čitaju tekstove na srpskom jeziku treba uzeti s rezervom. Na osnovu upitnika ne može se pouzdano znati da li su učenici ovo pitanje tumačili kao glasno čitanje već prevedenog i poznatog teksta (s ciljem da se mehanički uvežbava veština glasnog čitanja) ili su pod ovim podrazumevali čitanje nepoznatog teksta s ciljem sticanja novih znanja.

Iznenađujuće veliki procenat učenika označio je gramatiku kao najinteresantniju (37,81%). Ovo je neočekivan rezultat, budući da su ovu oblast istovremeno izdvajali i kao najtežu, a i inače se gramatika u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika često kvalifikuje kao preobimna i neprilagođena ovim učenicima. Gramatika je najzanimljivija učenicima VII razreda (45,5%). U odnosu na njih, ovaj deo nastave manje je zanimljiv učenicima IV (40,1%), V (40,0%) i VIII (32,3%) razreda, a najmanje učenicima VI razreda (27,6%).

Prema stepenu zanimljivosti nešto je manja usmena komunikacija (28,81%), koja je najinteresantnija učenicima VIII razreda (38,5%). Podaci pokazuju da je ona najmanje zanimljiva učenicima nižeg uzrasta i da postepeno raste (IV – 16,3%, V – 23.8%, VI –31.0%, VII – 32.7%). Moguće je da na ovo utiče pristup nastavi.

Učenicima je, u poređenju s prethodnima, manje zanimljiva književnost (16,07%). Procenti idu od najvećeg u V razredu (25.0%) do najmanjeg u VI razredu (8.6%), ali se ne može uočiti pravilnost po razredima (IV –10.4%, VII –22.4%, VIII – 15.5%). Vrlo je verovatno da na ove rezultate utiče izbor tekstova i način njihove obrade.

Pisanje i prevođenje znatno zaostaju za čitanjem, što se zanimljivosti za učenike tiče. Kao najinteresantnije je ove oblasti označilo ukupno 10.80% učenika. Ove aktivnosti nešto više vole mlađi učenici, a manje stariji (IV – 18.8%, V – 12.5%, VI – 5.2%, VII – 9.6%, VIII – 5.3%).

Tabela 3.4.6. – Prikaz odgovora na pitanje: Koje ti je najteže gradivo iz srpskog jezika?

RAZRED	Odgovor						
	Gramatika	Čitanje (uvežbavanje čitanja na času)	Pisanje i prevođenje	Usmena komunikacija	Književnost	Ostalo	Sve mi je lako
4	34.9%	12.8%	19.5%	27.7%	17.9%	2.6%	3.1%
5	53.8%	6.3%	12.5%	15.0%	17.5%	3.8%	.0%
6	46.6%	6.9%	10.3%	25.9%	8.6%	5.2%	.0%
7	46.8%	5.2%	24.0%	17.5%	5.2%	2.6%	6.5%
8	57.4%	4.0%	15.7%	11.2%	12.6%	.4%	3.6%
Ukupno	47.61%	7.18%	17.75%	18.73%	12.68%	2.25%	3.38%

Najveći procenat učenika označio je gramatiku kao najteže gradivo (47,61%). Raspon ide od 34,9% u IV razredu do 57,4% u VIII razredu, što je podatak koji ne iznenađuje s obzirom na to da se gradivo iz gramatike postupno, iz razreda u razred, povećava i usložnjava.

Procentualno daleko manji broj smatra usmenu komunikaciju najtežom (18,73%). Gledano po razredima, ovaj segment češće su izdvajali učenici IV (27,7%) i VI razreda (25,9%), a najmanje učenici VIII razreda (11,2%). Ovaj podatak može ukazivati na porast sposobnosti komunikacije u skladu s uzrastom.

Gotovo jednak procenat učenika označava pisanje i prevođenje (17,75%), pri čemu su ove aktivnost kao najteže najčešće zabeležene kod učenika VII razreda (24,0%), a najmanje kod učenika VI razreda (10,3%). U ostalim razredima varira (IV – 19,5%, VIII – 15,7%, V – 12,5%). Dobijeni podaci ne ukazuju na pravilnost po razredima.

Po učestalosti sledi oblast književnosti, koju je ukupno označilo 12,68% učenika. Češće su je označavali učenici IV (17,9%) i V razreda (17,5%), s nešto manjom frekvencijom učenici VIII razreda (12,6%), a najmanje učenici VI (8,6%) i VII (5,2%) razreda. Ovo može biti uslovljeno vrstom i načinom obrade književnih tekstova.

Procenat učenika koji su čitanje (uvežbavanje čitanja na času) označili kao najteže najveći je u IV razredu (12,8%) i postepeno se smanjuje do VIII razreda (4%), što je očekivan rezultat. Ukupno je 7,18% učenika obeležilo čitanje kao najteže gradivo. Ovo je relativno mali procenat i može se povezati s velikim procentom učenika koji su ovu aktivnost označili kao najinteresantniju.

Da im je sve lako, obeležilo je 3,38% učenika, najviše u VII razredu (6,5%), dok se u V i VI niko nije tako izjasnio (0%). Podatak da, u odnosu na ostale razrede, upravo u VII razredu najviše učenika smatra da im ništa nije teško, nije očekivan, budući da je gradivo za ovaj razred relativno obimno i zahtevno. „Ostalo" je označilo 2,25%, najviše u VI (5,2%), a najmanje u VIII razredu (0,4%).

Tabela 3.4.7. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li vam nastavnik daje domaće zadatke da radite kod kuće?

RAZRED	Odgovori	
	DA	NE
4	98.5%	1.5%
5	81.0%	19.0%
6	85.0%	15.0%
7	87.9%	12.1%
8	97.8%	2.2%
Ukupno	93.0%	7.0%

Prosečno 93,0% učenika navodi da dobijaju domaće zadatke. Beleži se, ipak, velika procentualna razlika među razredima, ali ona, prema dobijenim podacima, nije uslovljena uzrastom jer je više učenika označilo da ne dobijaju domaće zadatke u V (19.0%), VI (15.0%)i VII (12.1%) razredu, dok je daleko manji broj ovako odgovorio u IV (1.5%) i VIII (2.2%) razredu.

Tabela 3.4.8. – Prikaz odgovora na pitanje: Koju vrstu domaćih zadataka najčešće radite kod kuće?

RAZRED	Odgovori					
	Zadatke vezane za poslednju lekciju, iz radnih listova i čitanki	Pišemo sastave na razne teme	Zadatke vezane za poslednju lekciju i pišemo sastave	Učimo nepoznate reči	Učimo pesme	Ostalo
4	69.4%	24.6%	3.3%	.5%	1.6%	.5%
5	45.9%	28.4%	8.1%	14.9%	.0%	2.7%
6	78.4%	17.6%	2.0%	2.0%	.0%	.0%
7	72.1%	22.4%	2.0%	2.0%	1.4%	.0%
8	72.2%	20.3%	2.4%	5.2%	.0%	.0%
Ukupno	69.0%	22.6%	3.1%	4.0%	.7%	.4%

U vezi s pitanjem o vrsti domaćih zadataka, podaci kazuju sledeće:

Oko dve trećine učenika (69,0%) označilo je da su to zadaci vezani za poslednju lekciju iz udžbenika (radni listovi i čitanke). Od toga najmanje domaćih zadataka ovog tipa navode učenici V razreda (45,9%), a najviše učenici VI razreda (78, 4%).

Procentualno slede domaći zadaci pisanja sastava na različite teme (22,6%). Može se primetiti da su oni zastupljeniji upravo u razredima u kojima je nešto manji procenat zadataka povezanih s udžbenikom – u V razredu najviše (28,4%), a u VI najmanje (17,6%). Moguće je da su ovi podaci rezultat opšte procene nastavnika o adekvatnosti udžbenika za pojedine razrede, pa i pogodnosti pojedinih lekcija iz udžbenika za rad kod kuće.

Učenje nepoznatih reči kod kuće evidentirano je ukupno kod 4,0% učenika, najviše u V razredu (14,9%), a najmanje u IV (0,5%). Od VI do VIII razreda procenat se kreće na raspodu od 2,0% do 5,2%. Učenje pesama kod kuće relativno je malo zastupljeno u svim razredima (0,7%), potpuno izostaje u V, VI i VIII razredu, a u IV i VII zastupljeno je s 1.6%, odnosno1.4%.

Drugačije tipove domaćih zadataka, osim predviđenih upitnikom, nisu zabeležili učenici VI, VII i VIII razreda, u IV ih beleži 0,5%, a u V – 2,7%. Bilo bi zanimljivo saznati koji su to tipovi zadataka.

Tabela 3.4.9. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li kod kuće vežbate ono što ste učili na časovima srpskog jezika?

RAZRED	Odgovori	
	DA	NE
4	97.5%	2.5%
5	100.0%	.0%
6	98.3%	1.7%
7	98.7%	1.3%
8	96.0%	4.0%
Ukupno	97.6%	2.4%

Gotovo svi učenici (97,6%) beleže da kod kuće vežbaju ono što su učili na časovim srpskog jezika. U tome nema značajnijih odstupanja po razredima. Primetno je da, u odnosu na ostale razrede, nešto više učenika VIII razreda ne vežba kod kuće (4,0%), ali ni to nije visok procenat.

Tabela 3.4.10. – Prikaz odgovora na pitanje: Da li smatraš da je dužina časa srpskog jezika odgovarajuća?

RAZRED	Odgovori		
	Dužina časa je odgovarajuća	Dužina časa je predugačka	Dužina časa je prekratka
4	84.8%	8.8%	6.4%
5	93.8%	2.5%	3.8%
6	90.0%	8.3%	1.7%
7	98.1%	1.3%	.6%
8	92.5%	.9%	6.6%
Ukupno	91.5%	4.0%	4.5%

Čas srpskog jezika traje 45 minuta, kako je označilo 96,2% učenika.

Dužinom časa zadovoljno je 91,5% učenika. Od ovoga najviše odstupanja ima u IV razredu u kojem je 8,8% učenika označilo da je čas predugačak, a 6,4% da je prekratak. U VI je za nešto više učenika čas predugačak (8,3%) u odnosu na one za koje je prekratak (1,7%), dok je u VIII razredu situacija suprotna – više ima učenika koji smatraju da bi čas trebalo produžiti (6,6%), a manje onih koji misle da bi bilo dobro da je kraći (0,9%). U VIII razredu ovo može biti i odraz porasta svesti o potrebi znanja srpskog jezika, ali i plana za ovaj predmet prema kojem učenici VIII razreda imaju jedan čas nedeljno manje u odnosu na ostale razrede.

III.3.5. Sumarna zapažanja o rezultatima odgovora učenika

O načinu rada, zastupljenosti pojedinih oblasti i aktivnosti, njihovoj težini i zanimljivosti

Na osnovu odgovora na pitanje Šta radite na časovima srpskog jezika, kako oni izgledaju? na koje je 86,9% učenika označilo odgovor „nastavnik uglavnom priča, a mi odgovaramo kada nam postavi pitanje“, može se zaključiti da na časovima dominira frontalni rad i jednosmerna komunikacija koju inicira nastavnik postavljanjem pitanja. Tome u prilog govori i podatak da komuniciranje na srpskom i simuliranje svakodnevnih životnih situacija procentualno znatno zaostaje za prethodno navedenim, zaokružilo ga je znatno manje učenika – 31,29%.

Ovakvim načinom rada i organizacijom časa, sudeći prema odgovorima na pitanje Šta ti se najviše dopada na časovima srpskog jezika?, većina učenika je zadovoljna, budući da je veoma veliki procenat (86,70%) zaokružio „način na koji nastavnik radi sa nama“ i taj odgovor znatno prednjači u odnosu na sve druge ponuđene odgovore (prvi sledeći nosi 30,70% i odnosi se na udžbenike). Doduše, nije zanemarljiv ni procenat učenika koji su način rada nastavnika izdvojili kao nešto što im se najmanje dopada na časovima srpskog jezika (25,60%).

Veliki procenat učenika koji je zadovoljan načinom rada nastavnika ne podrazumeva da komunikaciji na srpskom ne žele da daju značajnije mesto jer je, u poređenju s ostalim ponuđenim odgovorima na pitanje Šta bi najviše voleo/la da radite na časovima srpskog jezika?, upravo komunikacija stavljena na prvo mesto (44,14%) i znatno se izdvaja u odnosu na procenat ostalih odgovora (drugi po procentu odnosi se na gledanje filmova i drugog video materijala – 25,86%). U prilog mišljenju da bi se način organizovanja aktivnosti usmene komunikacije na času mogao menjati, učiniti interesantnijim i adekvatnijim, govori po-

datak da je ova aktivnost zauzela treće mesto na skali interesantnih delova srpskog jezika – 28,81% (kao zanimljiviji od ove navedeni su čitanje 41,83% i gramatika 37,81%).

Uvid u odnos između postojeće situacije (Šta radite na časovima srpskog jezika?) i željene (Šta bi najviše voleo/volela da radite na časovima srpskog jezika?), osim već pomenute želje za većom zastupljenošću komunikacije, pokazuje da bi učenici gotovo od svega što je ponuđeno voleli više: da gledaju filmove i druge video-materijale (zastupljeno – 4,73%, željeno – 25,86%), pevaju pesme i recituju (zastupljeno – 9,32% željeno – 23,57%, doduše daleko više na mlađem uzrastu), pišu pesme, sastave, članke (zastupljeno – 15,86%, željeno – 22,43%), čak i da uče iz udžbenika i rade po udžbeniku zadatke (zastupljeno – 2,78%, željeno – 5,43%). Posvećivanje više pažnje i vremena ovim aktivnostima smanjilo bi zastupljenost frontalnog rada, zasnovanog na izlaganju i pitanjima nastavnika i odgovoru učenika.

Jedino je u vezi s čitanjem nešto drugačija situacija: s 8,48% označeno je da čitaju na časovima srpskog, a s 5,71% da bi voleli da čitaju. U odnosu na ostala pitanja o najtežem gradivu, čitanje je najmanje učenika označilo kao najteže (7,18%), i ono je istovremeno najčešće zaokruživano kao najinteresantniji deo srpskog jezika (41,83%).

Indikativni su i rezultati odgovora na pitanja koja se odnose na učenje jezičke materije i gramatike. S jedne strane, relativno mali procenat zaokružuje odgovor da im se dopada rad na času koji je vezan za jezik (6,20%), takođe bi manji procenat voleo učenje jezika i gramatike i izradu takvih zadataka (5,43%), veliki procenat gramatiku označava kao najteže gradivo (47,61%, i taj je procenat znatno ispred svih drugih odgovora koji su predloženi kao najteže gradivo), a, sa druge strane, čak 37,81% označava gramatiku kao najinteresantniju (odmah nakon čitanja – 41,83%).

O nastavnim sredstvima

Nema značajnijih razlika u broju učenika koji su udžbenike označili kao ono što im se naviše dopada i broju onih koji su označili kao ono što im se najmanje dopada (30,70% – najviše im se dopada, 34,82% – najmanje im se dopada). Sudeći po rezultatima ovog upitnika, učenici su manje zadovoljni dodatnim materijalom (40,77% je označilo da im se najmanje dopada, a 7,80% da im se najviše dopada). Učenici ne osećaju nedostatak sredstava za rad, svega je 0,89% označilo ovaj odgovor, u okviru pitanja o tome šta im se najmanje dopada.

O domaćim zadacima i vežbanju kod kuće

Domaći zadaci su zastupljeni, kako se izjašnjava 93,0% učenika. Najčešće su to zadaci vezani za poslednju lekciju iz udžbenika. Kod kuće, prema rezultatima upitnika, 97,6% učenika vežba ono što su učili na času srpskog jezika.

O dužini časa

Čas srpskog jezika traje 45 minuta. Da je to optimalna dužina, smatra 91,5% učenika, a približno podjednak procenat smatra da je čas predugačak (4,0%), odnosno prekratak (4,5%).

Imajući u vidu sve gore navedeno, nesumnjivo je da se situacija zatečena na terenu mora unaprediti, pri čemu bi neke od mera mogle uključiti izradu novih, modernijih udžbenika, odnosno, što je rešenje koje je brže primenjivo, opremanje škola pojedinim kompletima već postojećih ali savremenijih udžbenika koji trenutno nisu u upotrebi. Kao što je, uostalom, slučaj i s drugim etničkim zajednicima – i kod albanske je nužno njeno prisustvo učiniti vidljivijim kako u udžbenicima tako i u ostalim nastavnim sredstvima jer će se na taj način učenicima gradivo učiniti bližim i razumljivijim, a oni će se na neki način moći identifikovati s pojedinim likovima iz svojih knjiga. Ne bi trebalo izostaviti ni izradu rečnika koji su veoma korisni za usvajanje nematernjeg jezika, kao ni izradu različitih audio-vizuelnih pomagala. Naravno, u svemu tome ne treba zaboraviti ni one koji nastavu izvode – nastavnike, koji su zainteresovani da pohađaju različite seminare i unaprede svoja znanja. Konačno, posebnu pažnju trebalo bi posvetiti naporima da učenici srpski jezik upotrebljavaju i van učionica, što se može postići bilo organizovanjem različitih ekskurzija po Republici bilo podsticanjem kontakata s lokalnim izvornim govornicima srpskog jezika.

III.4. Analiza udžbenika za srpski kao nematernji jezik od I do VIII razreda osnovne škole

III.4. ANALIZA UDŽBENIKA ZA SRPSKI KAO NEMATERNJI JEZIK OD I DO VIII RAZREDA OSNOVNE ŠKOLE

Vesna Krajišnik i Nikica Stržak

III.4.1. Prikaz strukture i sadržaja udžbenika za Srpski kao nematernji jezik od I do IV razreda osnovne škole

Nastavnim planom i programom od I do IV razreda predviđen je različit način prezentacije nastavne građe s obzirom na to da se velik broj učenika u I razredu po prvi put susreće sa ovim jezikom, usvaja njegovu melodiju, intonaciju, pismo, a zatim postepeno ovladava i drugim delovima jezičkog sistema. Zbog različitog pristupa jezičkim i književnim sadržajima – od slušanja u I razredu, savladavanja latiničnog pisma (velika štampana slova) u II do složenijih jezičkih i književnih sadržaja u III i IV razredu – udžbenički kompleti su strukturalno različiti za I i II odnosno III i IV razred. Upravo zbog toga će se posebno posmatrati i analizirati komplet za svaki razred, ukazivati na njegove specifičnosti, doslednosti u praćenju Nastavnog programa i predlagati bolja rešenja.

III.4.1.1. Udžbenički komplet za I razred

Struktura

Udžbenički komplet za Srpski kao nematernji jezik za I razred osnovne škole sastoji se od udžbenika *Učimo srpski 1*, pratećeg CD-a i *Priručnika za nastavnike*, autorki Nataše Dobrić i Biljane Maksimović.

Udžbenik je koncipiran kao slikovnica, bez bilo kakvih tekstualnih sadržaja osim naslova lekcija, kojih ima ukupno 25. Udžbeniku su pridodate i ilustrovane vežbe predviđene za manuelni rad učenika. Lekcije predstavljaju tematske celine uglavnom predviđene Nastavnim planom i programom kojima su autorke nastojale da obuhvate sadržaje i aktivnosti iz neposrednog okruženja i svakodnevnih delatnosti učenika: *Zdravo, deco, Susedi, Škola, Gde je učionica, Veliki odmor, Dan škole, Zaboravljeni pribor, Jedna porodica, Deca spremaju sobu, Ana i lutka, Nova godina, Deda Mraz, Na putu do škole, Tunel, Neuredan dečak, Na pijaci, Idemo u prodavnicu, Brojimo do 20, Vesna je bolesna, Pošta, Halo, ovde…, Dani u nedelji, Jutro u cvetnom vrtu, Gozba, A sada, svi na bazen.*

Celokupan jezički sadržaj lekcija koji prati ilustracije u udžbeniku predstavljen je auditivno, na CD-u. Tekstovi su dati u Priručniku za nastavnike, tako da učenici ne mogu da vide tekstualni zapis onoga što čuju.

Ilustrovane vežbe predstavljaju dodatni način animacije učenika u vezi sa temama iz lekcija. Za I razred ove vežbe su zasnovane na isecanju sličica i njihovom spajanju, grupisanju, uklapanju ili postavljanju na odgovarajuće mesto.

Priručnik za nastavnike sadrži tekstove koji prate ilustracije, didaktičko-metodička uputstva i vežbe. Tekstovi su pretežno dijaloškog tipa i čine ih jednostavne subjekatsko-predikatske rečenice proširene objektom ili priloškom odredbom. U predgovoru Priručnika autorke navode da su, poštujući tematske zahteve iz Nastavnog programa, bile prinuđene da većinu tekstova konstruišu, pri čemu su posebno vodile računa da tekstovi budu zasićeni jezičkim modelima koje sadrži odeljak Jezička materija u Nastavnom programu.

Nakon tekstova su data didaktičko-metodička uputstva namenjena nastavniku sa ciljevima i zadacima, aktivnostima učenika, nastavnim sredstvima i pomagalima potrebnim za savlađivanje sadržaja lekcije, predlogom aktivnosti u vezi sa lekcijom, te jezičkim modelima koji se koriste u lekciji.

Vežbe su predstavljene kao posebna celina u svakoj lekciji. S obzirom na to da Nastavni program ne predviđa da učenici na ovom uzrastu čitaju i pišu na srpskom jeziku, autorke su vežbe koncipirale tako da ispunjavaju ciljeve verbalne komunikacije: odgovore na pitanja, postavljanja pitanja, vežbe dopunjavanja, vežbe transformacije, vežbe supstitucije, monološke i dijaloške vežbe, kao i različite igre.

Na kraju svake lekcije date su nove reči i izrazi.

Na kraju udžbenika je dato 13 dečjih pesmica za recitovanje i pevanje, primerenih uzrastu učenika.

Analiza

Programom za Srpski kao nematernji jezik za I razred osnovne škole nije predviđeno osposobljavanje učenika da čitaju i pišu na srpskom jeziku, nego usvajanje jezika na ovom nivou pretpostavlja uvežbavanje pravilnog izgovora i artikulacije glasova, melodije i intonacije rečenice, kao i osnovnih komunikativnih modela potrebnih za svakodnevnu komunikaciju. Predviđeni fond reči kojim učenik treba da ovlada u I razredu jeste 200, za naprednije učenike 250. Jezičkim sredstvima je predviđeno imenovanje osnovnih pojmova i radnji iz svakodnevnog života, kao i iskazivanje najčešćih stanja i osećanja.

U vezi sa ovim možemo reći da struktura udžbenika odgovara svrsi i uzrastu učenika, najviše zbog toga što koristi ilustracije kao sredstvo komunikacije najefikasnije za ovaj uzrast, lekcije su dobro raspoređene i prate predviđeni fond časova, a audio-zapis (CD) treba da obezbedi kvalitetan izgovor jezičkih pojmova u skladu sa standardima srpskog književnog jezika.

Međutim, sadržaj udžbenika umnogome prevazilazi jezičke mogućnosti učenika I razreda, u svim jezičkim aspektima:

1. Sadržaji lekcija su, kako smo već rekli, iskazani ilustrativno (u udžbeniku) i auditivno (na CD-u) i predstavljaju dijaloge između dva ili više likova (osim u prvoj lekciji). Tekstovi su obimni i učenicima je, s obzirom na to da ne poznaju ni reči ni njihove gramatičke promene, teško da samo na osnovu melodije uoče semantičke vrednosti i da povežu situacije ilustrovane u udžbeniku. Ovo se pre svega odnosi na one učenike čiji maternji jezik nije blizak srpskom. Broj leksičkih jedinica (559) znatno premašuje preporučene vrednosti iz Programa. Iako je nakon svake lekcije naveden broj novih reči (od 13 do 34 po lekciji, što odgovara metodičkim standardima), treba imati u vidu da su autorke kao nove reči navodile samo punoznačne lekseme, a nisu uzimale u obzir pomoćne reči (zamenice, predloge, veznike), koje su takođe posebne leksičke jedinice i zahtevaju učenje kao bilo koje druge reči. Njihovim pridruživanjem navedenom leksičkom fondu, ukupan broj reči bi se znatno povećao. Uvođenje velikog broja novih reči u jednu nastavnu jedinicu može predstavljati otežavajuću okolnost u procesu učenja jezika, pogotovo kod učenika ovog uzrasta u kom još nije savladana veština pisanja.

2. Izbor leksike neretko izlazi iz okvira potreba za uzrast učenika I razreda. Iako su autorke imale u vidu različite sredine iz kojih potiču učenici te su, shodno tome, zastupile leksiku i gradske i seoske sredine, za učenike koji se prvi put susreću sa srpskim jezikom izbor reči bi trebalo da bude zasnovan na osnovnim pojmovima i ličnostima iz okruženja. U tom smislu se ne pronalazi opravdanje za reči kao što su: mahati, čuvar, tapšati, kocka, tacna, ubacivati, slušalice, bluzica, poštansko sanduče itd.

3. Izbor gramatičkih jedinica je previše obiman, a njihova distribucija zgusnuta. Već u prvoj lekciji, po obimu najmanjoj, nalazimo lične zamenice, pokazne zamenice, imenice, prezent pomoćnog glagola *jesam*, glagole *zvati se* i *prezivati se*, oba gramatička broja i sva tri gramatička roda, proširenu gramatičku osnovu imenica. Celokupna leksika (25 reči) i gramatika ponavljaju se u vežbama. Tokom narednih lekcija nastavlja se uvođenje novih gramatičkih oblika – padežnog sistema, sistema glagolskih vremena i načina, upotrebe oba glagolska vida, tvorbenih modela itd., što umnogome prevazilazi okvire predviđene Nastavnim programom.

Svesne problema preobimnog leksičkog i gramatičkog materijala u udžbeniku za Srpski kao nematernji jezik za I razred osnovne škole, autorke skreću pažnju nastavnicima da se „u pojedinim elementima Udžbenika (misli se prvenstveno na tekstove koji prate situacije i događaje) probijaju programom predviđeni sadržaji za ove uzrasne nivoe. Naime, u tekstovima koji prate situacije ilustrovane u Udžbeniku javljaju se ponekad jezički modeli koji nisu planirani u tom razredu, već u nekom od starijih razreda. Naravno, od učenika se ne očekuje da tim jezičkim modelima i produktivno ovladaju. Iako je obim programske građe ograničen, prirodnost komunikacije se ne sme narušiti".

Međutim, u Priručniku se ne pominje šta je minimum jezičke građe kojim učenici treba da ovladaju i koji vodi u pravcu funkcionalnog vladanja jezikom na početnom nivou. Jezički sadržaj na način kako je koncipiran do sada mogu da prate učenici koji već imaju odgovarajuće predznanje jezika, koji su svakodnevno i van učionice u dodiru sa srpskim jezikom ili je njihov maternji jezik srodan srpskom jeziku. Za sve druge učenike potrebno je ograničiti jezički sadržaj sledećim dodatnim glotodidaktičkim sredstvima koja će na adekvatan način omogućiti učenicima ovog uzrasta potrebnu jezičku kompetenciju:

- imenovati najčešće korišćene ili prisutne pojmove i ličnosti iz okruženja učenika u osnovnom gramatičkom obliku, počev od onih u učionici, zatim u kući, na ulici, na igralištu, u prodavnici itd., vodeći računa o selekciji reči u skladu sa uzrastom i kognitivnim sposobnostima učenika;

- gramatičke oblike predstaviti kao modele, na nivou sintagme ili rečenice (dobar dan, dobro jutro, hladno mi je, daj mi, pada kiša, sunčano je itd.);

- na ovom nivou znanja ne koristiti složenije jezičke iskaze – tekstove (osim pesmica, brzalica i razbrajalica koje učenici mogu u celosti ili u delovima memorisati);

- ograničavanjem jezičke građe stvara se prostor za češće ponavljanje, kojim se obezbeđuje aktivno i produktivno znanje.

III.4.1.2. Udžbenički komplet za II razred

Struktura

Udžbenički komplet za Srpski kao nematernji jezik za II razred osnovne škole sastoji se od udžbenika *Učimo srpski 2*, pratećeg CD-a i *Priručnika za nastavnike*, autorke Nataše Dobrić.

Udžbenički komplet je po strukturi sasvim identičan onom za I razred. Udžbenik se sastoji od 28 tematskih celina (lekcija): *Ponovo u školi, Na času, Anin i Ivanov radni dan, Maskenbal, Na pijaci u jesen, U prodavnici, Rođendan, U pozorištu, Lisica i gavran, Šta je Ana uradila?, Ručak, Mama i Ana prave kolače, Dolaze nam gosti, Nova godina, Hajde da brojimo, Zima, Novi drug, Ogledalce, Na igralištu, Igramo žmurke, U zoološkom vrtu, Uskrs, U kupovini, Na selu, Pokvaren sladoled, Cvrčak i mrav, Ribe na maminoj haljini, Idemo na raspust*. Ana i Ivan su, kao i Užbeniku za I razred, glavni likovi, koji su okosnica uglavnom svih dešavanja i aktivnosti u Udžbeniku.

Jezički sadržaj lekcija koji prati ilustracije u Udžbeniku predstavljen je auditivno, na CD-u. Tekstovi su dati u Priručniku za nastavnike. Pored ilustrativnih, u tekstu su dati i minimalni tekstualni sadržaji – pojedinačne reči kojima se, u kombinaciji sa ilustracijama, uvežbava gramatičko ili leksičko znanje učenika. U okviru pojedinih lekcija su date i kratke dečje pesmice naših poznatih dečjih pisaca, koje se uklapaju u tematski okvir lekcije.

Ilustrovane vežbe u dodatku Udžbenika osmišljene su kao dodatni način animacije učenika u vezi sa temama iz lekcija. Zasnovane su na isecanju sličica i njihovom spajanju, grupisanju, uklapanju ili postavljanju na odgovarajuće mesto.

Priručnik za nastavnike sadrži tekstove koji prate ilustracije, didaktičko-metodička uputstva i vežbe. Tekstovi su uglavnom dijaloškog tipa, ali ima i onih deskriptivnih i narativnih koje čine proste i složene subjekatsko-predikatske rečenice proširene atributom, objektom ili priloškom odredbom. Kao i u Udžbeniku za I razred, nakon tekstova su data didaktičko-metodička uputstva namenjena nastavniku. Vežbe su predstavljene kao posebna celina u svakoj lekciji. Na kraju svake lekcije date su nove reči i izrazi. Na kraju Udžbenika, ali i unutar vežbi, nalazi se izbor nekoliko dečjih pesmica za recitovanje i pevanje, primerenih uzrastu učenika.

Analiza

Nastavni program za II razred predviđa da učenici na ovom uzrastu usvajaju grafeme pisma koje je bliže maternjem jeziku (latinica ili ćirilica), te čitaju i prepisuju kratke tekstove i pesme pisane velikim štampanim slovima. Predviđeno je i da razumeju duže poruke, govorne celine (8–10 rečenica) i kraće dijaloge koji su u skladu sa predviđenom tematikom, uz pomoć vizuelnih sredstava, kao i da usvoje oko 200 (250 za naprednije učenike) novih reči i izraza. Shodno tome, udžbenički komplet je dobro koncipiran:

1. Udžbenički komplet za II razred predstavlja kontinuiran nastavak udžbeničkog kompleta za I razred – po strukturi, koncepciji i sadržaju. Međutim, pristup jezičkoj građi je selektivniji sa boljim odabirom bitnih elemenata.

2. Sadržaj lekcija, njih ukupno 28, predstavljen je ilustracijama (u Udžbeniku), zvučnim zapisom na CD-u i tekstualno u Priručniku.

3. Izbor tematskih jedinica i njihovi leksički i gramatički sadržaji uglavnom predstavljaju proširenje već obrađenog u I razredu, uz dodavanje nekih novih jedinica.

4. Vodilo se više računa o selekciji i doziranju nove leksike – od pet do 20 novih reči i izraza po lekciji, a ukupan fond novih leksičkih jedinica je 407. Leksika je dobro raspoređena i uvezana u tematske celine. Uvode se i termini i terminološki izrazi vezani za školske predmete (trougao, skup, krug, kvadrat, prilozi…).

5. Od 5. lekcije se uvodi i pismo – najpre kratke, jednosložne, a zatim i duže reči i pesmice, a u poslednjim lekcijama i rečenice i kratke priče u kombinaciji sa ilustracijama. Pismo je latinično (bliže je albanskom jeziku), slova su velika štampana;

6. Vežbe u prvom delu Priručnika uglavnom su tipske i služe za oralno vežbanje gramatičke pismenosti, dok su drugom delu, kada učenici ovladaju čitanjem i pisanjem, urađene raznovrsnije i maštovitije.

Iako je udžbenički komplet za II razred urađen u skladu sa zahtevima Nastavnog programa, uz napor autorke da celokupan predviđeni sadržaj približi učenicima na što prihvatljiviji i analitičniji način, uočavaju se i neki nedostaci, čijim uklanjanjem bi se postigla bolja efikasnost u predavanju i usvajanju gradiva:

- Učenici u II razredu počinju da čitaju i pišu na srpskom jeziku. Bilo bi očekivano da taj proces započnu ovladavanjem slova srpskog pisma (latinice) koja imaju dosta drugačijih slovnih (i glasovnih) karakteristika u odnosu na albansko pismo. Posebno bi trebalo obratiti pažnju na najteže glasove

srpskog jezika i njihove grafeme, naglašavajući distinkciju među njima. Međutim, to u udžbeniku izostaje i odmah se prelazi na pisanje i čitanje reči, čime se ceo taj važan deo jezičke kompetencije prepušta nastavnicima i njihovim individualnim stilovima pisanja.

- Leksički fond je obimniji nego što je predviđeno Programom, iako je bolje prezentovan i distribuiran po lekcijama nego u Udžbeniku za I razred, na šta ukazuje broj novih reči i izraza po lekciji – od pet do 20. Naglašavamo da su i ovoga puta to samo semantički punoznačne reči, dok pomoćne reči nisu pobrojane u spisku novih reči.

- Neki tekstovi su preobimni i sa previše informacija, posebno oni dijaloškog tipa, pa iako je dodatna razumljivost obezbeđena ilustracijama, učenicima je teško ili čak nemoguće da prate tok dešavanja.

- – Vežbe su uglavnom zasnovane na učenju gramatike pri čemu su neke od njih vrlo zahtevne. Naime, jednom vežbom (rečenicom) proverava se znanje nekoliko gramatičkih jedinica, što je, s obzirom na to da deca još ne znaju da čitaju i pišu i da sve te reči i gramatičke informacije treba zapamtiti (bez tekstualne podrške) i dati tačan odgovor, preteško za ovaj uzrast.

III.4.1.3. Udžbenički komplet za III razred

Struktura

Udžbenički komplet za srpski kao nematernji jezik za III razred osnovne škole sastoji se od *Pouka iz jezika*, autorke Nataše Dobrić, Čitanke *Čarolija reči*, autorke Nataše Dobrić, *Radne sveske* uz čitanku *Čarolija reči*, autorki Nataše Dobrić i Maje Živković, i *Priručnika za nastavnike srpskog kao nematernjeg jezika uz udžbenike 3. i 4. razreda osnovne škole*, autorki Dušanke Zvekić-Dušanović i Nataše Dobrić.

Pouke iz jezika su koncipirane kao gramatički praktikum u kojem se ukazuje na gramatička pravila i daje mogućnost učenicima da ih uvežbavaju kroz raznovrsne vežbe. Sastoji se od 20 lekcija i 5 testova za proveru znanja. Svaka lekcija se sastoji od tri dela: prvi deo tekstualnim ili ilustrativnim sadržajem predstavlja tematski i gramatički uvod u lekciju, drugi deo ukazuje na gramatička pravila i promene gramatičkih oblika reči, a treći deo su vežbe gramatičkih jedinica. Autorka je vodila računa i o izboru i kvantitetu leksičkog fonda. Izbor reči je vršen na osnovu tematskog okvira lekcije i uglavnom su to frekventne reči iz svakodnevnog okruženja i interesovanja učenika.

Čitanka se sastoji od osam celina i ukupno 32 lekcije. Celine su tematski određene: I. *A, B, C, mačka prede,* II. *Knjiga je najbolji drug,* III. *Porodični album,* IV. *Ima oči prozorčiće, a vrata joj kao usta,* V. *Rastemo, igramo se i družimo,* VI. *Pričam ti priču,* VII. *Na selu i u gradu,* VIII. *Čarolije prirode.*

Svaka od 32 lekcije se sastoji od dva dela, tematski povezana, koja imaju istu strukturu: tekst (priča ili pesma dečjih pisaca ili radova učenika), razgovor o tekstu i vežbe u kojima se od učenika zahteva da crtaju, ispričaju, glume ili napišu odgovarajuće sadržaje vezane za teme u tekstu.

Radna sveska je dodatak uz Čitanku. Sastoji se od 32 lekcije koje tematski prate lekcije iz Čitanke. Njena osnovna funkcija je vežbanje pisanja i utvrđivanje leksike iz Čitanke, te je na samom početku data abeceda sa štampanim i pisanim slovima. Lekcije se sastoje od nekoliko vežbi u kojima se zahteva da učenici pišu reči i rečenice, postavljaju pitanja, zaokružuju tačne odgovore, rešavaju osmosmerke, povezuju slične pojmove itd. Neke od lekcija imaju i dodatne vežbe „za one koji žele više".

Priručnik prati udžbeničke komplete za III i IV razred i donosi prikaze nekih mogućnosti obrade nastavnih jedinica obrađenih u čitankama i poukama. Autorke su izabrale 12 nastavnih jedinica, po šest u svakom razredu, od kojih su tri primenjivije za homogenu etničku sredinu, a tri za mešovitu. U njima su prikazani osnovni tipovi časova: obrada teksta, govorna i pismena vežba, sistematizacija gradiva. Kako autorke navode, cilj im je bio da ilustruju mogućnosti primene metodskih sistema i postupaka sa željom da podstaknu na dalji kreativan i stvaralački rad u nastavi srpskog jezika.

Drugi deo Priručnika predstavlja Dodatak – Orijentacioni rasporedi gradiva za III i IV razred osnovne škole. U njemu je na vrlo pregledan način dat plan izvođenja nastave za III i IV razred, za homogenu i heterogenu etničku sredinu, za svako polugodište posebno. U njemu se navode sledeće odrednice: *Broj časa, Nastavna jedinica, Tip časa, Nastavne metode, Nastavna sredstva i Domaći zadaci.*

Ovakav pristup obradi nastavnih jedinica nastavniku umnogome olakšava izvođenje nastave, ostavljajući mu, pri tome, dovoljno prostora za sopstvenu kreativnost i adaptaciju strukture i toka časa u skladu sa situacijom u učionici.

Analiza

Nastavnim planom i programom je predviđeno da učenici III razreda ovladaju funkcionalnom pismenošću srpskog jezika u smislu da mogu da pišu štampanim i pisanim latiničnim slovima, čitaju i razumeju kraće tekstove prilagođene svom uzrastu, poznaju i koriste osnovne gramatičke zakonitosti, proširuju leksički

fond za 200 novih reči. To im omogućava da, u ograničenim okolnostima, budu aktivni učesnici u komunikaciji na srpskom jeziku, kako pisanoj tako i govornoj.

Udžbenički komplet za III razred i strukturno i sadržajno prati preporuke Programa i učenicima na funkcionalan i zanimljiv način pruža mogućnost da savladaju potrebne jezičke veštine. Naročito bismo istakli Pouke iz jezika i Radnu svesku, čiji sadržaji predstavljaju minimum potrebnog gradiva i značajni su upravo onim učenicima koji nisu imali jezičko predznanje iz srpskog jezika, kao i onima čiji maternji jezik nije srodan srpskom, kao što je slučaj sa učenicima albanske zajednice.

Lekcije u Poukama o jeziku prilagođene su uzrastu učenika, kako po sadržaju tako i po načinu distribucije jezičke građe: (I) tekstovi su kratki i razumljivi, jednostavnog sadržaja, praćeni ilustracijama, koje su, zajedno sa tekstom, nosioci informacije, (II) gramatički sadržaji su izloženi postupno i pregledno, a (III) vežbe osmišljene u kombinaciji teksta i ilustracije omogućavaju da učenici na zabavan način uvežbaju potrebnu gramatiku. Kroz 20 lekcija obrađuje se gramatički sadržaj predviđen Programom: perfekat, futur, prezent refleksivnih glagola, prisvojne zamenice, prisvojni pridevi, padežni oblici imenica i zamenica i osnovna padežna značenja. Lekcije nisu prenatrpane i njihov sadržaj je prilagođen percepciji učenika.

Provera stečenog znanja je predviđena kroz pet testova koji su dati nakon 5, 10, 14, 18. i 20. lekcije. Svaki test se sastoji od po pet zadataka sa po nekoliko zahteva. Svaki zahtev se vrednuje određenim brojem bodova, a na osnovu ukupno osvojenih bodova, autorka, umesto ocena, daje sugestivne komentare: *Bravo! Odlično si sve uvežbao/la!, Dobro je, ali možeš ti i bolje., Moraš se mnogo više potruditi.* itd., koji mogu delovati vrlo podsticajno na učenike. Na ovaj način je omogućena samoevaluacija od strane učenika, ali i procena znanja učenika od strane nastavnika.

Vežbe u Radnoj svesci na maštovit način navode učenike da koriste nove reči, da stvaraju nove dodajući nastavke, da uočavaju relacije i odnose među rečima (tematske veze, polisemiju, antonimiju), da postavljaju pitanja, ali i da ovladaju osnovama pravopisa standardnog srpskog jezika. Sve ovo je obogaćeno i ilustracijama, koje, kako smo već pomenuli, učenicima ovog uzrasta predstavljaju dragocenu pomoć u razumevanju novih jezičkih sadržaja.

Sadržaj Čitanke je uslovljen Nastavnim programom i sastoji se od brojnih tekstova (originalnih ili adaptiranih) čiji autori su uglavnom naši pisci dečje književnosti, ali i posebno konstruisanih tekstova. Kako navode autorke Priručnika, čitanke (misli se i na III i na IV razred) „obuhvataju one delove programa [...] koje određuju tematske oblasti koje treba da budu obuhvaćene u nastavi ovog predmeta, one koje usmeravaju na organizovanje različitih govornih i pismenih vežbi, kao i one koje se tiču čitanja i usvajanja pravopisa, s

tim što je u čitankama akcenat upravo na tematici i govornim vežbama, dok su drugi odeljci prvenstveno zastupljeni u radnim sveskama".

Svaka lekcija u Čitanci, kao što je rečeno, sastoji se od dva dela – a) i b) i dva teksta. Tekst pod a) je leksički i strukturno jednostavniji i predviđen je za učenike sa nižim nivoom jezičke kompetencije (obično u etnički homogenim sredinama), dok su tekstovi pod b) duži i jezički složeniji i, kao takvi, predviđeni za učenike sa višim kompetencijama. Međutim, uprkos ovoj selekciji i nastojanju da se deci olakša njihovo savladavanje ubacivanjem malog deskriptivnog rečnika za nove reči u svakoj lekciji, kao i dobro osmišljenim vežbama kojima se podstiče interakcija među učenicima ili između učenika i nastavnika – mnogi tekstovi, iako tematski prilagođeni, preteški su za decu koja tek u III razredu ovladavaju osnovama funkcionalne pismenosti. Manji broj nepoznatih reči sa poznatim gramatičkim oblicima doveo bi do veće jezićke produktivnosti i većeg interesovanja učenika za nove sadržaje. Ovo didaktičko sredstvo, međutim, može znatno obogatiti jezičko znanje onih učenika koji već vladaju srpskim jezikom ili onih čiji je maternji jezik srodan srpskom.

Ovom prilikom bi posebno trebalo skrenuti pažnju na izbor sadržaja 12. lekcije. U njoj se opisuje način proslave Božića i Svetog Nikole. Pošto su to bitne svetkovine srpskog naroda, svakako ih treba pomenuti i deci ukazati na njihove običajne karakteristike, ali je isto tako bitno napraviti paralelu sa sličnim praznicima koje slave pripadnici nacionalnih manjina. Međutim, u ovoj lekciji ne samo da se to ne pominje nego se u jednoj vežbi predviđenoj za razgovor o lekciji postavlja pitanje „Kada ti slaviš Božić?", pri čemu se ne ostavlja mogućnost da je učenik druge veroispovesti ili da uopšte ne slavi verske praznike. Sa druge strane, dati su nazivi Svetog Nikole na mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom, ali ne i na albanskom. Ovo je moguće ispraviti tokom realizacije nastavne jedinice na času, ali svakako bi ovakve sadržaje trebalo prilagoditi svim zajednicama koje žive u Srbiji.

III.4.1.4. Udžbenički komplet za IV razred

Struktura

Udžbenički komplet za Srpski kao nematernji jezik za IV razred osnovne škole strukturno je isti kao i onaj za III razred i sastoji se od Pouka iz jezika, autorki Dušanke Zvekić-Dušanović i Nataše Dobrić, Čitanke *Daj mi zvezdu jedan krug,* autorki Nataše Dobrić i Gordane Štasni, *Radne sveske* uz Čitanku, autorki Nataše Dobrić i Gordane Štasni i *Priručnika za nastavnike srpskog kao nematernjeg jezika uz udžbenike 3. i 4. razreda osnovne škole,* autorki Dušanke Zvekić-Dušanović i Nataše Dobrić.

S obzirom na to da je koncepcija ovog udžbeničkog kompleta skoro istovetna kao i kompleta za III razred, neće se obrazlagati struktura svake knjige, nego će se samo ukazati na nove sadržaje i drugačije pristupe.

Pouke iz jezika se sastoje se od 20 lekcija i četiri testa za proveru znanja, nakon 4, 9, 14. i 20. lekcije. U lekcijama se nastavlja obrada gramatičkih jedinica i njihova sistematizacija na taj način što se proširuje već naučeno, ali se uvode i novi gramatički sadržaji predviđeni Nastavnim programom: imperativ i potencijal, nova značenja predloško-padežnih konstrukcija, glagolski vid, glagoli kretanja, suprotna glagolska značenja, distinktivna značenja prideva i predloga itd. Leksika učenika se obogaćuje i gramatičkim terminima: prezent, perfekat, futur, muški, ženski i srednji rod, nazivi vrsta reči itd.

Čitanka se sastoji od osam celina i ukupno 30 lekcija. Celine su tematski određene: I. *Školske reči,* II. *Moja porodica,* III. *Ovo sam ja,* IV. *Zimske slike,* V. *Деца воле смешне речи,* VI. *Спајај корисно и лепо,* VII. *Сунчева златна рука,* VIII. *Шта је лепо да се ради лети.* S obzirom na to da je za IV razred Programom predviđeno uvođenje ćiriličnog pisma, 15 lekcija je pisano latinicom, a 15 ćirilicom. Na kraju Čitanke su dva deskriptivna rečnika – jedan iz latiničnih i drugi iz ćiriličnih tekstova. Za imeničke reči je data i odrednica roda, a uz glagolske reči prvo lice jednine prezenta.

Radna sveska strukturno i tematski prati Čitanku: sastoji se od 30 lekcija, 15 latiničnih i 15 ćiriličnih. Koncepcija lekcija je uglavnom ista kao i u III razredu.

Analiza

Učenici IV razreda osnovne škole, kako je predviđeno Nastavnim planom i programom, treba da na odgovarajući način vladaju svim jezičkim veštinama: usvoje oko 200 novih reči i izraza (napredniji učenici 250) i počnu da ih aktivno koriste u sporazumevanju, verbalno komuniciraju u skladu sa obrađenom jezičkom i tematskom građom, razumeju tekstove koji se obrađuju, čitaju tekstove pisane latinicom, a potom i ćirilicom, pišu oba pisma.

Autorke udžbeničkog kompleta za IV razred proširuju jezičke sadržaje, kako gramatičke tako i leksičke, pridržavajući se iste strukture udžbenika i koncepcije lekcija kao u III razredu. Novi jezički sadržaji, uslovljeni Programom, odnose se na veliki broj značenja za čiju realizaciju je, s obzirom na složenu morfosintaksičku strukturu srpskog jezika, potrebno ovladati obimnom gramatičkom građom: padežnim sistemom, glagolskim vidom, enklitičkim oblicima zamenica i glagola i s tim u vezi redom reči u rečenici, rečenicama bez subjekta itd. Uprkos primetnom nastojanju autorki, kako Pouka iz jezika tako i Radne sveske, da izaberu

najvažnije gramatičke i leksičke jedinice i da predstave njihova osnovna značenja, većina lekcija ipak ima mnogo novih sadržaja koji se uvode i uvežbavaju istovremeno.

Izbor tekstova u Čitanci, kao i za III razred, prilagođen je za dva nivoa znanja. Međutim, i ovde je primetno korišćenje tekstova koji su, čini se, uvedeni pod diktatom Programa, pri čemu treba imati u vidu da učenici u njima ne poznaju mnoge reči ni njihove gramatičke promene, kao ni glagolske oblike (pasiv, kondicionalne rečenice...), što često dovodi u pitanje njihov značaj i svrhu. Uprkos tome što se u Čitanci nalaze dva tipa tekstova i njihova obrada prilagođena za učenike iz heterogene i homogene etničke strukture, utisak je da su oba teksta više namenjena drugoj grupi učenika, dok prva grupa, koja je tek ovladala funkcionalnom pismenošću, nije u stanju da s razumevanjem prati sadržaje tih tekstova, osim što ih može učiti napamet (pesmice i razbrajalice). Nedostatak tekstova koji se odnose na pripadnike svih nacionalnih manjina evidentan je i u udžbeničkom kompletu za IV razred. Pojedinačni primeri sa ovakvim sadržajima odnose se uglavnom na manjine prisutne u Vojvodini, čime se sve ostale dovode u neravnopravan položaj.

Radna sveska je koncipirana na dobar način: da omogući uvođenje i kontekstualizaciju novih reči, kao i uvođenje novog pisma – ćirilice. Međutim, uprkos dobroj koncepciji, izbor sadržaja (tekst ili rečenica) koji služe kao kontekst novim leksičkim jedinicama često je pretežak i u njima se neretko nalaze reči koje učenici ne razumeju ili gramatički sadržaji koji nisu do tada rađeni. Samim tim, umesto da služe kao pomoć pri semantizaciji i pozicioniranju novih reči, oni dovode učenike do osećanja bespomoćnosti i, kako se videlo tokom posmatranja časova, okretanju jedinom načinu dobijanja adekvatne informacije – prevođenju na albanski jezik od strane nastavnika, što svakako nije dobar metod kojim se mogu postići željeni rezultati.

III.4.1.5. Zaključak za udžbeničke komplete od I do IV razreda

Udžbenički kompleti od I do IV razreda rađeni su u skladu sa Nastavnim planom i programom u smislu izbora jezičke građe i načina njene prezentacije. Sadržajno i strukturno su usklađeni sa uzrastom učenika, njihovim potrebama i interesovanjima. Novi sadržaji se povezuju sa već obrađenim, tako da se, na primer, tematska jedinica obrađena u I razredu dopunjuje i proširuje u II. Tekstovi iz čitanki, naročito autorski, aktuelni su i metodički dobro organizovani. Veliki broj didaktički raznovrsnih vežbi u udžbenicima i radnim sveskama omogućuje učenicima da na zabavan i produktivan način usvoje planirano gradivo. Međutim, uprkos dobroj koncepciji i raznovrsnim sadržajima, udžbenički kompleti od I do IV razreda ne omogućavaju svim učenicima na podjednak način usvajanje jezičke kompetencije. Naime, kako i same autorke udžbenika navode u priručnicima za nastavnike, sadržaji treba da zadovolje potrebe dve grupacije učeni-

ka – onih koji imaju veće predispozicije za savladavanje srpskog jezika, s obzirom na sličnost sa njihovim maternjim jezikom ili poticanje iz jezičke heterogene sredine, i onih koji nemaju navedene predispozicije. Na osnovu izvršene analize udžbeničkih kompleta stiče se utisak da njihovi sadržaji nisu u potpunosti prilagođeni učenicima koji se prvi put susreću sa srpskim jezikom, o čemu će u ovoj analizi biti više reči.

Udžbenici za I i II razred su drugačije koncipirani u odnosu na udžbenike za III i IV razred. Razlog ovome je što je Nastavnim planom i programom predviđeno da učenici funkcionalno i sitemski (štampana i pisana slova) ovladaju veštinom pisanja tek u III razredu, tako da se celokupan nastavni sadržaj za prva dva razreda svodi na upoznavanje sa sistemom srpskog jezika i usvajanje izabranih i brojnih jezičkih modela, ali i zahtevnih gramatičkih sadržaja – napamet. Naime, celokupan jezički sadržaj učenicima u prva dva razreda predstavljen je bez teksta, kroz ilustracije brojnih tematskih celina. Tekst uz ilustracije dat je u Priručniku za nastavnike i zadatak nastavnika je da verbalizuje ilustracije i učenike upozna sa melodijom jezika. Međutim, ako se učenici (pre svega se misli na učenike homogene jezičke sredine, bez predznanja srpskog jezika) nalaze u situaciji da slušaju tekstove, obično dijaloškog tipa, a pri tome ne znaju nijednu reč na srpskom jeziku, postavlja se pitanje koliko im znači upoznavanje sa melodijom i intonacijom, ako ne razumeju ništa od toga što čuju. U okviru tih tematskih jedinica nalaze se i delovi u kojima se verbalizuju pojedinačne reči, imenice i glagoli, u raznim gramatičkim oblicima, ali i ta verbalizacija se zasniva samo na memorisanju melodije reči, bez grafičke podrške. Pri tome, broj novih reči koji se uvodi po lekcijama i njihove gramatičke promene preobiman je za prosto memorisanje od strane učenika. Prilikom izbora novih reči stiče se utisak da se nije vodilo računa o dvema najvažnijim karakteristikama – frekventnosti i potrebnosti. Leksički fond znatno premašuje onaj preporučen Nastavnim programom i ne ostavlja mogućnost selekcije. Ovakav pristup jezičkoj građi posebno u udžbenicima za I i II razred razred Srpskog kao nematernjeg jezika dovodi do težeg postizanja željenog rezultata – uvida u sistem novog jezika i usvajanja minimalnog i produktivnog jezičkog sadržaja.

Udžbenički kompleti za III i IV razred struktuirani su i koncipirani na isti način i tek njihovi sadržaji omogućavaju opismenjavanje učenika na srpskom jeziku i upotrebu dva pisma. Time se stvaraju uslovi da učenici ovladaju svim jezičkim veštinama. Međutim, zahtevi Programa, pre svega oni koji se odnose na gramatičku pismenost, vrlo su ambiciozni i neusklađeni sa mogućnostima učenika koji se tek opismenjavaju na srpskom jeziku. Tempo njihovog uvođenja je takav da se u udžbenicima ne nalaze lekcije u kojima bi gradivo bilo relaksirano i rasterećeno novih sadržaja i u kojima bi se na drugačiji način (drugačijom situacijom, metodom, tehnikom) učenicima predstavilo već poznato gradivo.

Vežbe su uglavnom strukturnog tipa i tekstualnog sadržaja, zasnovane na dopunjavanju, supstituciji i transformaciji. Međutim, s obzirom na to da učenici ovog uzrasta vladaju, na nižem nivou, svim jezičkim

veštinama, vežbe bi bile mnogo svrsishodnije i efikasnije ukoliko bi se više kombinovali strukturni i komunikativni modeli, sa težištem na potonjim, a njima češće iskazivale aktuelne situacije bliske uzrastu učenika u obliku stripa ili ilustracije: tekstualni sadržaji na kompjuteru (mejl, fejsbuk...), mobilnom telefonu (SMS, razgovor), popunjavanje stripa tekstualnim sadržajima itd. Na ovaj način bi se mnogo lakše uvodili komunikativni i strukturni modeli kojima nije potreban kontekst u obliku velikog jezičkog sadržaja, jer tu funkciju vrši slika. Ovako bi se dobile najbitnije informacije lišene suvišnog sadržaja, koji, inače, opterećuje većinu udžbenika od I do IV razreda. Ujedno bi na ovaj način novi sadržaji, kako leksički tako i gramtički, postigli efekat potrebnosti, a učenici bi se aktivnije uključili u usvajanje i rešavanje zadataka.

Program u čitankama, kako za III tako i za IV razred, potrebno je minimalizovati na nivo nekoliko jednostavnih rečenica, što znači – ili maksimalno adaptirati i skratiti književne tekstove za decu, pre svega prozne, ili konstruisati nove prilagođene predznanju učenika i njihovom interesovanju.

Sve vreme bi trebalo imati u vidu da je preporuka Programa da se selektuje jezička građa za dve grupe učenika prema etničkom sastavu sredine, jezičkom predznanju i jezičkoj srodnosti. Određuje se i minimalan program prema kojem je svake nastavne godine potrebno uvoditi po 200 (za naprednije učenike 250) novih reči i izraza kojima je potrebno aktivno ovladati, pri čemu treba voditi računa da u ovih 800 reči spadaju i nepunoznačne, pomoćne reči. Ovaj broj novih reči u velikoj meri odgovara ishodima za nivo A1[85] (srpskog kao) stranog jezika i omogućava da se pomoću njih usvoji i gramatički minimum, potreban za vladavanje osnovnim, ali produktivnim znanjem srpskog jezika.

Potrebno je naglasiti da je najosetljiviji momenat za učenje srpskog kao nematernjeg jezika u etnički homogenoj sredini, vreme kada se učenici prvi put susreću sa tim jezikom – I razred. Ukoliko jezički sadržaj koji se prezentuje učenicima tog uzrasta prevazilazi njihove mogućnosti, sadržajem, obimom ili metodama prezentacije, taj nedostatak se neće moći nadoknaditi u sledećim razredima i celokupan Program će ostati na nivou teorije, a učenici funkcionalno nepismeni, kao što su i pokazali izuzetno slabi rezultati testiranja.

85 Zajednički evropski okvir za učenje živih jezika.

III.4.2. Prikaz strukture i sadržaja udžbenika za Srpski kao nematernji jezik od V do VIII razreda osnovne škole

Udžbenički kompleti za sva četiri viša razreda osnovne škole imaju identičan sastav. Svaki ima čitanku, radnu svesku i gramatički udžbenik. Uprkos tome, zbog specifičnosti programa i u njemu objašnjenih razlika između II i III etape učenja Srpskog kao nematernjeg jezika, kao i zbog obima i bogatstva sadržaja svakog kompleta, analiziraćemo udžbenike za svaki razred posebno.

Pored knjiga namenjenih deci, sva četiri kompleta udžbenika za više razrede osnovne škole prati i *Priručnik za nastavnike srpskog kao nematernjeg jezika uz udžbenike od 5. do 8. razreda osnovne škole*, autorki Dušanke Zvekić Dušanović i Nataše Dobrić.

III.4.2.1. Udžbenički komplet za V razred

Struktura

Udžbenički komplet za Srpski kao nematernji jezik za V razred osnovne škole sastoji se od Čitanke *Pegavo detinjstvo,* autora Jovana Ljuštanovića; *Radne sveske* uz čitanku *Pegavo detinjstvo,* autorke Nataše Dobrić, i *Pouka iz jezika i pravopisa,* autora Mirjane Burzan i Jovana Jerkovića.

Čitanka sadrži ukupno 64 teksta, od kojih je 15 pesama, 48 proznih tekstova i jedan dramski tekst. Tekstovi su grupisani u šest tematskih celina: *Opet škola, Putujem, Grad i selo, Ploča svetlosti, Pegavo detinjstvo i Ljubav za oblak (izbor iz lektire)*. Tekstovi u Čitanci su štampani latinicom i ćirilicom, latiničnih je ukupno 12, a ćiriličnih 52. Ijekavska su samo dva teksta, oba iz narodne književnosti.

Didaktičko-metodička apartatura se sastoji od nekoliko različitih segmenata. Uvek su data pitanja o tekstu *(Razgovor o pesmi/Razgovor o tekstu)*, čime se pre svega proverava koliko su učenici tekst razumeli, a takođe se sugeriše učenicima da otkrivaju osobine likova i druge detalje u tekstu. Ponekad je tekst opremljen i predlogom za dramatizaciju, biografijom pisca i savetom da se pročita cela knjiga čiji se samo odlomak nalazi u Čitanci. Uz ukupno četiri teksta nalazi se segment označen zvezdicom, različitog naziva *(Predlažemo vam..., Improvizujte, Uradite, ispričajte..., Glumite)*, koji sadrži ideje za samostalno usmeno izražavanje inspirisano temom teksta.

Na kraju knjige dat je *Rečnik nepoznatih reči,* u kom se nalazi 527 odrednica, a uz svaki tekst u Čitanci, unutar margine, data su objašnjenja nepoznatih reči, ponekad uz ilustraciju pojma koji se objašnjava. Ilustracije u čitanci uvek su u tematskoj vezi sa tekstom i imaju isključivo motivacionu funkciju.

Radna sveska uz Čitanku, kako je to objašnjeno i u Priručniku, koncepcijski se razlikuje od radnih svezaka za kasnije razrede. Naime, u petom razredu ona je direktnije povezana sa čitankom. U njoj su data dodatna vežbanja, pitanja i zadaci u vezi sa 18 tekstova iz Čitanke. Vežbanja su raznovrsna, a postoje i zvezdicom obležena vežbanja, pod naslovom *Za one koji žele više.*

Pouke iz jezika i pravopisa sadrže 35 lekcija, u kojima se obrađuju gramatičke i pravopisne jedinice predviđene Programom. Svaka lekcija počinje kraćim metodičkim tekstom u kome se javlja gramatička jedinica predviđena za obradu u datoj lekciji. Posle teksta su data pitanja za analizu teksta, a zatim se prelazi na obradu gramatičke jedinice, definiciju, pravila građenja i primere. Drugi deo lekcije čine vežbanja.

Ukoliko je gramatička jedinica već poznata, pored nje u lekciji se nalaze i neke pravopisne jedinice ili kratke lekcije iz tvorbe reči. Svaki od ovih segmenata označen je na margini grafičkom i leksičkom oznakom. Definicije i pravila građenja su u segmentu „gramatika“, primeri u segmentu „obrazac“, pravopis u „pravopisu“, vežbe u „vežbanjima“ i „ponavljanju“.

Na kraju knjige dat je *Gramatički i pravopisni pojmovnik,* u kome su zastupljeni termini obrađeni u udžbeniku sa prevodom na četiri jezika.

Analiza

Sadržaj udžbeničkog kompleta u potpunosti prati Nastavni program za Srpski kao nematernji za peti razred osnovne škole.

Iako čitanka sadrži tekstove različite težine i obima, što je jasno rečeno u Priručniku za nastavnike, u Čitanci za V razred nije stavljena nikakva oznaka pored zahtevnijih tekstova, kao što je to urađeno u sva tri naredna razreda. Odabir teksta za obradu je prepušten izboru nastavnika. U tom poslu nastavniku vrlo koristan vodič može biti Priručnik za nastavnike, koji donosi orijentacioni raspored gradiva u dve varijante, jedan za heterogenu, drugi za homogenu sredinu.

U Poukama iz jezika sve definicije i najvažniji podaci o jedinici koja se obrađuje dati su u izdvojenim okvirima, što znatno poboljšava preglednost strane i olakšava učenje. Takođe, na pojedinim mestima u Poukama su, pored motivacionih (ukrasnih) ilustracija koje prate svaku lekciju, prisutne i funkcionalne ilustracije kojima se vrlo uspešnu prikazuju različiti jezički i gramatički elementi i odnosi (gramatički broj i rod, glagolski vid itd.)

Snalaženje u Poukama iz jezika i pravopisa veoma je otežano neprecizno naznačenom strukturom i sadržajem tog udžbenika. Sadržaj na kraju knjige je vrlo oskudan, a lekcije nemaju naslove koji odgovaraju njihovom sadržaju, već su naslove dobile po sadržaju metodičkog teksta kojim se ta nastavna jedinica otvara. Na primer, lekcija u kojoj se obrađuje imperativ zove se Čaša vode, a u sadržaju je označena samo kao 25. lekcija, iako se oba termina i imperativ i zapovedni način javljaju u lekciji i u definiciji tog glagolskog oblika. S obzirom na to da se upotreba termina eksplicitne gramatike u ovom uzrastu izbegava, jasno je da se lekcije moraju imenovati na neki drugačiji način, ali možda je praktičnije onu u kojoj se obrađuje dativ nazvati „Kome?“, nego „Savet“, kako sada stoji.

Segmentiranost lekcije i markiranost segmenata po marginama odlična je ideja, ali sprovedena je u određenoj meri neupečatljivo. S obzirom na uzrast dece kojoj je namenjen, ovaj udžbenik bi možda mogao da bude bogatiji kolorom i raspored elemenata koji čine svaku stranicu bi morao da bude jasnije naznačen.

III.4.2.2. Udžbenički komplet za VI razred

Struktura

Udžbenički komplet za srpski kao nematernji jezik za VI razred osnovne škole sastoji se od tri knjge. Tu su: Čitanka *Pletivo od reči,* autorki Nataše Dobrić, Dušanke Zvekić-Dušanović i Gordane Štasni; *Radna sveska* uz čitanku *Pletivo od reči*, istih autorki, kao i *Pouke iz jezika i pravopisa,* Mirjane Burzan i Jovana Jerkovića.

Čitanka sadrži ukupno 58 tekstova, 17 pesama, 37 proznih tekstova i četiri dramska teksta. Tekstovi su grupisani u sedam tematskih celina: Đ*ačke ispovesti, Pletivo od stihova i priča, Dragoceni biseri mudrosti, Cvetni predeo u boji, Zrnca znanja, Još samo malo...* i *Izbor iz lektire*. Latiničnim pismom štampano je 16 tekstova, a ćiriličnim 42 teksta. Ijekavskih tekstova je ukupno šest, svi su štampani ćirilicom, dva teksta su iz narodne književnosti, ostali su autorski.

Didaktičko-metodička apartatura se sastoji od mnogobrojnih segmenata. Prvi deo uvek čine pitanja o tekstu (*Razgovarajmo o pesmi/Razgovarajmo o tekstu/Razgovarajmo o bajci/Razgovarajmo o dramskom komadu*), a pored njih, zavisno od teme i vrste teksta, dati su i različiti dodatni zadaci i uputstva za dalji rad (npr. *Recituj.../Glumi.../Ispričaj.../Prepričaj tekst.../Piši i stvaraj...*). Važan deo predstavljaju nalozi za tumačenje fraza i izraza koji se u tekstu javljaju, kao i vežbe za proširivanje vokabulara i usvajanje novih reči i izraza (*Potraži u tekstu..../Otkrivaj značenja reči i izraza.../Bogatimo rečnik.../Nove reči – bogatiji rečnik). Segmenti Dobro je da znaš..., Već znaš...* i *Zapazi, otkrij, nauči...* donose sadržaje iz teorije književnosti – definiciju pojmova: pripovedanje u prvom/trećem licu, pripovedač, narodna i umetnička bajka, basna, basnopisac, fabula, hronološki red, siže, dramska radnja, didaskalije, lirska pesma, opisna pesma, deseterac, motiv, kompozicija pesme, personifikacija, ritam itd. Uz pojedine tekstove date su kratke biografije autora.

Na kraju knjige data su dva rečnika nepoznatih reči: *Rečnik iz ćiriličnih tekstova,* u kojem se nalaze 333 odrednice, i *Rečnik iz latiničnih tekstova,* s 88 odrednica. Kao i u čitanci za peti razred, uz svaki tekst, unutar margine, data su objašnjenja nepoznatih reči. Ilustracije su u tematskoj vezi sa tekstom i najčešće su to reprodukcije dela likovne umetnosti.

Pouke iz jezika i pravopisa se, kao i u petom razredu, sastoje od 35 lekcija. Svaka lekcija obrađuje po jednu nastavnu jedinicu iz gramatike, tvorbe reči i/ili pravopisa. Koncepcija udžbenika vrlo je slična onoj u petom razredu: nakon kraćeg teksta daje se objašnjenje gramatičke jedinice, ponekad sa grafički jasno izdvojenom definicijom, zatim slede primeri, ponekad uz ilustraciju, a drugi deo lekcije se uvek sastoji od različitih vežbanja.

Radna sveska za šesti razred značajnije se razlikuje od one za peti razred, a ta razlika je, kako stoji u Priručniku, dosledno sprovedena i u radnim sveskama za naredna dva razreda. Naime, Radna sveska više nije toliko povezana sa Čitankom (niti sa Poukama iz jezika). U Radnoj svesci za šesti razred nalazi se 16 lekcija. Sedam lekcija je štampano latinicom, a devet ćirilicom.

Analiza

Koncepcija Čitanke, uprkos određenim razlikama, vrlo je slična čitanci za peti razred. Ona sadrži mnogo više tekstova nego što je u toku godine potrebno obraditi, a na nastavniku je da izabere tekstove koje će uvrstiti u svoj godišnji i operativni plan, zavisno od procene postojećeg znanja učenika, sredine u kojoj se jezik uči i sl. Osnovna razlika pak u odnosu na prethodni razred, jeste to što su „teži“ tekstovi obeleženi zvezdicom (*), čime je olakšan izbor nastavniku. U svakoj tematskoj celini postoje i lakši i teži tekstovi, da bi se i eventualnim doslednim izborom tekstova iste težine obradila raznovrsna leksika predviđena Nastavnim programom.

Potrebno je ukazati na specifičan problem sličan onom koji se javlja u III razredu. Naime, ispod teksta o Uskrsu, prvo pitanje o tekstu je „Kada se Vaskrs proslavlja u tvojoj sredini?“, a zadatak za pismenu vežbu je „Predlažemo da opišeš kako se ovaj praznik proslavlja u tvojoj porodici“. Zadaci formulisani na ovakav način sugerišu da sva deca kojima je udžbenik namenjen slave isti praznik, što svakako nije tačno. Sličan problem javlja se u lekciji „Praznici i proslave“ u Radnoj svesci, gde se pozdravi i formule za čestitanje praznika na srpskom jeziku daju samo za božićne i uskršnje praznike.

U Poukama iz jezika i pravopisa ima veliki broj vežbanja, a određene gramatičke jedinice (padeži, neki glagolski oblici) obrađuju se i u petom i u šestom razredu, što je veoma dobro, jer omogućava učenicima da proširuju i utvrđuju ranije usvojena znanja. Na primer, već pominjani imperativ se javlja i u petom i u šestom razredu. U petom razredu je objašnjeno njegovo građenje i data je definicija, a u šestom razredu se pažnja poklanja glasovnim promenama unutar imperativa i omogućava se dodatno uvežbavanje ovog glagolskog oblika. Na sličan način, uz ponavljanje i proširivanje, u šestom razredu se obrađuju i padeži, komparacija, tvorba reči itd.

Većina lekcija u Radnoj svesci se može koristiti nezavisno od Čitanke. Naime, kako stoji u Priručniku za nastavnike, iskustva iz prakse su pokazala da tekstovi iz čitanki ne obezbeđuju leksiku potrebnu za svakodnevnu komunikaciju, kao i da učenici koji srpski uče kao nematernji jezik nemaju priliku da usvoje osnovnu terminologiju iz drugih nastavnih predmeta, što predstavlja veliku poteškoću za dalje školovanje. Zato su lekcije u Radnoj svesci u korelaciji sa drugim nastavnim predmetima koje učenici slušaju.

U ovoj radnoj svesci su teme o drugarstvu, sportu, porodičnom životu, umetnosti, biologiji, geografiji itd. Lekcije su prilagođene uzrastu učenika, kreativne su i zanimljive. Postavke zadatka su date relativno jednostavnim jezikom, a mnoga pitanja se tiču učenikovog života i sveta i podstiču usmeno i pismeno izražavanje na bliske teme.

Korelacija sa drugim predmetima jedna je od najvažnijih karakteristika ovog udžbenika. Znanja koja je učenik stekao na drugim predmetima, na maternjem jeziku, „prelivaju se“ i pomažu u učenju srpskog jezika na već poznatim sadržajima.

III.4.2.3. Udžbenički komplet za VII razred

Struktura

I u sedmom razredu, udžbenički komplet za Srpski kao nematernji se sastoji od tri knjige. Čitanka se zove *U ogledalu Sunca* i njene autorke su Nataša Dobrić, Dušanka Zvekić-Dušanović i Gordana Štasni. Ista grupa autorki radila je *Radnu svesku*. U skladu sa promenama programa za III etapu učenja Srpskog kao nematernjeg (koju čine VII i VIII razred), gramatički udžbenik se ne zove više *Pouke iz jezika* već *Gramatika*. Autori su isti kao u prethodnim razredima, Mirjana Burzan i Jovan Jerković.

Čitanka za sedmi razred nudi nastavnicima ukupno 59 tekstova, sedam latiničnih i 52 ćirilična. Proznih tekstova je 42, poetskih 17. U Čitanci za sedmi razred nema nijedan dramski tekst. Svi tekstovi su raspoređeni u devet tematskih celina: *Ono lepo što nas mami..., Moćna pamet i milostivo srce..., U ogledalu sunca..., Varljivi predeli..., Da ne bude deljenja, protivnosti ni rastanka..., Slike svetla i nezaborava..., Pročitajmo i saznajmo* i *Lektira*. Ijekavskih tekstova ima ukupno osam, od toga ih je pet iz narodne književnosti, dva teksta su Branka Ćopića i jedan Vuka Karadžića.

Metodička aparatura se sastoji od sličnih delova i zadataka kao i u prethodnoj čitanci, pa se njome nema potrebe detaljnije baviti. Termini i pojmovi iz teorije književnosti čije definicije su date u ovoj čitanci jesu: biografija, autobiografija, junačke epske pesme, epski deseterac, tema, žitije, strofa, distih, tercet, katren, simbol, refleksivna pesma, pesnička slika, putopis itd. Na kraju knjige data su dva rečnika nepoznatih reči: *Rečnik iz ćiriličnih tekstova,* u kojem se nalazi 575 odrednica, i *Rečnik iz latiničnih tekstova,* u kojem je 95 odrednica. Kao i u prethodnim čitankama, uz svaki tekst, unutar margine, data su objašnjenja nepoznatih reči. Ilustracija nema mnogo, uglavnom su u pitanju fotografije i reprodukcije.

Gramatika je udžbenička jedinica koji se uvodi pod tim nazivom prvi put u VII razredu. U prethodna dva razreda, gramatika je obrađivana manje ili više implicitno, da bi se u VII razredu prešlo na eksplicitnu gramatiku. Zato su naslovi lekcija u Gramatici, zapravo, nazivi nastavnih jedinica. U sedmom razredu obrađuju se vrste reči (imenice, pridevi, lične zamenice i brojevi), bezlične rečenice, kao i službe i značenja padeža. Gradivo je organizovano u 35 lekcija, 22 su štampane ćirilicom, a 13 latinicom. Svaka lekcija počinje metodičkim tekstom, ispod kojeg su pitanja o njemu. Slede primeri, definicije i objašnjenja i vežbanja. Dodatak na kraju knjige donosi pravila transkripcije stranih imena u srpski jezik.

Radna sveska je slično koncipirana kao ona za šesti razred. Ima 15 lekcija, 12 je štampano ćirilicom, a preostale tri su latinične. Teme prisutne u ovoj radnoj svesci jesu: školski život, slobodno vreme, sport, moda, porodični odnosi, praznici, film, muzika itd.

Analiza

U sedmom razredu se najveća promena uočava na polju gramatike. Udžbenik koji obuhvata nastavne sadržaje: Jezička materija, Gramatika, Tvorba reči i Pravopis sada se zove Gramatika. Način prezentovanja gradiva i jezik kojim se to čini nisu značajnije izmenjeni u odnosu na prethodne dve Pouke iz jezika i pravopisa, jedino ima više teorije nego u prethodnim razredima. Najvažnije je što se padežima u sedmom razredu „daju imena" i što se oni predstavljaju učenicima kao sistem deklinacije, sa izuzecima i izdvojenim glasovnim promenama. Glasovne promene se ne imenuju, što je dobro. Na isti način se ovaj udžbenik vraća i na komparaciju prideva.

Sistemacija znanja o značenju padeža je urađena tako da je svakom padežu posvećena lekcija ili dve, u kojima se učenici podsećaju na ono što o padežima već znaju ili što bi trebalo da znaju. Na ovakav način koncipiran udžbenik daje prostora nastavniku da se vrati na ono što smatra najpotrebnijim i da, u odeljenjima u kojima je ukupan nivo srpskog niži, ponovo obradi određene jedinice.

Dodatak o transkripciji imena iz različitih jezika veoma je koristan i praktično upotrebljiv.

Radna sveska nastavlja da bude udžbenička jedinica u najvećoj vezi sa svakodnevnim životom i razvojem prave komunikativne kompetencije. Teme u njoj zastupljene su vrlo bliske učeniku. Lekcija u radnim sveskama funkcioniše kao kombinacija vežbanja i novih informacija. Vežbanja po jednoj lekciji je mnogo, pa se i ovde nastavniku omogućava da bira ona za koja smatra da najviše odgovaraju određenom odeljenju.

III.4.2.4. Udžbenički komplet za VIII razred

Struktura

U osmom razredu struktura i autori udžbeničkog kompleta isti su kao i u prethodnim razredima. Gordana Štasni i Nataša Dobrić autorke su Čitanke *Nedokučive tajne uma i srca;* Dušanka Zvekić-Dušanović, Nataša Dobrić i Gordana Štasni su autorke *Radne sveske za VIII razred osnovne škole,* a Mirjana Burzan i Jovan Jerković su napisali *Gramatiku za 8. razred.*

Čitanka sadrži ukupno 47 tekstova, od kojih je 10 štampano latinicom. Ukupno 17 tekstova nosi zvezdicu (*) kao oznaku da je reč o težem tekstu, što se već u sadržaju na kraju može videti, jer su i u njemu tekstovi

označeni. U ovoj čitanci proznih tekstova je 31, 13 je pesama i tri drame. Samo je pet ijekavskih tekstova (dva Ćopićeva, dva Vuka Stefanovića Karadžića i jedna narodna priča). Tematske grupe tekstova u ovoj čitanci jesu sledeće: *Više um zamisli nego more ponese, Iskre svetlosti, Od kolevke pa do groba..., Nedokučive tajne uma i srca, Putovanje kroz lepotu i znanje* i *Iz lektire*. Na kraju knjige su dve rečnika, u *Rečniku iz ćiriličnih tekstova* nalazi se 265 odrednica, a u *Rečniku iz latiničnih tekstova* – 95 odrednica. U Čitanci su i vrlo zanimljive fotografije i ilustracije, koje se vrlo dobro uklapaju sa sadržajem teksta. Novost u odnosu na sve prethodne čitanke predstavljaju *Ključne reči* u margini pored teksta, koje zaista predstavljaju ključne reči i pojmove vezane za tekst pored kog se nalaze. Didaktičko-metodička aparatura je, kao i do sada, bogata i obimna. U njoj je mnogo pitanja o tekstu, vežbanja za proširenje leksike i usvajanje novih fraza. U njoj su date i: klasifikacija narodne književnosti, definicije metafore, alegorije, ironije, satire, humora, hiperbole, odlike pesničkog jezika lirike, unutrašnji monolog, karakterizacija književnog lika, vrste drame, etape dramske radnje, vrste komedije.

Gramatika je u osmom razredu posvećena glagolima i sistemu složenih rečenica. Gradivo je raspoređeno u 22 lekcije, od kojih su one koje obrađuju glagole štampane ćirilicom, a one posvećene složenim rečenicama – latinicom. Svaka lekcija, pored objašnjenja i definicije gramatičke jedinice, sadrži i veliki broj vežbanja. Definicije su grafički izdvojene i dobro uočljive. Na kraju knjige dat je *Gramatički i pravopisni pojmovnik,* u kome su zastupljeni termini obrađeni u udžbeniku sa prevodom na četiri jezika.

Radna sveska je nešto kraća nego u prethodnim razredima: ima devet lekcija i sve su štampane ćirilicom. Na isti način je usmerena na razvijanje veština za konkretnu, praktičnu komunikaciju. Lekcije koje su više povezane sa Čitankom jesu one o narodnoj književnosti i o Vuku Karadžiću.

Analiza

Uprkos promeni ugla iz kog se jezička materija prezentuje učenicima i prelasku na eksplicitnu gramatiku, i dalje je najviše prostora i u *Gramatici* i u *Radnoj svesci* posvećeno vežbanjima kojima se stvara navika pravilne upotrebe različitih obrazaca, što je dobro.

S obzirom na to da je osmi razred završni, postavlja se pitanje zašto makar u njemu ne postoji ni u jednom udžbeniku neki završni test ili revizija gradiva, gde bi učenici mogli da ponove najvažnije naučeno gradivo i provere svoje formalno znanje.

Radna sveska je i u ovom razredu možda najbliža učenicima, njihovim temama i interesovanjima. Naročito zanimljiva sa tog aspekta je lekcija *Tinejdžeri*, koja omogućava učenicima da promišljaju i govore o svojim

godinama, poželjnim i negativnim osobinama i formama ponašanja, o tome kako ih odrasli vide i sl. Takođe važna za učenike može biti i poslednja lekcija pod naslovom *Kuda dalje?* jer problematizuje izbore koji se nalaze u neposrednoj budućnosti jednog osmaka. U ovoj lekciji se nalazi i, tematski opravdan, tekst jedne pesme grupe Riblja čorba, što je još jedan način da se ovaj predmet približi realnom životu učenika.

III.4.2.5. Zaključak za udžbeničke komplete od V do VIII razreda

Analizom važećih udžbenika za više razrede osnovne škole, dolazi se do nekoliko zaključaka:

1. Udžbenički kompleti vrlo verno prate Nastavni plan i program u svim njegovim aspektima i sa te strane predstavljaju pouzdan oslonac nastavnicima.

2. Udžbenici su koncipirani po ugledu na udžbenike za Srpski kao maternji jezik i možda je upravo to izvor velikih nedostataka. Iako im se fond časova značajno razlikuje, za oba predmeta su predviđene po tri udžbeničke jedinice za jednu godinu. Neminovno se postavlja pitanje koliko je to svrsishodno za sredine čiji se maternji jezik mnogo razlikuje od srpskog.

3. Kompleti za više razrede, sa delimičnim izuzetkom radnih svezaka, gotovo sav jezički materijal uzimaju iz književnosti. Možda bi pomoglo funkcionalnijem ovladavanju jezikom kada bi se udžbenici više otvorili i prema drugim izvorima jezičke građe.

4. U vezi sa prethodnim, potrebno je reći da postoji nesklad između težine tekstova u čitankama i pretpostavljenog jezičkog znanja učenika. Ovo se odnosi čak i na tekstove označene kao lakši. Ovaj nesklad je prisutan u sva četiri razreda. U tekstovima je aorist veoma prisutan, iako se on i ne obrađuje u osnovnoj školi, a često su prisutni i glagolski prilog sadašnji, trpni glagolski pridev i vrlo dugačke rečenice, sa neuobičajenim redom reči. Postavlja se pitanje kako nastavnik da postupi kada obrađuje tekst u kome se javlja, na primer, aorist. Da li da ga objašnjava učenicima, iako on nije u programu, ili pak da ga ignoriše, svesno ostavljajući nedoumice i nedorečenosti koje sprečavaju potpuno razumevanje teksta od strane učenika?

5. U Nastavnom planu i programu stoji da nastava mora biti postavljena tako da učeniku omogući česte verbalne aktivnosti. Ipak, s jedne strane, dužina većine tekstova u čitankama, te, sa druge, potpuno odsustvo vežbanja tipa opisa slike ili poređenja dve slike sa ciljem pronalaženja različitih detalja, i drugih vežbanja i aktivnosti za koje nije potreban tekst – otežavaju postizanje ovog cilja.

6. U III i IV razredu osnovne škole, *Pouke iz jezika i pravopisa* su donosile i pravilno raspoređene testove za proveru znanja. Ovo je vrlo korisna praksa i bilo bi dobro da se od nje nije odustalo i u višim razredima. S obzirom na obim gradiva i kompleksnost gramatike srpskog jezika, oni su i te kako potrebni.

7. *Gramatički i pravopisni pojmovnik* donosi prevode termina i pojmova na samo četiri jezika nacionalnih manjina u Srbiji: mađarskom, slovačkom, rumunskom i rusinskom. Kad je već odlučeno da se ovaj pojmovnik daje sa prevodom, jedino moguće rešenje je da se ponudi prevod na jezike svih nacionalnih manjina. Nažalost, ovaj pojmovnik ni u jednom razredu ne funkcioniše i kao indeks pojmova, tj. ne upućuje na brojeve strana, odnosno lekcije u kojima se dati termin javlja.

8. Predmet Srpski kao nematernji jezik zajednički je za pripadnike svih nacionalnih manjina koje žive u Republici Srbiji. To znači da bi se u okviru ovog predmeta mogli „upoznati svi sa svima". Pregledom udžbeničkih kompleta stiče se utisak da nije dato dovoljno prostora učenju o Srbiji kao višenacionalnoj državi i predstavljanju svih nacionalnih manjina koje u njoj žive. Ovo se može prevazići raznovrsnijim izborom autora i tekstova, predstavljanjem sadržaja specifičnih za različite kulture, kao i upotrebom različitih imena i prezimena u gramatičkim i pravopisnim vežbanjima.

9. *Priručnik za nastavnike za srpski kao nematernji jezik od 5. do 8. razreda* dragocen je izvor saveta i uputstava koji može značajno pomoći svakom nastavniku u realizaciji nastave. S obzirom na specifičnosti i velike izazove koje ovaj predmet postavlja kako pred autore programa i udžbenika tako i pred nastavnike, bilo bi korisno imati priručnik za svaki razred posebno.

10. Udžbenici za više razrede osnovne škole su koncipirani kao radni udžbenici, nisu zasićeni teorijskim objašnjenjima, što je dobro. Učenje iz primera je efikasnije i može doneti bolje rezultate.

III.4.3. Upotreba udžbenika u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

U skladu sa iznesenim zapažanjima su i mišljenja nastavnika/učitelja, koji se u 97,6% slučajeva izjašnjavaju da koriste udžbenike Zavoda za udžbenike. Od toga, čak 56,1% nastavnika je na pitanje „Koja nastavna sredstva koristite u nastavi?" odgovorio da isključivo koristi udžbenik. Međutim, njih čak 53,7% smatra da je gradivo u udžbenicima preobimno, da ima previše novih reči, da je obim i izbor gramatičkih sadržaja neusklađen sa uzrastom učenika, da je zastupljeno previše tekstualnih celina, predugačkih tekstova i da tri knjige predstavljaju previše materijala za jedan predmet.

Analizirajući posebno udžbenike koji čine komplet za Srpski kao nematernji jezik, utvrdili smo da je 21 nastavnik izjavio da mu je *Čitanka* korisna i da mu pomaže u izvođenju nastave sa aspekta strukture i njene prilagođenosti učenicima određenog uzrasta, 17 nastavnika pak izjavilo je da je delimično zadovoljno čitankom, dok je mali broj njih (dvoje) nezadovoljan ovim didaktičkim sredstvom.

Kao njegove glavne nedostatke navode:

- tekstovi često nisu usklađeni sa uzrastom i jezičkim mogućnostima učenika;
- suviše dramskih tekstova, potrebno je više jednostavnih tekstova iz realnih životnih situacija;
- lektira je preobimna;
- potrebni su kraći i jasniji tekstovi;
- u čitankama od V do VIII razreda tekstovi su dugački: pojedine lekcije imaju čak 3–4 strane;
- teme nisu bitne za đake iz ruralne sredine;
- knjiga treba da se prilagodi svim nacionalnim i verskim strukturama, ne treba spominjati nijednu veru, to je suvišno u čitankama;
- mnogi tekstovi su neaktuelni i nisu bliski deci iz albanske zajednice, kao npr. epske pesme i basne, kao i oni vezani za II svetski rat, bivšu Jugoslaviju ili tekstovi koji impliciraju verske i kulturne sadržaje (npr. tekst iz čitanke za IV razred o Svetom Savi, proslavi Božića itd.);

Bilo je i komentara koji ukazuju na suprotan stav: 29,26% nastavnika smatra da je Čitanka dobro koncipirana, da je dobro što ima dve vrste teksta koje nastavnik sam bira, da je udžbenik dobar i razumljiv deci i da ne postoje suvišni tekstovi.

Slične vrednosti se zapažaju i u vezi sa *Poukama iz jezika*, u kojima se obrađuje gramatički sadržaj. Oko 90% anketiranih nastavnika smatra da su veoma ili delimično dobre sa aspekta korisnosti i strukture, dok je nešto manji broj nastavnika zadovoljan Poukama sa aspekta prilagođenosti uzrastu učenika, ali navodi i njihove značajne nedostatke:

- za treći i četvrti razred udžbenik je preobiman;
- prisutno je previše gramatike;
- nisu prilagođene uzrastu učenika;
- primetna je neusklađenost programa za Albanski kao maternji i Srpski kao nematernji jezik, pa se neke gramatičke jedinice obrađuju u srpskom pre nego što su obrađene u albanskom jeziku. Najbolje su od strane predavača ocenjene radne sveske, za koje smatraju da su najviše prilagođene učenicima.

Na pitanje koje jezičke sadržaje učenici najteže usvajaju, samo 15 nastavnika (od ukupno 41) odgovorilo je da je to gramatika (što nikako nije u skladu sa rezultatima postignutim na testiranju), a većina odgovora se odnosi na tekstove iz čitanke i lektiru.

Ono što se učenicima dopada tokom učenja srpskog jezika jeste, prema rečima nastavnika, učenje pesama i recitacija, bajke, priče iz svakodnevnog života, lekcije o sportu i životinjama, rad u grupama, dramatizacija tekstova i dramski tekstovi uopšte jer imaju više dijaloga, potom tekstovi o školi, roditeljima itd.

Nasuprot tome, učenicima se ne sviđaju lekcije sa ijekavskim izgovorom, gramatika, informativni tekstovi, naučno-popularni, gradivo iz gramatike u VIII razredu – složene zavisne rečenice, lekcije koje se obrađuju kao lektira – dugi odlomci koji se teže shvataju, predugački tekstovi, epske pesme...

Pored udžbenika, nastavnici su naveli da koriste i dodatne materijale u vidu kataloga, postera i ostalog glotodidaktičkog materijala, što je svakako u skladu sa savremenom nastavom jezika, ali nije u skladu sa postignutim rezultatima učenika.

Ono što je istraživački tim video tokom posete školama u sve tri opštine, i o čemu je sa nastavnicima razgovarao, jeste to da je upotreba udžbenika za niže razrede sistemski raširena, jer su to udžbenici koje donira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Istovremeno, upotreba novih udžbenika za više razrede je retka.

III.5. Analiza rezultata testiranja

III.5. ANALIZA REZULTATA TESTIRANJA

Vesna Krajišnik i Nikica Stržak

III.5.1. Testiranje

Testiranjem su obuhvaćeni učenici IV i VIII razreda u svih 13 osnovnih škola u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku u opštinama Bujanovac i Preševo (od kojih je jedna etnički heterogena), kao i u tri škole u opštini Medveđa (od kojih su dve etnički heterogene). Procenjivano je znanje ukupno 433 učenika (206 u četvrtom i 227 u osmom razredu). Testiranje je bilo anonimno, a pre samog testiranja učenicima je naglašeno da rezultati ovog testa ne utiču na njihov školski uspeh niti će na bilo koji način biti zabeleženi u školskim dokumentima.

Testiranje u opštinama Bujanovac i Preševo obavljeno je u periodu od 24. do 28. marta 2014. godine, u učionicama matičnih škola. Za ovu priliku iz pojedinih škola iz isturenih odeljenja dovedeni su učenici u matične škole. S obzirom na to da je nastava u nekim školama organizovana u dve smene, testiranje je obavljeno u skladu sa školskim rasporedom. Za rešavanje testa učenici su imali jedan školski čas, ali je to vreme po potrebi i produžavano. Testiranje u opštini Medveđa je obavljeno 24. i 25. aprila, u istim okolnostima.

Testiranje su obavili učesnici istraživanja, uz prisustvo učitelja ili predmetnog nastavnika. Uputstva za rešavanje testa učenicima su saopštena na srpskom i albanskom jeziku, a zahtev svakog zadatka u testu je bio štampan dvojezično. Radi boljeg razumevanja, uz svaki zadatak je dat po jedan rešen primer.

Procena znanja srpskog jezika izvršena je tako što su testirane sledeće kompetencije:

- **pisanje** – oba pisma i pisanje kraćeg teksta na zadatu temu;
- **razumevanje** – slušanog i pisanog teksta;

- **gramatička pismenost** – pravilna upotreba gramatičkih oblika srpskog jezika;
- **vokabular** – poznavanje i upotreba reči iz različitih tematskih oblasti.

Verbalna produkcija je proveravana samo kod onih učenika koji su ostvarili više od pokazanih prosečnih rezultata na testu.

III.5.2. Struktura testa

Svaki test se sastojao od 10 zadataka za čije rešavanje je bilo predviđeno vreme od 45 minuta. Zadaci su, u zavisnosti od broja zahteva, nosili od 5 do 20 bodova. Maksimalan broj bodova koji je bilo moguće ostvariti rešavanjem svih zadataka jeste 100.

Tipovi zadataka su prilagođeni sadržaju zadatka i uzrastu učenika i, radi postizanja dinamičnosti testa, naizmenično su bili zastupljeni:

- izbor jedne od više mogućnosti: zaokruživanje tačnog odgovora, povezivanje dva pojma;
- upisivanje zadatog sadržaja – reči, sintagme, dela rečenice, cele rečenice, teksta – u vidu različitih dopunjavanja, postavljanja pitanja na zadati odgovor ili davanja odgovora na postavljena pitanja;
- prepisivanje – reči ili rečenica, sa jednog na drugo pismo.

Iako su zadaci oba testa strukturirani na vrlo jednostavan način i uz obavezan primer za rešavanje, u testu za četvrti razred, s obzirom na to da je reč o mlađem dečjem uzrastu, pojedini zadaci su predstavljeni ilustrativno kako bi se obezbedila što bolja razumljivost sadržaja, a ujedno i podstakla radoznalost učenika i zadržala njihova koncentracija prilikom rešavanja testa. Upotreba gramatičkih termina je prevaziđena korišćenjem odgovarajućeg jezičkog konteksta i na taj način su odgovori učenika inicirani i usmeravani sa ciljem dobijana funkcionalnog, a ne teoretskog znanja srpskog jezika.

III.5.3. Sadržaj testa

Prilikom određivanja sadržaja testa rukovodili smo se:

a) Nastavnim planom i programom za predmet Srpski kao nematernji jezik od I do IV i od V do VIII razreda;

b) Sadržajima udžbenika (čitanke, radni listovi, gramatike), odobrenih od Ministarstva prosvete (o čemu će u ovoj studiji biti više reči) i

c) Ishodima za srpski kao strani jezik za nivo A1 i A2 Centra za srpski kao strani jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu, koji su urađeni prema preporučenim standardima Zajedničkog evropskog okvira za učenje živih jezika. Naime, u Nastavnom planu i programu postoje sadržaji i metode koji upućuju kako na nastavu maternjeg jezika tako i na nastavu stranog jezika, a jedan ili drugi pristup zavise od zastupljenosti srpskog jezika u okruženju učenika, ali i bliskosti srpskog jezika sa njihovim maternjim jezikom. S obzirom na to da je u opštinama Preševo i Bujanovac preovlađujuće zastupljen albanski jezik (u Preševu je čak izrazito dominantan), da albanski i srpski nisu srodni jezici, te da još uvek nisu urađeni ishodi za srpski kao jezik nacionalne manjine, odlučili smo da sadržaj testa prilagodimo ishodima za srpski kao strani jezik, i to za IV razred nivo A1, a za VIII razred nivo A2:

Tabela 5.3.1. – Prikaz ishoda za srpski kao strani jezik za nivo A1

Nivo A1					
RAZUMEVANJE	PISANJE	LEKSIKA	GRAMATIKA		
			FONOLOGIJA	MORFOLOGIJA	SINTAKSA
– Razume pročitan jednostavan i leksički ograničen tekst, što se proverava odgovaranjem na pitanja koja se odnose na tekst. – Razume jednostavna uputstva, brojeve, cene, sate, jednostavne poruke iz svakodnevnog života. – Može da poveže situaciju iz teksta sa nekom drugom situacijom.	– Ume da grafemski iskaže svih 30 glasova srpskog jezika. – Ume da napiše kratak tekst koji se sastoji od jednostavnih rečenica. – Ume da se služi i jednim i drugim pismom, na taj način što ume da prepiše tekst sa latinice na ćirilicu i obrnuto.	– Razume ograničen leksički fond koji je dovoljan za pružanje osnovnih informacija o sebi i okruženju, kao i da postavi osnovna pitanja drugoj osobi. – Razume i koristi osnovne izraze za pozdravljanje.	– Ume da razlikuje svih 30 glasova srpskog jezika, kao i da ih predstavi u obliku grafema. – Uočava fonološku opoziciju glasova.	– Ume da razlikuje vrste reči i osnovne tipove promena unutar njih.	– Ume da sastavi prostu imeničku, glagolsku ili pridevsku sintagmu sa pravilnom kongruencijom. – Ume da sastavi upitni, odrični i potvrdni oblik proste ili proširene rečenice.

Tabela 5.3.2. – Prikaz ishoda za srpski kao strani jezik za nivo A2

Nivo A2					
RAZUMEVANJE	PISANJE	LEKSIKA	GRAMATIKA		
			FONOLOGIJA	MORFOLOGIJA	SINTAKSA
– Razume jednostavne, dobro strukturirane priče, lična pisma i priče o svakodnevnim temama i jednostavna uputstva. - Razume jednostavnije dijaloške i narativne tekstove na poznate teme.	– Ume da napiše kratak tekst koji se sastoji i od složenih rečenica. – Ume da se služi i jednim i drugim pismom.	– Poseduje dovoljan leksički fond da može da razume i izdvoji osnovne informacije iz tekstova i razgovora koji se bave poznatim temama. – Ume na jednostavan način da opiše situaciju koju vidi, npr. sliku.	– Uočava razliku među frikativima i afrikatama .– Čuje i beleži glas J.	– Poznaje: 1. najčešće korišćene imenice ženskog roda na konsonant; nomina agentis na -l(a)c; 2. enklitičke oblike zamenica u najčešćim komunikativnim izrazima; 3. komparaciju prideva; 4. prezent, perfekat, futur, imperativ, potencijal; trpni pridev najfrekventnijih glagola; poziciju glagolskih enklitika u jednostavnijim rečenicama; glagolski vid najčešćih glagola; 5. frekventne predloge, priloge, veznike i uzvike.	– Ume da sastavi upitni, odrični i potvrdni oblik složene rečenice.

Celokupan sadržaj testa usklađen je sa Nastavnim planom i programom za IV, odnosno VIII razred, osim u zadacima kojima se proverava pisanje sastava – u oba slučaja je zadata tema koja se ne obrađuje u udžbenicima, ali je potpuno u skladu sa predviđenim jezičkim mogućnostima učenika.

Testom se nije proveravalo znanje iz književnosti, kulture i tradicije, predviđeno nastavnim programom, nego isključivo funkcionalna jezička kompetencija.

Tabela 5.3.3. – Prikaz zadataka sadržanih u testu za IV razred

TEST ZA ČETVRTI RAZRED			
Zadatak	Opis zadatka	Proveravana kompetencija	Br. bodova
1.	Učenicima je dato kraće vreme da pročitaju pitanja koja se odnose na tekst koji im je nakon toga pročitan dva puta. Postavljeno je pet pitanja u vezi sa tekstom, a svako od njih imalo je tri moguća odgovora, od kojih je samo jedan tačan.	Razumevanje slušanog teksta	5
2.	Deset pojedinačnih reči u kojima su ukupno zastupljena sva slova latiničnog pisma potrebno je prepisati na ćirilicu.	Pisanje	10
3.	Dato je 10 kratkih rečenica. U svaku je potrebno upisati zadatu reč (u zagradi) u odgovarajućem padežnom obliku.	Gramatička pismenost	10
4.	Od učenika se traži da za svaki od pet zahteva napišu po tri reči: sport, godišnje doba, muzički instrument, školski predmet, vrsta povrća.	Vokabular	15
5.	Povezivanje reči iz desne i leve kolone uz poštovanje pravila gramatičkog roda i broja.	Gramatička pismenost	5
6.	Zaokruživanje tačnih odgovora, od više ponuđenih, u okviru dijaloškog teksta.	Razumevanje pisanog teksta	5

7.	Na osnovu datih podataka u slikama i tačnom vremenu od učenika se zahteva da popune rečenice odgovarajućim oblicima zadatih glagola i imenica.	Gramatička pismenost	20
8.	U tabelarnom prikazu je dato pet jednostavnih rečenica, naizmenično napisanih u prošlom, sadašnjem i budućem vremenu. Od učenika se zahteva da napišu rečenice u preostala dva vremena rukovodeći se odrednicama juče – danas – sutra.	Gramatička pismenost	10
9.	Dato je pet kratkih rečenica sa podvučenim jednim rečeničnim članom, na osnovu koga učenici treba da postave pitanje.	Gramatička pismenost	5
10.	Uz sliku Crvenkape i vuka napisan je deo ove poznate bajke sa navođenjem najvažnijih detalja. Od učenika se traži da po svom nahođenju završe priču, uz poštovanje odgovarajućih sintaksičkih, leksičkih i semantičkih vrednosti srpskog jezika.	Pisanje	15

Tabela 5.3.4. – Prikaz zadataka sadržanih u testu za VIII razred

TEST ZA OSMI RAZRED			
Zadatak	Opis zadatka	Proveravana kompetencija	Br. bodova
1.	Učenicima je dato kraće vreme da pročitaju pitanja koja se odnose na tekst koji im je nakon toga pročitan dva puta. Postavljeno je pet pitanja u vezi sa tekstom, a svako od njih imalo je tri moguća odgovora, od kojih je samo jedan tačan.	Razumevanje slušanog teksta	10

2.	Dato je pet rečenica sa prazninama na mestu predikata. Potrebno je izabrati jedno od ponuđena tri rešenja vodeći računa o glagolskom vidu.	Gramatička pismenost	5
3.	Dato je pet rečenica koje treba dopuniti jednom zavisnom rečenicom, da bi se napravila složena rečenica.	Gramatička pismenost	10
4.	Dato je pet rečenica sa prazninama, tri treba popuniti izborom sintagme ili reči u odgovarajućem padežu, a dve izborom pravilno transkribovanog ličnog imena iz albanskog jezika.	Gramatička pismenost	5
5.	Na osnovu opisa traženog pojma potrebno je u prazninu upisati odgovarajuću leksemu. Ukupno je 10 praznina u zadatku.	Vokabular	10
6.	Učenicima je dato pet rečenica sa podvučenim očekivanim odgovorom za koji je potrebno postaviti odgovarajuće pitanje.	Gramatička pismenost	10
7.	Zadati kraći tekst je potrebno prepisati na ćirilicu, pisanu ili štampanu, po izboru učenika.	Pisanje	10
8.	Na zadatu temu (opis najboljeg druga ili drugarice) potrebno je napisati kraći sastav (12–13 redova). Radi preciziranja teme dodata su i četiri pomoćna pitanja u vezi sa temom.	Pisanje	20

9.	Pet datih rečenica potrebno je dopuniti odgovarajućim glagolskim oblicima, koje učenici sami treba da naprave od datog infinitiva.	Gramatička pismenost	10
10.	Tekst štampan ćirilicom treba pročitati i odgovoriti na 10 pitanja postavljenih u vezi sa tekstom.	Razumevanje pisanog teksta	10

III.5.4. Analiza rezultata testa

Rezultati testa u školama koje se nalaze u opštinama Bujanovac i Preševo međusobno se delimično razlikuju, ali je naročito velika razlika primetna u odnosu na rezultate iz opštine Medveđa. Da bismo došli do što preciznijih podataka o jezičkoj kompetenciji učenika, ali i o uslovima koji utiču na usvajanje jezika, rezultate iz Bujanovca i Preševa analizirali smo zajedno, a rezultate iz Medveđe posebno.

III.5.4.1. Analiza rezultata testa u opštinama Bujanovac i Preševo

Analizom dobijenih rezultata dobili smo informacije o sistemskom nepozavanju srpskog jezika učenika svih osnovnih škola u navedenim opštinama, kako u četvrtom tako i u osmom razredu.

Prilikom analize rezultata potrebno je imati u vidu dve činjenice koje, tokom statističke obrade, dovode do delimično iskrivljene slike: (1) pojedinačno dobri rezultati značajno odskaču od prosečnih vrednosti i ne mogu se dovesti u vezu ni sa odeljenjem ni sa školom i (2) evidentno je da su učenici sa slabijim znanjem prepisivali od onih čiji je nivo znanja bolji.

Od ukupno analiziranog broja učenika, raspon ostvarenih bodova se kreće od 1 do 83, pri čemu je zanemarljivo mali broj učenika koji su ostvarili više od 50 bodova,[86] što se vidi i u prosečno ostvarenom rezultatu od 27,02. Značajno slabije znanje su pokazali učenici IV razreda.

86 Valorizacija rezultata je prvobitno određena u skladu sa standardima za valorizaciju srpskog kao stranog jezika – za uspešnu realizaciju testa bilo je potrebno osvojiti minimum 60 bodova (60%). Međutim, s obzirom na izuzetno loše postignute rezultate, prag prolaznosti testa je spušten na 50%.

Tabela 5.4.1. – Sumarni prikaz testova za opštine Bujanovac i Preševo

Bujanovac i Preševo				
Razred	Ukupan broj testova	Minimum ostvarenih bodova	Maksimum ostvarenih bodova	Prosečan rezultat u bodovima
Osmi razred	217	3	83	31,56
Četvrti razred	203	1	75	22,18
Ukupan rezultat testa	420	1	83	27,02

Ukoliko se dobijeni rezultati posmatraju po školama, može se videti da ni u jednoj školi nije ostvaren prosečan rezultat od 50%, na osnovu koga bi se moglo govoriti o poznavanju srpskog jezika od strane učenika te škole. Najbolji rezultat, naročito jasno izražen u osmom razredu, ima škola „Naim Frašeri“, koja se nalazi u gradskom delu opštine.

Tabela 5.4.2. – Prikaz testova po školama u opštinama Bujanovac i Preševo za IV i VIII razred

Bujanovac i Preševo – IV i VIII razred				
Škole	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
„Naim Frašeri“, Bujanovac	38	10	81	37,24
„Muharem Kadriu“, Veliki Trnovac, opština Bujanovac	56	12	80	35,36
„Zenelj Hajdini“, Rajince, opština Preševo	29	4	71	32,93
„Ali Bektaši“, Nesalce, opština Bujanovac	23	13	83	32,65
„Sami Frašeri“, Lučani, opština Bujanovac	34	2	79	30,21

„Abdula Krašnica“, Miratovac, opština Preševo	32	7	68	28,41
„Seljami Halači“, Oraovica, opština Preševo	34	3	45	24,97
„9. maj“, Reljan, opština Preševo	37	3	57	22,16
„Desanka Maksimović“, Biljača, opština Bujanovac	34	7	75	21,76
„Ibrahim Keljmendi“, Preševo	52	6	59	20,38
„Miđeni“, Cerevajka, opština Preševo	13	3	34	17,38
„Dituria“, Crnotince, opština Preševo	25	7	28	16,40
„Miđeni“, Muhovac, opština Preševo	13	1	37	16,00

Analiza rezultata testa za IV razred u opštinama Bujanovac i Preševo

Rezultati testiranja učenika IV razreda slabiji su od ukupnog proseka. Uočava se prilična ujednačenost prosečnih vrednosti, koje se kreću u rasponu od 13% do 27,67%. Izuzimanjem ekstremno visokih, a pojedinačnih rezultata (tri slučaja), ove vrednosti bi bile značajno manje i oslikavale bi pravu sliku znanja učenika. Najbolji rezultat je postignut u školi „Muharem Kadriu“, u Velikom Trnovcu, opština Bujanovac (33.11/100), a najlošiji u školi „Miđeni“ u Muhovcu.[87] Jedno od bitnih zapažanja tokom analize rezultata jeste to što većina učenika nije ni pokušala da reši zahtevnije zadatke, uprkos jasnim uputstvima prevedenim na albanski jezik i primeru koji ukazuje na način rešavanja.

87 Muhovac je monoetničko, izolovano selo u opštini Preševo

Tabela 5.4.3. – Prikaz testova đaka četvrtog razreda po školama u opštinama Bujanovac i Preševo

Bujanovac i Preševo – IV razred				
Škole	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
„Muharem Kadriu“, Veliki Trnovac, opština Bujanovac	27	12	71	33,11
„Ali Bektaši“, Nesalce, opština Bujanovac	9	13	48	27,67
„Sami Frašeri“, Lučani, opština Bujanovac	13	2	64	26,31
„Zenelj Hajdini“, Rajince, opština Preševo	14	4	57	24,93
„9. maj“, Reljan, opština Preševo	17	6	52	21,47
„Desanka Maksimović“, Biljača, opština Bujanovac	18	7	75	20,61
„Naim Frašeri“, Bujanovac	20	10	33	20,60
„Seljami Halači“, Oraovica, opština Preševo	18	3	27	20,50
„Abdula Krašnica“, Miratovac, opština Preševo	15	8	35	19,80
„Dituria“, Crnotince, opština Preševo	13	9	28	16,85
„Ibrahim Keljmendi“, Preševo	28	6	29	16,68
„Miđeni“, Cerevajka, opština Preševo	7	7	22	16,57
„Miđeni“, Muhovac, opština Preševo	4	1	37	13,00

Dubljom analizom rezultata testiranja, raščlanjeni su vrste i nivoi znanja učenika s obzirom na ispitivane kompetencije. U tu svrhu su najpre analizirani rezultati pojedinačnih zadataka.

Tabela 5.4.4. – Prikaz rezultata testa đaka četvrtog razreda u opštinama Bujanovac i Preševo

Rezultati testa – Bujanovac i Preševo – IV razred				
Zadaci	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
1. zadatak	203	0	5/5	2,85
2. zadatak	203	0	10/10	3,93
3. zadatak	203	0	6/10	1,12
4. zadatak	203	0	15/15	6,52
5. zadatak	203	0	5/5	1,71
6. zadatak	203	0	5/5	2,78
7. zadatak	203	0	20/20	1,79
8. zadatak	203	0	9/10	,71
9. zadatak	203	0	5/5	,33
10. zadatak	203	0	12/15	,42
Ukupan rezultat	203	1	75/100	22,18

U prvom zadatku – razumevanju slušanog teksta – od maksimalnih 5 ostvareno je prosečno 2,85 bodova. Prilikom vrednovanja u obzir su uzimani samo odgovori davani u skladu sa uputstvima za rešavanje zadatka – zaokružen samo jedan od ponuđena tri odgovora. S obzirom na uzrast učenika i niži nivo jezičke kompetencije, ponuđeni odgovori su se sastojali od jednostavnih iskaza, sastavljenih od jedne reči ili jedne sintagme. Već prilikom rešavanja prvog zadatka uočen je nedostatak veštine za rešavanje zadataka ovog tipa jer su učenici u nemalom broju zaokruživali dva ili čak sva tri ponuđena odgovora.

Prosečna vrednost bodova ostvarena **u drugom zadatku** – transkripciji pojedinačnih reči sa latinice na ćirilicu – jeste 3,93 od mogućih 10. Vrednovane su samo reči koje su u potpunosti ispravno napisane ćiriličnim pismom (jedna ispravno napisana reč je nosila jedan bod), bez obzira na to da li su pisane pisanim ili štampanim slovima. Raspon odgovora se kretao od apsolutnog neodgovaranja na zahtev, preko delimično tačnog odgovora, koji je podrazumevao mešanje dva pisma, do potpuno tačnog odgovora, u kom su sva slova ispravno napisana ćiriličnim pismom. Učenici su češće koristili pisana slova u odnosu na štampana, ali je u velikom broju slučajeva primećeno nevešto pisanje koje često liči na crtanje.

U trećem zadatku – pravilnoj upotrebi padežnih oblika – za razliku od prethodna dva zadatka, ni u jednom slučaju nije ostvaren maksimalan broj bodova, a ukupna prosečna vrednost je vrlo niska i iznosi 1,12 bodova. Uprkos tome što je način rešavanja ovog zadatka dat u primeru, učenici su odgovarali na različite pogrešne načine: ponavljanjem padežnog oblika datog u primeru, pogrešnim izborom padežnog oblika, prepisivanjem reči iz zagrade, proizvoljnim izborom novih reči, upisivanjem reči na albanskom jeziku... Priznavani su samo oni primeri koji su napisani u skladu sa fonetsko-morfološkim pravilima srpskog jezika.

U četvrtom zadatku – poznavanju leksike – ostvaren je skoro polovičan rezultat: od maksimalnih 15 bodova ostvareno je prosečno 6,52. Prilikom vrednovanja delimično su dozvoljavane ortografske greške u smislu duplih slova, kao i fonetsko-morfološke greške usled nepoštovanja principa kongruencije. Najčešće greške su se odnosile na pisanje traženih leksema na albanskom jeziku ili davanje pogrešnih odgovora usled nerazumevanja zahteva.

U petom zadatku – povezivanju prideva i imenice uz poštovanje kategorija gramatičkog roda i broja – uprkos očekivanju da će ovaj zadatak biti lak za rešavanje, ostvaren je relativno nizak prosečan rezultat: 1,71 od maksimalnih 5.

Šesti zadatak je valorizovao razumevanje pisanog teksta. Iako učenici nisu imali veliki izbor prilikom određivanja tačnog odgovora (zaokruživanjem slova ispred tačnog odgovora), pokazani rezultat je ispod očekivanog: 2,78 od maksimalnih 5. U teoriji testiranja učenika zadatak sa više ponuđenih odgovora se smatra lakim jer usmerava odgovor učenika i ne zahteva nikakvu produkciju.

Sedmi zadatak je jedan od najzahtevnijih i predstavlja kombinaciju slikovnih i tekstovnih podataka. Od učenika se tražilo da, povezujući jedne i druge, odgovore na zahteve koji se tiču pravilne upotrebe glagolskih oblika i brojeva. S obzirom na svoju zahtevnost, ovaj zadatak je nosio i najviše bodova – 20. Međutim, samo jedan učenik je uspeo da ostvari svih 20 bodova, dok je prosečan rezultat iznosio samo 1,79. Najčešće greške koje su učenici pravili ticale su se neadekvatne upotrebe glagolskih oblika ili nepravilnosti u pisanju brojeva. Prilikom pregledanja nismo primetili da su učenici imali probleme u razumevanju zadatka.

U osmom zadatku – proveri poznavanja reda reči i adekvatnog glagolskog vremena (prezent, perfekat, futur) u zadatom rečeničnom kontekstu – od maksimalnih 10 ostvaren je prosečan rezultat od 0,71 bod. Ovo je jedan od zadataka u kome učenici najčešće nisu ni pokušavali da odgovore na zahtev uprkos jasno pokazanim primerima, na osnovu čega se može zaključiti da oni ne vladaju ovim nivoom gramatičke pismenosti.

U devetom zadatku – konstrukciji upitne rečenice na zadati odgovor uz pravilnu upotrebu priloga ili predloško-padežne konstrukcije – pokazan je najslabiji rezultat u testu: 0,33 od 5. Prilikom analize rezultata uočen je veliki uticaj nestandardnih oblika tipičnih za ovo dijalekatsko područje srpskog jezika, ali i brojnih grešaka proisteklih iz nedovoljnog poznavanja jezika.

Deseti zadatak – završetak započete priče – bio je najzahtevniji u testu, ali i najslobodniji što se tiče izbora načina njegovog rešavanja. Učenicima je bilo dozvoljeno da samostalno biraju reči, formiraju rečenice i delimično menjaju narativni tok, ali se morala poštovati semantička struktura priče. Izbor priče „Crvenkapa" motivisan je time što ona opštepoznata deci ovog uzrasta, a njeni motivi se pojavljuju u nastavnom materijalu za I razred. Da bi učenici što bolje bili usmereni na sadržaj priče, uz tekst je data i ilustracija. Ipak, prosečan broj bodova od 0,12 od mogućih 15 ukazuje na dve stvari. Prvo, na nepoznavanje[88] ove priče i, drugo, na nevešto praćenje toka priče čak i kod malog broja učenika koji su pokušali da odgovore na ovaj zahtev. Samo jedan učenik je uspeo da završi priču na zadovoljavajući način, uz delimična ostupanja od norme srpskog jezika, ostvarivši 12 bodova, što je ujedno i maksimalan rezultat za ovaj zadatak. Učenici najčešće nisu ni pokušavali da bilo šta napišu, a oni koji su makar počeli rešavanje, najčešće su koristili reči na albanskom jeziku ili su samo „nabacivali" reči ne vezujući ih u rečenice.

Analizom pojedinačnih rezultata za svaki zadatak došlo se do podataka da su učenici postigli najslabije rezultate u zadacima gde je trebalo samostalno da upisuju cele rečenice, bez obzira na to da li se radi o zadacima kojima se proverava gramatička kompetencija ili pisanje sastava. To su ujedno bili i najsloženiji zadaci kojima se procenjivala sposobnost konstrukcije rečenice s obzirom na gramatički, leksički i semantički aspekt.

Grupisanjem zadataka po kompetencijama dobili smo podatke koji nam ukazuju na nekoliko stvari:

- kojim veštinama u upotrebi jezika učenici nižih razreda osnovne škole zadovoljavajuće vladaju, loše vladaju ili ne vladaju uopšte;
- način na koji učenici ovog uzrasta usvajaju jezik;
- zastupljenost odgovarajućih sadržaja u nastavi srpskog jezika.

U narednoj tabeli dati su rezultati po pojedinačnim kompetencijama koje su ostvarili učenici IV razreda osnovne škole:

88 Često nam se dešavalo da nam učenici koji su radili test kažu da nisu upoznati sa ovom pričom, iako se motivi priče pojavljuju u udžbeničkom materijalu predviđenom za I razerd.

Tabela 5.4.5. – Prikaz rezultata po pojedinačnim kompetencijama koje su ostvarili učenici IV razreda u školama u opštinama Bujanovac i Preševo

Bujanovac i Preševo – IV razred				
Kompetencije	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Gramatička pismenost	203	0	43/50	5,67
Vokabular	203	0	15/15	6,52
Pisanje	203	0	17/25	4,34
Razumevanje slušanog teksta	203	0	5/5	2,85
Razumevanje pisanog teksta	203	0	5/5	2,78

Najviše vrednosti zapažamo u jezičkoj kompetenciji koja se odnosi na razumevanje, kako slušanog tako i pisanog teksta, gde je ostvareno više od 50%: od maksimalnih 5 bodova prosečna vrednost je 2,85, odnosno 2,78. I u jednom i u drugom zahtevu postignuti su i maksimalni rezultati. Sve ovo upućuje na to da učenici vladaju uglavnom pasivnim znanjem jezika, kao rezultat percepcije auditivnih ili pisanih jezičkih sadržaja.

Sledeći ostvareni rezultat odnosi se na poznavanje vokabulara – od maksimalnih 15 bodova ostvarena je prosečna vrednost od 6,52. I u ovom zadatku ostvaren je maksimalan broj bodova. Međutim, imajući u vidu da se ova kompetencija procenjivala na osnovu nominalizacije pojedinačnih leksičkih vrednosti, vrlo frekventnih u bazičnom leksičkom fondu, očekivani su mnogo bolji rezultati.

Rezultati dobijeni procenom kompetencije pisanja objedinjuju rezultate dve veštine: pisanje ćirilice i samostalno pisanje teksta. Od maksimalnih 25 bodova ostvaren je prosek od 4,34, pri čemu nijedan učenik nije ostvario više od 17 bodova. Na ovako loš rezultat pre svega utiče izuzetno loše postignuće u pisanju sastava, dok je znatno bolji uspeh postignut u pisanju ćiriličnog pisma. S obzirom na to da se pisanje samostalnog teksta (sastava) smatra najtežom jezičkom veštinom, koja podrazumeva vladanje skoro svim aspektima jezika (fonološkim, morfološkim, leksičkim, sintaksičkim i semantičkim), ne čudi ovako loš rezultat u svetlu opšteg (ne)poznavanja srpskog jezika.

Najlošiji rezultat je postignut procenom gramatičke kompetencije – od maksimalnih 50 ostvareno je prosečno 5,67 bodova. Ovim rezultatom je na najvidljiviji način moguće valorizovati način učenja jezika u

učionici. Naime, dok je svim ostalim jezičkim kompetencijama moguće, manje-više, ovladati van škole, kako u komunikaciji sa govornicima srpskog jezika tako i slušanjem jezika na televiziji, pravilnom upotrebom gramatičkih konstrukcija, bez primesa dijalekatskog govora, moguće je ovladati jedino u nastavnom procesu. Kao rezultat, čini se, nedovoljno dobrog pristupa ovom problemu kod malog broja učenika koji su odgovorili na zahteve vezane za gramatičku pismenost, nailazi se na nestandardne jezičke izraze. Potrebno je napomenuti da je ispitivano poznavanje osnovnih padežnih značenja i osnovna tri glagolska vremena uz upotrebu visoko frekventnih reči. Na osnovu ovoga možemo zaključiti da se ovom problemu posvećuje vrlo mala pažnja u školi jer, sa jedne strane, predstavlja najsloženiji nivo jezičkog sistema i od nastavnika zahteva zadovoljavajući stepen lingvističke i metodičke kompetentnosti, a, sa druge strane, učenicima je najteži u procesu učenja, te ukoliko nemaju odgovarajuću podršku od strane nastavnika i didaktičkog materijala, rezultati neminovno izostaju. U prilog ovome se mogu navesti i rezultati zapažanja nastali prilikom praćenja izvođenja nastave, koji pokazuju da se tokom objašnjena gramatičkih jedinica nastavnici koriste isključivo demonstrativnom metodom, dok interakcija između nastavnika i učenika skoro potpuno izostaje. Isti rezultati ukazuju i na neretko pogrešno korišćenje gramatičkih oblika u govoru nastavnika, ali i na greške u didaktičko-metodičkom pristupu.

Analiza rezultata testa za VIII razred u opštinama Bujanovac i Preševo

U osmom razredu ostvaren je bolji rezultat nego u četvrtom, iako je i ukupan prosečan rezultat osmog razreda uglavnom daleko ispod 50%. U odnosu na četvrti razred, međutim, primećuje se veći raspon rezultata i veća neujednačenost. Škola sa najboljim prosečnim rezultatom jeste „Naim Frašeri“,, čiji je prosečan rezultat znanja u osmom razredu 55,72%. To je jedini rezultat, u oba razreda, koji je veći od 50%. Najslabiji prosečan rezultat ostvaren je u školi „Dituria“ i on iznosi 15,92 boda od 100. Što se pojedinačnog najboljeg rezultata tiče, samo je po jedan učenik ostvario 81 odnosno 83 boda od 100 i to su jedini rezultati koji prelaze 80 bodova po testu.

Tabela 5.4.6. – Prikaz testova đaka osmog razreda po školama u opštinama Bujanovac i Preševo

Bujanovac i Preševo – VIII razred				
Škole	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
„Muharem Kadriu“, Veliki Trnovac, opština Bujanovac	18	33	81	55,72
„Ali Bektaši“, Nesalce, opština Bujanovac	15	22	71	40,40
„Sami Frašeri“, Lučani, opština Bujanovac	29	13	80	37,45
„Zenelj Hajdini“, Rajince, opština Preševo	17	7	68	36,00
„9. maj“, Reljan, opština Preševo	14	14	83	35,86
„Desanka Maksimović“, Biljača, opština Bujanovac	21	5	79	32,62
„Naim Frašeri“, Bujanovac	16	17	45	30,00
„Seljami Halači“, Oraovica, opština Preševo	24	15	59	24,71
„Abdula Krašnica“, Miratovac, opština Preševo	16	11	36	23,06
„Dituria“, Crnotince, opština Preševo	20	3	57	22,75
„Ibrahim Keljmendi“, Preševo	6	3	34	18,33
„Miđeni“, Cerevajka, opština Preševo	9	5	30	17,33
„Miđeni“, Muhovac, opština Preševo	12	7	23	15,92

Rezultat škole „Naim Frašeri“, kao što je već rečeno, jedini prevazilazi 50%, sa ukupno sedam testova (od 18) sa rezultatom većim od 60%. Prilikom pregledanja ovih testova, postojao je jak utisak da su učenici prepisivali jedni od drugih jer su mnogi odgovori identični, među kojima su, što je još važnije, i mnogi netačni odgovori. Razgovor sa učenicima koji su postigli dobar rezultat potvrdio je sumnju u neautentičnost rezultata.

U školi „Zenelj Hajdini“ je „prolaznost“ (rezultat iznad 60 bodova) veoma niska, međutim postoji više radova sa rezultatom između 50 i 60 bodova, što govori o posedovanju određenog znanja, većeg nego u drugim školama. Takođe, ovo je jedna od škola u kojoj je poznavanje pisane ćirilice na veoma visokom nivou, što je uvek posledica školskog rada i rezultat nastave, a ne spontanog usvajanja.

Škole „Muharem Kadriu“, „Abdula Krašnica“, „Ali Bektaši“ i „Sami Frašeri“ pokazale su sličnu vrstu rezultata: naime, iz velikog broja testova sa vrlo lošim rezultatom, izdvojilo se nekoliko učenika koji su pokazali određeno znanje na testu, pa su neki od njih naknadno pokazali i solidnu usmenu kompetenciju, o čemu će kasnije još biti reči.

Osnovna škola „9. maj“ u mestu Reljan, opština Preševo, jedina je multietnička škola. Međutim, rezultati pokazani na testu ukazuju na to da verovatno nema komunikacije sa decom kojoj je srpski jezik maternji.

Kao i u četvrtom razredu, prvim nivoom analize su raščlanjeni rezultati svakog pojedinačnog zadatka, ukupno za sve škole, sa ciljem dobijanja jasnije slike o tome šta đaci znaju bolje, a šta slabije.

Tabela 5.4.7. – Prikaz rezultata testa đaka osmog razreda u opštinama Bujanovac i Preševo

Rezultati testa – Bujanovac i Preševo – VIII razred				
Zadaci	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
1. zadatak	217	0	10/10	6,27
2. zadatak	217	0	5/5	2,43
3. zadatak	217	0	10/10	2,03
4. zadatak	217	0	5/5	2,74
5. zadatak	217	0	9/10	2,04
6. zadatak	217	0	10/10	1,00
7. zadatak	217	0	10/10	7,51
8. zadatak	217	0	18/20	3,25
9. zadatak	217	0	10/10	1,35
10. zadatak	217	0	10/10	2,94
Ukupan rezultat	217	3	83/100	31,56

U prvom zadatku – razumevanju slušanog teksta – od maksimalnih 10 ostvareno je prosečno 6,27 bodova. Kao i u zadatku ovog tipa u testu za četvrti razred, prilikom vrednovanja u obzir su uzimani samo odgovori davani u skladu sa uputstvima za rešavanje zadatka – zaokružen samo jedan od ponuđena tri odgovora. Primećena je zadovoljavajuća veština učenika u rešavanju zadataka ovog tipa i nisu primećene pogreške proistekle iz zaokruživanja više od jednog odgovora. S obzirom na komplikovaniju strukturu slušanog teksta u odnosu na tekst u testu za četvrti razred, kao i na očekivane bolje razvijene perceptivne sposobnosti učenika osmog razreda, ovaj zadatak je vrednovan većim brojem bodova nego za učenike nižih razreda – maksimalno 10. Prilikom rešavanja ovog zadatka učenici su se suočavali sa dve poteškoće: prva se odnosila na dužinu ponuđenih odgovora (koje je trebalo pročitati i razumeti u relativno kratkom vremenu), a druga na suptilnije semantičke razlike među njima.

Isti tip zadatka (višestruki izbor) zastupljen je i u drugom zahtevu – poznavanju kategorije glagolskog vida. Prosečna vrednost bodova ostvarena u **drugom zadatku** je 2,43 od mogućih 5.

U trećem zadatku – upotrebi zavisnih rečenica – prosečno su ostvarena 2,03 boda od mogućih 10. U ovom zadatku učenicima je data određena sloboda u rešavanju – trebalo je da po svom izboru, ali nakon odgovarajućeg veznika, dopišu zavisnu rečenicu. U zahtevu zadatka je, izuzetno, upotrebljen terminološki izraz „zavisna rečenica" jer je sistem zavisnih rečenica, po nastavnom planu i programu, osnovna gramatička jedinica koja se obrađuje u osmom razredu, te je bilo očekivano da je termin poznat učenicima ovog uzrasta. Međutim, na osnovu dobijenih odgovora, utvrđene su dve stvari: prvo, učenici ne prepoznaju ovaj termin i daju odgovore u obliku sintagme ili pojedinačne reči; drugo, ne razumeju značenje veznika. Ocenjivanje zadatka se vršilo vrednovanjem i pravilne upotrebe zavisne rečenice i pravilne gramatičke strukture rečenice, te je na osnovu toga bilo moguće osvojiti dva boda po rečenici. Ukoliko je na zahtev odgovoreno ispravnom zavisnom rečenicom, ali sa gramatičkim ili ortografskim greškama, odgovor je ocenjen jednim bodom. Takođe, ukoliko je na zahtev odgovoreno sintagmom ili predloško-padežnom konstrukcijom u ispravnom padežu i bez ikakvih drugih grešaka, čime je dobijena potpuno tačna rečenica srpskog jezika, i takav odgovor je ocenjivan jednim bodom, jer je cilj testiranja bilo proveravanje funkcionalnog, komunikativno upotrebljivog poznavanja jezika.

Četvrtim zadatkom proveravane su dve kompetencije – gramatička pismenost i ortografija. Iako su proveravane različite kompetencije, zahtev zadatka je bio istovetan – zaokruživanje tačnog odgovora. Prosečan rezultat je 2,03 boda od maksimalnih 10. Na ovaj rezultat su uticali pre svega odgovori koji se odnose na ortografiju, dok je ostvaren znatno manji broj bodova u delu zadatka kojim je proveravana gramatička kompetencija.

U petom zadatku – poznavanju leksike – trebalo je na osnovu zadatog opisa uraditi leksikalizaciju pojma. Predviđeno je poznavanje reči iz svakodnevne upotrebe na koje je nedvosmisleno upućivala zadata deskripcija. Uprkos očekivanju da će ovaj zadatak učenicima biti najjednostavniji, jer se radi o bazičnoj leksici i jer su priznavani kao tačni mnogi odgovori, dobijeni rezultati su ukazali na vrlo redukovan leksički fond, tako da, i pored tolerisanja grešaka u ortografiji, ni u jednom testu nije zabeležen maksimalni rezultat. Prosečan rezultat iznosi 2,04 boda od maksimalnih 10.

U šestom zadatku – konstrukciji upitne rečenice na zadati odgovor uz pravilnu upotrebu priloga ili predloško-padežne konstrukcije – pokazan je, kao i u četvrtom razredu, najslabiji rezultat u testu, 1 od mogućih 10. Prilikom analize rezultata uočili smo veliki uticaj nestandardnih dijalekatskih oblika, ali i brojnih grešaka proisteklih iz nedovoljnog poznavanja jezika, i to pre svega reda reči u rečenici i deklinacije.

Sedmi zadatak – prepisivanje teksta na ćirilicu – najuspešnije je rešen zadatak čitavog testa u svim opštinama. Od maksimalnih 10, prosečni ostvareni rezultat je 7,51. Vrlo mali broj učenika nije ni pokušao da reši ovaj zadatak, a kod većine je primećen visok stepen poznavanja ćiriličnog pisma. U zahtevu nije precizirano da li je tražena pisana ili štampana ćirilica, a učenici su se mahom opredeljivali za pisanu. Raspisanost većine dečjih rukopisa svedoči o pouzdanom, višegodišnjem poznavanju ćirilice.

Osmi zadatak – pisanje sastava – najzahtevniji je zadatak ovog testa. Njime se vrednovala sposobnost učenika da samostalno napišu gramatički i semantički ispravan tekst na zadatu temu. Tema (opis najboljeg druga ili drugarice) odabrana je da bi bila bliska učenicima i da bi se izbor leksike usmerio na reči iz bazičnog leksičkog fonda. Međutim, uprkos takvoj temi i ponuđenim dodatnim potpitanjima, prosečno ostvaren rezultat je 3,25 od mogućih 20. Maksimalan broj bodova ni u jednom slučaju nije ostvaren. Ovo pitanje možda najslikovitije od svih predstavlja oskudnost poznavanja srpskog jezika na svim jezičkim nivoima.

U devetom zadatku proveravano je poznavanje sistema glagolskih oblika u zadatom rečeničnom kontekstu. Traženi glagolski oblici predviđeni su nastavnim planom i programom za više razrede osnovne škole. Od maksimalnih 10 ostvaren je prosečan rezultat od 1,35 bodova, što je drugi najlošiji rezultat čitavog testa i kao takav ukazuje na vrlo nizak nivo poznavanja morfološko-sintaksičkih elemenata srpskog jezika.

Deseti zadatak je valorizovao razumevanje pisanog teksta. Traženo je od učenika da odgovore (u formi reči, sintagme ili rečenice) na pitanja u vezi sa tekstom. Tekst je štampan ćirilicom, ali je izbor pisma kojim će biti napisan odgovor bio slobodan i nije uziman u obzir prilikom bodovanja. Priznavani su svi odgovori koju su ukazivali na razumevanje bez obzira na gramatičke i pravopisne greške u odgovoru. Maksimalan broj bodova koji je ovaj zadatak nosio je 10, a prosečno je ostvareno 2,94 boda, što ukazuje na iznenađujuće slabo razumevanje složenijih iskaza – diskursa, iako su pitanja bila sugestivna i upućivala na traženi odgovor.

Nakon analize rezultata pojedinačnih zadataka, zadaci su grupisani prema kompetenciji koju testiraju. Ovo su rezultati testa za VIII razred.

Tabela 5.4.8. – Prikaz rezultata po pojedinačnim kompetencijama koje su ostvarili učenici VIII razreda u školama u opštinama Bujanovac i Preševo

Bujanovac i Preševo – VIII razred				
Kompetencije	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Gramatička pismenost	217	1	38/50	9,56
Vokabular	217	0	9/10	2,04
Pisanje	217	0	26/30	10,76
Razumevanje slušanog teksta	217	0	10/10	6,27
Razumevanje pisanog teksta	217	0	10/10	2,94

Razumevanje je, kao i u četvrtom razredu, donelo najbolji rezultat. Primetna je značajna razlika između prosečnog rezultata u razumevanju pisanog (2,94 od 10) i u razumevanju slušanog teksta (6,27 od 10), što je u određenoj meri povezano i sa složenošću zahteva svakog zadatka, ali, svakako, i sa različitom vrstom pasivnog znanja koje đaci poseduju.

Pisanje je u ovom testu proveravano u dva odvojena zadatka. Jedan se ticao poznavanja ćiriličnog pisma i tu je rezultat značajno bolji (7,51 od 10) nego u zadatku kojim se tražilo pisanje vezanog teksta na zadatu temu (3,25 od 20). U kontekstu ukupnih rezultata, kombinacija ova dva rezultata daje relativno dobar prosečan rezultat – 10,76 od 30. Neophodno je naglasiti, međutim, da poznavanje pisma nikako ne znači vladanje kompetencijom pisanja. Učenici osmog razreda dobro vladaju pisanom ćirilicom, što navodi na zaključak da su mnogi časovi srpskog jezika bili posvećeni vežbanju pisanja i/ili prepisivanja.

Neočekivano slab rezultat (samo 2,04 od 10) zabeležen je u poznavanju vokabulara, budući da su tražene reči iz svakodnevnog leksičkog fonda (kuća, hrana, zanimanja).

Najvažniji deo testa, koji je nosio i ukupno najveći broj bodova, bilo je poznavanje gramatike, i to ne teorijskog gramatičkog znanja, poznavanja pravila i izuzetaka i sl., već isključivo sposobnosti upotrebe gramatike sa ciljem ostvarivanja komunikacije na standardnom srpskom jeziku. Kao što je već rečeno, uloga nastavnog procesa u savladavanju gramatike je presudna. Rezultati pokazuju da je stepen savladanosti gramatike izuzetno nizak, čak i kada je reč o najjednostavnijim gramatičkim jedinicama (na primer, iskazivanju sadašnjosti, prošlosti i budućnosti; iskazivanju direktnog objekta i sl.). Ukupno je bilo moguće osvojiti 50 bodova, ali je maksimalni ostvareni rezultat 38. Prosečan rezultat poznavanja gramatike u osmom razredu jeste svega 9,56.

Procenjena verbalna kompetencija

Uprkos opštem veoma lošem rezultatu, i u četvrtom i u osmom razredu se izdvojio određen broj testova sa značajno boljim rezultatom od prosečnog. Reč je o ukupno 33 učenika, i to 11 učenika četvrtog i 22 učenika osmog razreda. Nametnula su se dva zanimljiva pitanja u vezi sa ovim rezultatima: prvo, da li ovi učenici poseduju i odgovarajuću usmenu kompetenciju, odnosno da li srpskim jezikom vladaju aktivno ili pasivno; drugo, gde su i kako ovi učenici naučili srpski jezik, u kojim situacijama imaju priliku da ga upotrebljavaju i vežbaju.

Sa učenicima je razgovarano mesec dana nakon pismenog testiranja, takođe u prostorijama škole i uz prisustvo nastavnika, pedagoga ili direktora škole.

Usmenu kompetenciju koja je u skladu sa rezultatom testa pokazalo je 18 učenika, šestoro u četvrtom i 12 u osmom razredu. Kao osnovni izvor svog znanja deca su navela gledanje TV programa na srpskom jeziku, a, što je naročito zanimljivo, najčešći odgovor je bio da gledaju turske serije sa titlovima na srpskom jeziku i da tako, uz pomoć roditelja ili nekog od drugih ukućana, uče srpski jezik. Najveći broj dece koja se na ovaj način izlaže srpskom jeziku ima i u kući nekoga ko govori srpski i ko podržava dete u učenju (roditelji, bake i dede). U nekoliko slučajeva odgovori su se razlikovali od ovog tipičnog te će ovom prilikom biti navedeni kao sasvim izolovani, ali slikoviti slučajevi. Dečak iz Preševa je srpski jezik naučio jer je duže vreme proveo na lečenju u bolnici u Nišu; devojčica iz Biljače ga je naučila razgovarajući sa dadiljom svoga mlađeg brata, kojoj je srpski maternji jezik; jedan dečak iz Bujanovca je naveo da je srpski jezik naučio družeći se sa svojim saigračima u lokalnom fudbalskom klubu; učenik u Lučanima je prilično dobro ovladao jezikom prateći naučne emisije na RTS-u, a onda je svoje znanje srpskog jezika preneo i svom najboljem drugu.

Najbolju sposobnost usmene komunikacije i vođenja razgovora na srpskom jeziku, u oba razreda, pokazali su učenici škola „Sami Frašeri“ i „Muharem Kadriu“.

Analiza rezultata testa u opštini Medveđa

Imajući u vidu da su Preševo i Bujanovac opštine sa pretežno albanskim stanovništvom i da su međujezički kontakti i uticaji relativno slabi,[89] rezultati testiranja dobijeni u opštini Medveđa, u kojoj je zastupljeno pretežno srpsko stanovništvo, odvojeni su od rezultata dobijenih u prethodne dve opštine. Pretpostavljeno je da bi u toj opštini trebalo da budu bolji rezultati testiranja kao posledica većoj izloženosti srpskom jeziku i uopšte međuetničkih kontakata.

Ukupno je testirano 13 učenika u tri škole. Minimalan rezultat od 12 bodova i maksimalan od 81, te prosečno ostvarena vrednost od 51,31 boda mogli bi ukazivati na bolje rezultate u odnosu na opštine Preševo i Bujanovac. Na osnovu vrednosti prosečnog rezultata može se reći da testirani učenici, generalno, poseduju osnovnu jezičku kompetenciju predviđenu za nivo učenika IV i VIII razreda. Iako učenici IV razreda jesu na prvi pogled ostvarili bolji rezultat, on ipak nije statistički veći od rezultata učenika VIII razreda.

89 Ovo se odnosi posebno na Preševo, u kome je dominantno albansko stanovništvo, dok je Bujanovac multietnička opština, koju čine albanska, romska i srpska zajednica.

Tabela 5.4.9. – Sumarni prikaz testova za opštinu Medveđa

Medveđa – IV i VIII razred				
Razred	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Osmi razred	10	12	77	50,30
Četvrti razred	3	29	81	54,67
Ukupan rezultat testa	13	12	81	51,31

Ipak, rezultati dobijeni na ovako malom uzorku ne mogu biti relevantni za donošenje validnih zaključaka, ali nam mogu poslužiti kao smernica u kom pravcu bi trebalo vršiti dalja istraživanja.

Analiza rezultata testa za IV razred u u opštini Medveđa

S obzirom na relativno mali broj testiranih učenika, smatrali smo da nije svrsishodno analizirati rezultate po zadacima, nego je analiza testa urađena prema rezultatima jezičkih kompetencija.

Tabela 5.4.10. – Prikaz rezultata po pojedinačnim kompetencijama koje su ostvarili učenici IV razreda u školama u opštini Medveđa

Medveđa – IV razred				
Kompetencije	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Gramatička pismenost	3	26	41/50	33,00
Vokabular	3	5	14/15	10,67
Pisanje	3	0	16/25	5,33
Razumevanje slušanog teksta	3	4	5/5	4,33
Razumevanje pisanog teksta	3	5	5/5	5,00

S obzirom na to da je veoma mali broj učenika radio test u Medveđi, ne možemo formulisati nikakav relevantan zaključak. Troje testiranih učenika je pokazalo najbolje rezultate u razumevanju pisanog teksta, gde sva tri učenika imaju maksimalan broj bodova. Nešto slabiji rezultat je u razumevanju slušanog teksta. Slede rezultati gramatičke pismenosti – 33 od 50, i poznavanja vokabulara – 10,67 od 15. Najslabiji rezultat je zabeležen u kompetenciji koja procenjuje pisanje – 5,33 od 25.

Analiza rezultata testa za VIII razred u opštini Medveđa

Rezultati kod učenika VIII razreda su ujednačeniji i u proseku bolji nego u prethodne dve opštine. Jedina kompetencija čiji je rezultat slabiji nego u Bujanovcu i Preševu jeste razumevanje slušanog teksta. Ipak, zbog veoma malog uzorka, ne možemo izvesti nesumnjive zaključke ni o jednoj testiranoj kompetenciji.

Tabela 5.4.11. – Prikaz rezultata po pojedinačnim kompetencijama koje su ostvarili učenici VIII razreda u školama u opštini Medveđa

Medveđa – VIII razred				
Kompetencije	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Gramatička pismenost	10	1	34/50	18,00
Vokabular	10	0	8/10	4,00
Pisanje	10	0	25/30	16,60
Razumevanje slušanog teksta	10	2	8/10	5,20
Razumevanje pisanog teksta	10	0	10/10	6,40

Razumevanje pisanog i slušanog teksta opet su najsnažnije strane jezičkih kompetencija, s tim što je prosečan rezultat razumevanja slušanog teksta jedini koji nije statistički značajno bolji od rezultata u Bujanovcu i Preševu. Ovo je neočekivano s obzirom na dominantno prisustvo srpskog jezika u sredini kakva je Medveđa.

Najvažnija razlika u odnosu na Bujanovac i Preševo ogleda se u kompetenciji kojom se proverava pisanje sastava: prosečne vrednosti u Medveđi su 7,90, što je značajno bolji rezultat u odnosu na prosečnu

vrednost istog zadatka u Bujanovcu i Preševu (3,25). Rezultati koji ukazuju na poznavanje ćirilice slični su rezultatima u druge dve opštine – u Medveđi prosek ovih rezultata iznosi 8,70.

I vokabular i opšta gramatička pismenost su u Medveđi bolji, njihov ukupni prosečni rezultat skoro je duplo bolji nego u Bujanovcu i Preševu. Naravno, ni ovde ne treba gubiti iz vida da je uzorak u Medveđi mali i da sve ove zaključke treba posmatrati sa određenom rezervom.

Ipak, uprkos uočljivoj razlici, neophodno je reći da su i rezultati u Medveđi u osmom razredu daleko od zadovoljavajućih.

III.5.5. Zaključak

Posmatrajući ukupne rezultate po opštinama, moguće je zaključiti da su najbolji rezultati postignuti u opštini Medveđa, u kojoj su pripadnici albanske zajednice najviše izloženi uticaju srpskog jezika. Jedino su u ovoj opštini postignute vrednosti koje ukazuju na to da učenici mogu da vladaju jezikom na nivou njegove funkcionalne upotrebe.

Najslabiji rezultati su postignuti u opštini Preševo – 23,55 od 100, gde je ujedno i najveći raspon između minimalno i maksimalno ostvarenog rezultata; nešto bolji rezultat je u opštini Bujanovac, ali ni u jednoj od ove dve opštine nije postignut prosečan rezultat koji bi ukazivao na zadovoljavajuće poznavanje srpskog jezika.

Upadljivo najlošiji rezultat su ostvarili učenici IV razreda u opštini Preševo, gde maksimalno ostvaren rezultat jedva prelazi minimalnu vrednost potrebnu za procenu o zadovoljavajućem vladanju jezikom kod učenika ovog uzrasta.

Tabela 5.5.1. – Sumarni prikaz rezultata testova za đake svih razreda iz tri opštine

UKUPNO				
Opština	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Bujanovac	198	1	83	30,91
Preševo	222	3	71	23,55
Medveđa	13	12	81	51,31

Tabela 5.5.2. – Sumarni prikaz rezultata testova za đake IV razreda iz tri opštine

IV RAZRED				
Opština	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Bujanovac	91	1	75	25,49
Preševo	112	3	57	19,48
Medveđa	3	29	81	54,67

Tabela 5.5.3. – Sumarni prikaz rezultata testova za đake VIII razreda iz tri opštine

VIII RAZRED				
Opština	Ukupan broj testova	Minimalni ostvareni rezultat	Maksimalni ostvareni rezultat	Prosečan rezultat u bodovima
Bujanovac	107	5	83	35,52
Preševo	110	3	71	27,70
Medveđa	10	12	77	50,30

Na osnovu rezultata dobijenih testiranjem srpskog kao nematernjeg jezika kod učenika IV i VIII razreda osnovne škole u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa – zaključuje se sledeće:

- učenici u najvećoj meri ne poseduju funkcionalno znanje srpskog jezika u meri da mogu da ostvare komunikaciju na tom jeziku, bilo pismeno ili usmeno, niti su u stanju da razumeju sagovornika;
- pasivno znanje jezika se ogleda u relativno dobrom poznavanju oba srpska pisma i mogućnosti jednosmerne transkripcije (sa latinice na ćirilicu);
- nedovoljno poznavanje rečnika srpskog jezika onemogućava komunikaciju i saopštavanje informacija bilo pismenim, bilo usmenim putem;
- uspešna verbalna komunikacija je zabeležena samo kod nekolicine učenika i uglavnom nije stečena u nastavnom sistemu;
- gramatička pismenost je na vrlo niskom nivou i kod učenika IV razreda gotovo da je neprepoznatljiva;
- mogućnost slobodne interpretacije jezika (pismenim putem) onemogućena je opštim nepoznavanjem jezika;
- primećena je korelacija između demografske strukture i rezultata testiranja – što je udeo stanovništva kojem je srpski maternji jezik u opštini veći, to je i rezultat testiranja bolji.

IV. STAVOVI, MIŠLJENJA I POTREBE ZAINTERESOVANIH STRANA U VEZI SA UČENJEM SRPKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA

IV. STAVOVI, MIŠLJENJA I POTREBE ZAINTERESOVANIH STRANA U VEZI SA UČENJEM SRPKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA

U ovom poglavlju predstavljeni su stavovi, mišljenja i potrebe zainteresovanih strana u vezi sa učenjem srpskog kao nematernjeg jezika. S obzirom na to da je sagledavanje stavova o učenju jezika veoma važno za bilo kakav pokušaj unapređenja nastavnog procesa, a posebno za sagledavanje mogućnosti sistemskog unapređenja, istraživački tim je nastojao da obuhvati predstavnike svih zainteresovanih strana – narodnog poslanika iz albanske zajednice u Skupštini Republike Srbije Šaipa Kamberija, predsednika Opštine Preševo Ragmija Mustafu, predsednika Opštine Bujanovac Nagipa Arifija, predsednika Opštine Medveđa Slobodana Draškovića, predsednika Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine [90] Galipa Bećirija, prosvetnog savetnika iz Školske uprave Leskovac Beljulja Nasufija, direktore i direktorke 16 osnovnih škola u tri opštine u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku, učenike i učenice tih osnovnih škola i njihove roditelje, predstavnike organizacija civilnog društva i medija i predstavnike državnih organa, opštinske uprave, privrednog sektora i zaposlenih.

IV.1. STAVOVI NARODNOG POSLANIKA IZ ALBANSKE ZAJEDNICE, PREDSEDNIKA OPŠTINA PREŠEVO, BUJANOVAC I MEDVEĐA I PREDSEDNIKA NSANM

Nataša Bošković

Narodni poslanik i predsednici opština Preševo, Bujanovac i Medveđa kao i predsednik Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine (NSANM) – saglasni su u pogledu opšte ocene kvaliteta osnovnog obrazovanja u tim opštinama. Oni navode da su generalno zadovoljni kvalitetom osnovnog obrazovanja i da je sadašnja situacija mnogo bolja nego što je bila do pre nekoliko godina. Postoji saglasnost da je u poređenju sa prethodnim periodom postignuto dosta rezultata, pre svega kada je reč o poboljšanju infrastrukture. Problemi su, međutim, i dalje prisutni, a naročito kada je reč o nedostatku stručnog nastavnog kadra i savremenih nastavnih sredstava.

Kada je reč o poteškoćama u osnovnoškolskim ustanovama u tri opštine, identifikovani su sledeći problemi: nedostatak nastavnog kadra sa odgovarajućom stručnom spremom, nedostatak udžbenika za nastavu

90

na albanskom jeziku, nedostatak tehničke opreme i savremenih nastavnih sredstava u školskim prostorijama, kao i nedovoljan broj seminara i obuka za usavršavanje postojećeg nastavnog kadra. Poboljšanja svakako ima: tako je, na primer, u većini slučajeva pitanje prevoza đaka i školskog osoblja rešeno u saradnji sa lokalnom samoupravom, a određeni problemi, naročito kada je reč o infrastrukturi, delimično su rešeni zahvaljujući naporima državnih institucija i međunarodnih organizacija. Problem koji se javlja u sve tri opštine jeste progresivno smanjenje broja učenika u školama i, s tim u vezi, postojanje veoma malih odeljenja i loših uslova rada, posebno u seoskim školama.

Bitna poteškoća sa kojom se susreću osnovne škole u sve tri opštine jeste i nedostatak stručnog nastavnog kadra. Šaip Kamberi, narodni poslanik u Skupštini Republike Srbije, naročito ističe to da se u nastavu često uključuje nedovoljno kompetentan nastavni kadar, a da istovremeno ne postoji dovoljno dostupnih obuka na regionalnom i centralnom nivou, kojima bi se, između ostalog, uticalo na prevazilaženje tog problema. Ocenjujući da je kvalitet usko povezan i sa nedostatkom udžbenika na albanskom jeziku, on kaže da se neretko događa da se zbog toga nastava izvodi uz korišćenje neadekvatnih nastavnih materijala. Iako i predstavnici lokalnih samouprava kvalitet nastave ocenjuju kao zadovoljavajući, glavne primedbe i problemi odnose se na to što u velikom broju slučajeva nastavnici ne dolaze iz lokalne sredine, tj. iz navedene tri opštine, te su zato nedovoljno motivisani i manje posvećeni nastavi. Po rečima predsednika Opštine Bujanovac „nastavnike bi trebalo ocenjivati prema uspehu njihovih učenika“, a pored toga trebalo bi osmisliti „način da se stimulišu nastavnici koji postižu dobre rezultate“. Predsednik NSANM ocenjuje da su „nastavnici sve manje angažovani i motivisani u nastavi“, kao i da „škole ne beleže tako dobre uspehe na takmičenjima kao ranije“. Predsednik Opštine Preševo tvrdi da kvalitet nastave trpi „zato što se u nastavu uključuje neadekvatan nastavni kadar“.

Problemi su prisutni i kada je reč o nastavi srpskog kao nematernjeg jezika, a najznačajniji se odnose na nedostatak stručnog kadra, što se odnosi na odgovarajuću stručnu spremu, ali i na činjenicu da nastavnici često ne govore maternji jezik svojih učenika. Osim toga, primetno je i slabo interesovanje među nastavnicima da inoviraju pristup u radu sa decom. S druge strane, predsednik Opštine Preševo smatra da su „deca već od prvog razreda osnovne škole opterećena velikim brojem predmeta“, što u kombinaciji sa neadekvatnim nastavnim kadrom razultira lošim kvalitetom nastave srpskog kao nematernjeg jezika. Po njegovim rečima, još jedna poteškoća odnosi se na to što su lokalne samouprave opterećene visokim putnim troškovima nastavnika, koji uglavnom dolaze iz Vranja ili Vladičinog Hana, gde i žive, a nastavu drže u školama na teritoriji Opštine Preševo. U pogledu kvaliteta nastave srpskog kao nematernjeg jezika različit stav ima Slobodan Drašković, predsednik Opštine Medveđa, koji smatra da je kvalitet nastave u osnovnim školama na teritoriji te opštine zadovoljavajući, što se ogleda u činjenici da tamošnja deca imaju dobre ocene iz tog predmeta.

Prema saznanjima tri predsednika opština Preševo, Bujanovac i Medveđa i predsednika NSANM, roditelji smatraju da je neophodno da njihova deca nauče srpski jezik. Prema tvrdnjama narodnog poslanika Šaipa Kamberija, iako se ulažu napori u pogledu prevazilaženja etničke distance, ipak mladi danas uglavnom ne prate TV programe i druge medijske sadržaje na srpskom jeziku, a pored toga skoro uopšte nemaju kontakta sa vršnjacima iz drugih zajednica. On kaže da to prepoznaju i roditelji, koji su svesni činjenice da je budućnost njihove dece u sredinama gde su rođeni i da je zato veoma važno da dovoljno dobro znaju srpski jezik. Roditelji smatraju da je važno da njihova deca uče srpski jezik zbog zapošljavanja, obrazovanja i uopšte zbog komunikacije, mada, po rečima predsednika Opštine Bujanovac, „mali broj pripadnika albanske nacionalne manjine je uključen u rad državnih organa i oni generalno nemaju iskustvo uključenosti u organe državne uprave“, što ne doprinosi razvoju svesti o neophodnosti učenja srpskog jezika.

Stavovi narodnog poslanika i predstavnika lokalnih vlasti su pozitivni kada je reč o potrebi za dobrim poznavanjem srpskog jezika, i to ne samo srpskog već i stranih jezika, u skladu sa izrekom „čovek vredi onliko koliko jezika zna“. Znanje srpskog jezika je, po rečima predsednika Opštine Bujanovac, „neophodno zbog ostvarivanja komunikacije u multietničkoj sredini“, dok predsednik Opštine Preševo neophodnost znanja srpskog jezika vidi u funkciji „zapošljavanja, daljeg obrazovanja i mogućnosti rada u državnim organima“. Predsednik NSANM smatra da je izuzetno važno da deca znaju srpski jezik zato što je to „službeni jezik zemlje u kojoj žive i zato što je potreban za komunikaciju i suživot“ i dodaje da „je veoma važno i to da Srbi uče albanski jezik“. Stav predsednika NSANM jeste da bi najadekvatniji doprinos procesu integracije bilo poznavanje oba jezika, odnosno „razvoj dvojezičnosti, koja bi bila korisna za školovanje i zapošljavanje“. Predsednik Opštine Bujanovac pak smatra da bi znanje srpskog jezika mladima omogućilo napredovanje i lični i profesionalni razvoj. Pored toga, on smatra da je znanje svih stranih jezika veoma korisno, ali da „za srpski jezik država mora da uloži više napora“. Svi sagovornici saglasni su da je znanje jezika važno za dalje obrazovanje i zaposlenje, naročito u državnim institucijama, kao i za svakodnevnu komunikaciju i suživot u etnički mešovitoj sredini.

Narodni poslanik, predsednici tri opštine i predsednik NSANM smatraju da je potrebna intervencija u obrazovni sistem i navode da bi podržali inicijativu da đaci u osnovnim školama prate unapređenu i inoviranu nastavu srpskog jezika, ali ističu i da je važno da takva intervencija bude trajna i održiva. Prema rečima narodnog poslanika Šaipa Kamberija, postoji potreba za uvođenjem alternativnih i dodatnih nastavnih materijala i osmišljavanjem sistemskih unapređenja u okviru postojećeg obrazovnog sistema uz podršku i saradnju Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Svakako postoji saglasnost svih sagovornika u pogledu potrebe za generalnim osavremenjavanjem nastave, što uključuje primenu savremenih metoda u nastavi, kao i didaktičkih materijala za učenje jezika, poput digitalnih materijala, koji se sve više koriste svuda u svetu.

U sve tri opštine postoji dobra volja i podrška za pokretanje inicijativa s ciljem da đaci iz različitih škola dobiju priliku da se druže i da pohađaju i posećuju zajedničke aktivnosti. Za sada postoje školska takmičenja u znanju i sportska takmičenja, koja se organizuju uz podršku opština. U Medveđi, pored toga, postoje i druge manifestacije, a radi se i na stvaranju uslova da se deca susreću i druže u okviru sportskih turnira, prvomajskih okupljanja, a tokom letnjeg perioda na manifestacijama „Banjski dani" i „Gejzirske noći". U sve tri opštine postoji zainteresovanost i podrška da se za đake koji ne govore istim jezikom i dolaze iz različitih škola – organizuju aktivnosti kojima bi se podstaklo i učenje jezika i druženje. Neke od predloženih aktivnosti su takmičenja u znanju, izleti, ekskurzije i drugi događaji i manifestacije u oblasti kulture, nauke, sporta i rekreacije.

Svi sagovornici ocenili su da se starije generacije dobro služe i komuniciraju na srpskom jeziku, dok to nije tako s mlađim generacijama, čije znanje jezika je u najvećem broju slučajeva na izuzetno niskom nivou. Predsednik Opštine Bujanovac razloge vidi u tome što je u vreme školovanja starijih generacija „postojao bolji nastavni kadar", kao i u činjenici da je tada televizijski program skoro isključivo bio na srpskom jeziku. Narodni poslanik Šaip Kamberi, smatra da je „neophodno postići viši nivo društvene integracije, naročito u kontekstu evropskih integracija". On dodaje da je seoska omladina iz albanske zajednice na jugu Srbije danas u izrazito nepovoljnoj situaciji i da nema mnogo kontakta sa vršnjacima iz srpske i romske zajednice. Predsednik Opštine Preševo smatra da je razlog u tome što je „u to vreme bilo više Srba koji su živeli u toj sredini, te da je komunikacija bila prisutnija, a učenje i znanje jezika dvosmerno". Predsednik NSANM iznosi mišljenje da starije generacije bolje poznaju srpski jezik „zato što se albanski nekada izučavao u školama kao predmet, odnosno, kao jezik društvene sredine", kao i da je „ideja Jugoslavije i zajedničke države bila jaka". Mlađe generacije danas uglavnom gledaju satelitsku televiziju, pre svega mnogobrojne kanale na albanskom jeziku, idu u školu u kojoj se nastava odvija na albanskom jeziku, a u mnogim mestima, naročito na teritoriji Opštine Preševo, žive u sredini gde skoro uopšte nemaju prilike da dođu u kontakt sa vršnjacima kojima je srpski maternji jezik. Pored toga, slabo poznavanje srpskog jezika jedna je od posledica konflikta 1999–2001, kao i političke situacije koja se odlikovala tenzijama i koja je po rečima predsednika Opštine Bujanovac doprinela „distanciranju, razlikama i nedostatku poverenja". Predsednik NSANM navodi i to da je „tokom određenog perioda propagirano da se ne uči srpski jezik", da bi potom takav stav zamenila „nezainteresovanost".

Danas se tema učenja srpskog jezika sagledava iz perspektive koja uzima u obzir prepoznatu potrebu da se znanje srpskog jezika unapredi u cilju uspostavljanja bolje komunikacije i prosperitetnijeg suživota u multietničkoj sredini, kao i u kontekstu šireg procesa integracije, posebno u oblasti obrazovanja, rada i zapošljavanja. Narodni poslanik, predsednici tri opštine i predsednik NSANM smatraju da postoje mogućnosti za unapređenje znanja srpskog jezika u postojećem obrazovnom sistemu, počevši od osnovne škole.

Njihovi predlozi za unapređenje nastave srpskog kao nematernjeg jezika koncentrisani su oko potrebe za kvalitetnim obučavanjem postojećeg i školovanjem novog nastavnog kadra, kako za osnovne tako i za srednje škole. Ocenjeno je da prioriteti u tom procesu treba da uključe kvalitetnu i kontinuiranu obuku nastavnog kadra kako iz albanske tako i iz srpske zajednice, kao i osavremenjavanje nastave i nastavnih sredstava. S tim u vezi, predsednik Opštine Preševo ističe da postoji potreba da veći broj univerziteta osnuje odgovarajuće katedre za obrazovanje stručnog kadra za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika, kao i to da je potrebno da svi nastavnici stiču tehničko-informatička znanja kako bi mogli da odgovore zahtevima savremenih trendova u obrazovanju. Narodni poslanik Šaip Kamberi zaključuje da je za razvoj suživota i davanja doprinosa procesu društvene integracije, kao i za ostvarivanje manjinskih prava, naročito preko učešća u institucijama, neophodno sistemski raditi na unapređenju znanja srpskog jezika među pripadnicima i pripadnicama albanske nacionalne manjine.

IV.2. MIŠLJENJE PROSVETNOG SAVETNIKA IZ ŠKOLSKE UPRAVE LESKOVAC

Nataša Bošković

Prosvetni savetnik iz Školske uprave Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja zadužen za nastavu u opštinama Pčinjskog i Jablaničkog okruga opšti kvalitet nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku – ocenjuje kao zadovoljavajući. On je, na osnovu sprovedenog eksternog vrednovanja škola koje je realizovano školske 2012/13. i 2013/14. godine, tokom koga su posećene četiri škole i to: OŠ „Abdula Krašnica“ u Miratovcu, OŠ „Miđeni“ u Cerevajki, OŠ „Naim Frašeri“ u Bujanovcu i OŠ „Sijarinska Banja“ u Sijarinskoj Banji, izrazio mišljenje da je „na posećenim časovima ostvaren veći broj standarda kvaliteta rada iz oblasti nastave i učenja, što svakako ide u prilog tome da se nastava srpskog jezika kao nematernjeg, realizuje kvalitetno. U razrednoj nastavi, učitelji koji su položili Metodiku srpskog jezika, imaju bolju i kvalitetniju nastavu i učenici vladaju srpskim jezikom kao nematernjim. Treba istaći da je posećen manji broj škola i da se samo na osnovu toga ne može sa velikom sigurnošću tvrditi da je nastava iz ovog predmeta u potpunosti kvalitetna“.

Kada je reč o nastavnom kadru i propisanim kvalifikacijama, prosvetni savetnik ističe da je „uočeno da nastavnici koji nisu stručni ne daju zadovoljavajuće rezultate u učenju jezika i da učenici ne vladaju srpskim jezikom kao nematernjim“, kao i to da se „može konstatovati da je važno da se nastavnici dokvalifikuju“ kako bi se moglo reći da je nastavni kadar koji radi u školama zadovoljavajući.

Na osnovu podataka sa eksternog vrednovanja i posećenih časova u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa, prosvetni savetnik kaže da „nastavnici u radu uglavnom koriste tradicionalne metode rada, a što se tiče oblika rada, oni su raznovrsni, čime se podstiče interakcija između učenika".

Prema mišljenju prosvetnog savetnika, „treba poboljšati kvalitet udžbenika, dokvalifikovati nastavni kadar tako da on u većoj meri bude stručan. Pored toga, treba omogućiti nastavnicima stalno stručno usavršavanje iz oblasti tehnika učenja i korišćenja savremenih nastavnih sredstava. Posebno treba istaći da vršnjačko učenje nije u dovoljnoj meri iskorišćeno u radu". Prosvetni savetnik dodaje da „obuke koje su namenjene samo za nastavnike koji predaju nematernji jezik nisu realizovane", uz napomenu da tu tvrdnju ističe na osnovu intervjua sa nastavnicima i savetnikom za stručno usavršavanje.

Prosvetni savetnik potvrđuje da se u nastavi koriste i novi i stari udžbenici: „Ono što treba istaći jeste da kod novih udžbenika postoji nesklad jer je na kraju udžbenika umesto rečnika na srpskom/albanskom dat rečnik na srpskom/mađarskom jeziku. U razgovoru su nastavnici istakli još jednu vrlo važnu činjenicu, a to je da tekstovi u udžbenicima nisu uvek u skladu sa uzrastom učenika (predugački tekstovi i pesme)."

IV.3. STAVOVI DIREKTORA I DIREKTORKI 16 OSNOVNIH ŠKOLA U KOJIMA SE NASTAVA ODVIJA NA ALBANSKOM JEZIKU

Ivana Stanojev

Tokom terenskog istraživanja koje je sprovedeno u martu i aprilu 2014, istraživači su razgovarali i sa direktorima osnovnih škola u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku, na teritoriji opština Preševo, Bujanovac i Medveđa. Cilj razgovora bio je da se utvrdi trenutno stanje i da se stekne uvid u eventualne poteškoće u izvođenju nastave srpskog jezika kao nematernjeg (dostupnost i stručnost kadra, metode koje se koriste u nastavi, pregled postojećih i potrebnih resursa, podrška relevantnih instritucija i organizacija stručnih obuka). Razgovor je obuhvatio i pitanja o perspektivama organizovanja nastave na drugačiji, interaktivni način i spremnosti školske uprave da se nastava inovira korišćenjem savremenih metoda. Prikupljanje podataka proteklo je u atmosferi poverenja i otvorenosti direktora za saradnju. Direktori su obezbedili sve neophodne podatke koji su bili potrebni za istraživanje.

Prvo pitanje u upitniku uvodi u stavove direktora o zadovoljstvu načinom na koji se u školi predaje srpski kao nematernji jezik. Iako su većinom odgovarali da su uglavnom zadovoljni, pitanja koja su nakon toga usledila daju realniju sliku i pojašnjenje problema u sprovođenju nastave. Pojedini direktori smatraju da su deca u nižim razredima opterećena gradivom, te da su udžbenici u višim razredima kulturološki neprilagođeni deci iz albanske zajednice i geografskom podneblju, a vrlo čest odgovor je i da nema kvalifikovanog kadra. Direktori škola su ukazali na to da stručna sprema nastavnog kadra koji predaje srpski kao nematernji jezik u velikoj meri nije zadovoljavajuća i obučeni kadar nije dostupan u ovim opštinama. U većini škola direktori su za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika angažovali nastavnike koji imaju niži nivo stručne spreme od propisanog. Često se dešava da ovaj predmet predaju nastavnici razredne nastave (VI stepen stručne spreme), ređe su to nastavnici sa VII stepenom koji su po profesiji pedagozi, ekonomisti, albanolozi, i slično, a koji imaju položen ispit iz srpskog jezika. Kao najčešći razlog za angažovanje nastavnika sa nižim nivoom stručne spreme od propisanog navodi se nepostojanje stručnog kadra, a neretko i to da prilikom raspisivanja konkursa prednost imaju nastavnici razredne nastave sa VI stepenom, koji su tehnološki višak.[91] Direktori navode da se na konkurse vrlo često ne prijavljuju kadrovi sa odgovarajućom stručnom spremom, za šta neki od razloga mogu biti, po njihovim rečima, udaljenost škola i loše organizovan transport. Svi direktori su saglasni da je najveći problem što se ne ulaže u školovanje kadra za ovaj predmet.

Slabo znanje jezika svakako može biti i posledica korišćenja zastarelih metoda u nastavi. Prema tvrdnjama direktora, postojeći kadar vrlo retko koristi nove metode u izvođenju nastave. Oni navode da nastavnici najčešće upotrebljavaju standardne metode (ex cathedra) u radu sa đacima, povremeno ih kombinujući sa dijaloškom i monološkom metodom. Samo nekoliko direktora je odgovorilo da nastavnici koriste ilustracije, rad u grupi i demonstrativni metod tokom nastave. Iako dosta škola ima informatičke kabinete, oni se skoro uopšte ne koriste za organizovanje časova srpskog jezika. Osim toga, skoro sve škole imaju pristup internetu, ali se on najčešće koristi za administrativne poslove a vrlo retko za pripremanje nastave srpskog jezika. Takođe, iako polovina škola ima mogućnost slušanja audio-snimaka, oni se u retkim prilikama koriste tokom časova srpskog jezika. Direktori su predložili da se organizuje obuka za korišćenje kompjutera i interneta za nastavnike, kako bi se oni ohrabrili da koriste savremene metode i interaktivne materijale koji se mogu naći na raznim internetskim stranicama.

Svi direktori sa kojima su obavljeni razgovori smatraju da je neophodno ulagati u obuku postojećeg nastavnog kadra koji predaje srpski kao nematernji jezik. Naime, većina škola retko (do jednom godišnje) šalje nastavnike na obuke koje organizuje Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Najčešće

91 Prema odredbama Posebnog kolektivnog ugovora za zaposlene u osnovnim i srednjim školama i domovima učenika, *Sl. glasnik RS* br. 12/2009.

su to obuke u Vranju ili Leskovcu, jer škole nemaju sredstava da pokriju troškove pohađanja obuka koje se organizuju u Beogradu ili Novom Sadu. Osim toga što se retko organizuju u blizini Preševa, Bujanovca i Medveđe, te obuke i kratko traju, pa zato direktori procenjuju da one ne daju značajnije rezultate.

Direktori smatraju da su obuke neophodne i da stručno usavršavanje treba da osavremeni način rada (inovativni, interaktivni pristupi nastavi) i omogući nastavnicima da steknu nove veštine, nova saznanja o metodici nastave i standardima u obrazovanju. Većina sagovornika predlaže da lokalna samouprava i resorno ministarstvo izdvoje više sredstava kako bi se omogućilo učešće na obukama za nastavnike iz siromašnijih opština, ili da se one barem sprovode češće na lokalnom nivou. Kako u većini škola srpski jezik predaju nastavnici razredne nastave, predloženo je i da se organizuju posebne obuke srpskog kao nematernjeg jezika za ovu grupu. Iako postoji potreba da se ulaže u postojeći kadar, jedan broj direktora ima bojazan da nastavnici ne bi bili zainteresovani za ovakvu edukaciju, jer nisu stručni ili su na tim pozicijama samo privremeno. Zato su, osim organizovanja obuka, davali i druge konkretne predloge u vezi sa poboljšanjem kvaliteta nastave srpskog kao nematernjeg jezika.

Neki direktori su upoznati sa mogućnostima uvođenja asistenata u nastavu i smatraju da bi to moglo da bude od pomoći postojećem kadru. Ulaganja u audio-vizuelnu opremu, prilagođavanje udžbenika i publikovanje srpsko-albanskog rečnika za đake, bila bi lako izvodiva rešenja koja bi, po mišljenju sagovornika, u velikoj meri unapredila nastavu.

Osim toga, direktori smatraju da bi organizovanje vannastavnih aktivnosti sa drugim školama u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku, moglo doprineti boljem savladavanju jezika – rad u prirodi, posete zanatlijama iz srpske zajednice, izleti i ekskurzije sa đacima srpske nacionalosti, samo su neki od predloga. Neke škole već ostvaruju saradnju sa drugim školama, ali je to najčešće na nivou godišnjih takmičenja i sportskih aktivnosti.

Glavna prepreka za sprovođenje takvih aktivnosti, koje nisu u nadležnosti Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, jesu finansijska sredstva ali i mali broj učenika, odnosno izolovanost škole, zbog čega mnogi programi ne mogu da budu organizovani. Svi direktori bi se vrlo rado odazvali pozivu za saradnju sa drugim školama – kako onima iz centralne Srbije tako i sa školama iz okruženja. Predloženo je i organizovanje zajedničkih ekskurzija sa školama u kojima se nastava izvodi na srpskom jeziku iz Bujanovca, Preševa i Medveđe ili zajedničko učešće u kulturno-sportskim sadržajima. Politika devedesetih, veća dostupnost medijskog sadržaja na drugim jezicima i lošiji kvalitet nastave, prema mišljenju sagovornika, delom su uzroci slabijeg poznavanja jezika. Kao glavni razlog nedovoljno dobrog poznavanja srpskog jezika u odnosu na ranije generacije skoro svi direktori navode upravo nedostatak međuetničke interakcije.

IV.4. STAVOVI RODITELJA ĐAKA OSNOVNIH ŠKOLA O UČENJU SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA

Marija Stanković

Prema odgovorima roditelja, sastanci školskog odbora sazivaju se uglavnom jednom mesečno ili jednom u dva meseca, a po potrebi i češće. Teme o kojima se tokom sastanaka školskog odbora uglavnom razgovara i pitanja koja se najčešće rešavaju su učenje i disciplina dece. Neke od najčešćih tema su, takođe, rad nastavnika – kvalitet, metode rada, stručnost i kvalifikovanost nastavnog kadra, kao i problemi u vezi sa organizovanjem i izvođenjem nastave, ali i udžbenici i nastavna sredstva (dostupnost udžbenika i diskusija o kvalitetu i sadržaju). Neke od tema o kojima se razgovara na sastancima školskog odbora, prema rečima roditelja, jesu i „depolitizacija škola", donošenje odluka vezanih za aktivnosti đaka (organizacija ekskurzija, prijemnih ispita i takmičenja), zatim pitanja u vezi sa školskim budžetom i aktuelni problemi tehničke prirode (sigurnost školskog objekta, osiguranje đaka, uslovi rada, prevoz učenika i dr.).

Svi roditelji su na pitanje da li se bave kvalitetom izvođenja nastave odgovorili potvrdno. Većina roditelja smatra da su nestručnost nastavnog kadra, uz nekonzistentno učenje, odnosno preobimno gradivo koje se brzo prelazi, kao i nedostatak savremenih srpsko-albanskih rečnika neke od najvećih prepreka za kvalitetno sprovođenje nastave Srpskog kao nematernjeg jezika. Samo u jednoj školi roditelji su naveli da su zadovoljni kvalitetom nastave.

Bez izuzetka, svi roditelji članovi školskih odbora smatraju da je važno da đaci u školi nauče srpski jezik zato što veruju da deca koja žive u Srbiji, pored toga što je neophodno da znaju službeni jezik države, srpski jezik treba da znaju i da bi u multietničkoj sredini, poput svoje, mogli bez poteškoća da komuniciraju, druže se i sporazumevaju sa svojim vršnjacima. Osim toga, deca treba da nauče srpski jezik i zbog „perspektive", koja se prema rečima roditelja ogleda u korišćenju stipendija Republike Srbije za školovanje, praćenju i prijavljivanju na različite konkurse (za studije, zaposlenje), ali i zbog mogućnosti zapošljavanja.

U mestima u kojima žive, deca uglavnom nisu u prilici da čuju ili uče srpski jezik van škole, nisu uopšte ili su u veoma maloj meri u direktnom kontaktu sa srpskim jezikom. Deca ponekad gledaju TV kanale na srpskom jeziku ili čitaju novine, ukoliko su im dostupne.

Svi roditelji, bez izuzetka, rado bi podržali unapređenje nastave srpskog kao nematernjeg jezika. U jednoj školi roditelji su istakli „da bi bili spremni i da učestvuju u obukama i radionicama", a većina bi bila spre-

mna da učini sve što je potrebno da se đacima olakša i da ih motivišu za učenje srpskog jezika. Samo je jedan roditelj bio skeptičan po pitanju uvođenja novih metoda u nastavu, jer, kako je naveo, veruje da bi uvođenje bilo kakvih inovativnih modela imalo smisla samo ukoliko bi ti modeli bili primenjeni i na učenje svih ostalih predmeta u školi. Roditelji smatraju da je komunikacija sa maternjim govornicima srpskog jezika i više nego poželjna, te da bi, pored angažovanja asistenata i uz korišćenje audio i video-materijala u nastavi, podsticanje druženja dece različite nacionalne pripadnosti, organizovanje zajedničkih časova i sportskih i drugih zajedničkih aktivnosti – sigurno dalo dobre rezultate.

Roditelji su predlagali primenu atraktivnijih i inovativnijih pristupa, naročito u mlađim razredima. Naveli su: korišćenje audio i video-materijala, fotografija i ilustracija, jezičke radionice, dodatne i dopunske časove, učenje kroz igru, kabinet za učenje srpskog jezika, uključivanje asistenata u nastavu. Predloženo je i organizovanje kurseva jezika za nastavnike i stručnih seminara. Zatim, roditelji su predložili dodatno motivisanje đaka organizovanjem izleta, ekskurzija, sportskih takmičenja, druženja i sličnih zajedničkih aktivnosti sa decom iz drugih škola u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku. Više od polovine intervjuisanih roditelja veruje da bi uvođenje interaktivnije nastave uz dodatnu tehničku opremu bilo korisno, ali i da bi to zahtevalo dodatno izdvajanje sredstava. U jednoj školi roditelji su izneli mišljenje da bi đake motivisalo proveravanje znanja testovima, kao i da decu treba stimulisati nižim ocenama („imaju visoke ocene, pa nemaju ni motivaciju da uče“).

Roditelji su samo delimično zadovoljni ili su pak nezadovoljni znanjem srpskog jezika svoje dece. Trude se da im pomažu u izradi domaćih zadataka i objašnjavanju novih reči, ali ne komuniciraju sa njima na srpskom. Đaci su, prema mišljenju roditelja, zadovoljni nastavom, ali ne i svojim znanjem („na srpskom ne mogu ni da čitaju, ni da pišu, ni da komuniciraju). Prema rečima roditelja, deca ne znaju zašto bi trebalo da uče srpski jezik, kada nemaju mogućnost da znanje upotrebe – „nema praktične komunikacije“. Neki od đaka planiraju studije i posao izvan Srbije, jer, po rečima roditelja, misle da „ovde nemaju uslova i mogućnosti“, što je za učenje srpskog jezika dodatno demotivišuće. Roditelji veruju da je dobro da deca što ranije počnu sa učenjem srpskog jezika, mada smatraju i da su već previše opterećena i da bi trebalo smanjiti obim gradiva, a poboljšati kvalitet („više rada na jednoj lekciji“).

Po pitanju značaja učenja srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u kojima se nastava odvija na/i na albanskom jeziku, stavovi roditelja đaka koji te škole pohađaju usaglašeni su i pozitivni. Prema dobijenim odgovorima svih intervjuisanih roditelja, jezičke kompetencije i znanja jezika ocenjeni su kao neka od najvažnijih i najcenjenijih znanja koja se u procesu obrazovanja mogu usvojiti.

IV.5. STAVOVI I MIŠLJENJA ĐAKA

Ivana Stanojev

U Preševu i Bujanovcu, srpski jezik izvan škole najviše se koristi u zdravstvenim ustanovama, a u velikom procentu učenici navode da ovaj jezik uče i preko televizije. Srpski je zastupljen i u razgovoru sa roditeljima ili familijom, naročito u mlađim razredima, što može biti posledica nerazumevanja domaćih zadataka, koje vrlo često rešavaju uz roditeljsku pomoć, što je potvrđeno i analizom razgovora sa roditeljima. Značajnije odstupanje zabeleženo je kod učenika šestog razreda, koji navode da ne koriste srpski jezik izvan škole (41.7% u odnosu na ostale razrede, gde se kreće oko 20%). Veći procenat takvih odgovora dobijen je od učenika iz Preševa, koji su inače i manje izloženi srpskom jeziku u zajednici. Učenici iz Medveđe pak, za razliku od onih iz Preševa i Bujanovca, srpski jezik u najvećoj meri koriste u prodavnici i u komunikaciji sa drugom decom (drugovima i drugaricama), a podaci govore i da je srpski u Medveđi zastupljeniji u komunikaciji sa komšijama.

Učenici u Preševu i Bujanovcu televizijske programe u najvećem procentu prate na albanskom jeziku (oko 50% upitanika), dok se programi na srpskom jeziku prate u nešto manjem procentu, oko 25%. Praćenje programa na srpskom jeziku povećava se u višim razredima, kao i praćenje programa na engleskom i turskom jeziku. Od TV kanala na srpskom jeziku najpopularnija među učenicima je PRVA TV, a od programa na albanskom jeziku najzastupljeniji su kanali na kablovskoj televiziji (crtani filmovi i filmovi uopšte). U Medveđi je situacija malo drugačija: tamo se u najvećem procentu prate kanali na srpskom jeziku, dok se programi na albanskom jeziku prate u nešto manjem procentu.

Na pitanje o zadovoljstvu ocenom iz srpskog jezika, oko 91% učenika je odgovorio da je zadovoljan, a nezadovoljstvo je najviše izraženo kod učenika petog razreda (16.7%), što može da bude posledica promene sa razredne na predmetnu nastavu. Ovo je u skladu s nalazima iz upitnika sa direktorima o njihovom nezadovoljstvu (ne)dostupnim stručnim kadrom. Iako u najvećem procentu đaci svih razreda procenjuju da odlično čitaju, pišu i komuniciraju na srpskom jeziku, primetno je da učenici četvrtog i petog razreda u nešto manjem procentu ocenjuju da su delimično zadovoljni (usmena komunikacija je dobra, dok pismenu treba unaprediti), dok je kod učenika sedmog i osmog razreda značajan broj onih koji smatraju da su dobro ovladali pisanjem, ali da treba da unaprede usmenu komunikaciju.

U sve tri opštine učenici svih razreda smatraju da im znanje srpskog jezika može biti korisno u budućnosti (96,4% ispitanika). Najniži procenat, mada još uvek veoma visok, prisutan je kod učenika četvrtog razre-

da (91,5%), dok učenici sedmog i osmog razreda iskazuju veću zainteresovanost za učenje srpskog, što je u direktnoj vezi sa nastavkom školovanja, za koji im, kako smatraju, srpski najviše treba radi formalne upotrebe jezika (školovanje, zapošljavanje u javnim ustanovama ili u prodavnici). Učenici četvrtog i šestog razreda mišljenja su da je poznavanje srpskog jezika važno radi komuniciranja, dok u Medveđi značajan procenat učenika veruje da je srpski značajan i radi neformalne upotrebe jezika (druženje, izlasci, odnosi sa komšijama). Upitnici su takođe pokazali da pojedini učenici prepoznaju važnost znanja jezika države u kojoj žive (oko 10% ispitanika), te da 20% đaka smatra da je poznavanje srpskog korisno u svakom pogledu (za budućnost, odnose, život).

IV.6. STAVOVI PREDSTAVNIKA LOKALNIH MEDIJA I CIVILNOG DRUŠTVA

Milica Rodić

Sa predstavnicima organizacija civilnog društva i medija urađeni su intervjui tokom maja 2014. godine. U istraživanju su učestvovali predstavnici Građanskih inicijativa (Bujanovac), Dituria (Biljača, opština Bujanovac), International Human Center (Preševo), Odbor za ljudska prava (Preševo); televizijske kuće Radio-televizija Preševo, Radio Televizija Bujanovac i Radio Televizija Spektri iz Bujanovca, internetski portali Presheva.com (Preševo), Titulli.com i Lugina lajm iz Bujanovca.

Gotovo svi sagovornici ukazali su na slabo poznavanje srpskog jezika među mladima iz albanske zajednice. Kao pozitivnu promenu naveli su izraženu motivaciju i interesovanje mladih iiz albanske zajednice za učenjem jezika, naglašavajući da ih u tim nastojanjima treba podržati. Mišljenje sagovornika internetskog portala Titulli.com nešto je drugačije: on navodi da mladi i nisu motivisani da uče srpski jezik jer ne vide perspektivu života u svom mestu. Slabo poznavanje jezika posledica je nepostojanja direktne komunikacije među mladima iz albanske i srpske zajednice. Iskazano je i mišljenje da oni koji znaju jezik to znanje nisu stekli u školi, već u neformalnim okolnostima, najčešće učešćem u aktivnostima nevladinih organizacija.

Nepoznavanje srpskog jezika predstavnici medija i organizacija civilnog društva vide kao prepreku razvoju mlađih generacija etničkih Albanaca i Albanki, navodeći da su oni koji znaju jezik u prednosti u odnosu na druge. Učenje jezika je viđeno kao važno zbog „činjenice da mladi ljudi žive u zemlji u kojoj je srpski službeni jezik, a sa kojim se susreću u svakoj instituciji“, ali i zbog „učešća Albanaca u državnim institucijama“.

Predstavnici organizacija od kojih su potekle prve inicijative za organizovanje časova srpskog jezika, uvideli su neophodnost da pripadnici i pripadnice albanske zajednice nauče taj jezik. Njihova početna očekivanja u vezi sa interesovanjem za pohađanje ovakvih aktivnosti bila su skromna, naročito jer su se susretali sa

mnogo većim brojem kandidata od onog koji su predvideli. Internetski portal Titulli.com od 2013. godine počeo je da objavljuje vesti i na srpskom jeziku, navodeći da je njihov cilj bio da ovaj medij postane i sredstvo informisanja „koje bi omogućilo i srpskoj zajednici da se upozna sa dešavanjima u lokalnoj sredini". Iako su očekivali određenu dozu kritike jednog dela lokalne zajednice u vezi sa ovakvom odlukom, dobili su podršku građana. Sagovornik internetskog portala Presheva.com, jednog od najposećenijih portala na albanskom jeziku u Srbiji, istakao je potrebu da informacije budu istovremeno dostupne svim građanima te da se vesti prevode na srpski jezik, ali i to da ne postoje materijalni uslovi neophodni za ostvarenje ove zamisli. [92]

Sagovornici su istakli da mediji i organizacije civilnog društva mogu dati veliki doprinos i imati ključnu ulogu u rešavanju pitanja učenja srpskog jezika, navodeći da svojim aktivnostima uveliko stvaraju prostor za komunikaciju i druženje mladih različitog etničkog porekla. Oni smatraju da udruženja građana mogu dodatno doprineti predlaganjem načina sistemskog rešavanja ovog problema. Uloga medija je da ukažu na značaj učenja srpskog jezika promovisanjem aktivnosti onih koji to već čine i radom na „podizanju svesti i promeni negativnih mišljenja prema srpskom jeziku i buđenju osećaja za učenje istog". Mediji treba da „pokažu da je srpski jezik neizbežna potreba" i organizovanjem emisija i programa na srpskom jeziku u kojima bi učestvovali mladi iz različitih etničkih zajednica. Predstavnici organizacija civilnog društva i medija smatraju da „mora postojati koordinacija između medija, organizacija civilnog društva i škola, kako bi zajedno radili na rešavanju ovog problema i probudili zainteresovanost mladih za učenje srpskog jezika".

IV.7. STAVOVI PREDSTAVNIKA DRŽAVNIH ORGANA, OPŠTINSKE UPRAVE, PRIVREDNOG SEKTORA I ZAPOSLENIH

Milica Rodić

Kako bi se utvrdila potreba za znanjem srpskog jezika u cilju zapošljavanja ili boljeg obavljanja posla, istraživački tim je tokom juna 2014. godine obavio razgovore sa predstavnicima državne i opštinske uprave i privrednog sektora. U istraživanju su učestvovali predstavnici Poreske uprave (Bujanovac), Nacionalne službe za zapošljavanje (Bujanovac), Policijske stanice (Bujanovac), Opštine Bujanovac (načelnik opštinske

92 Predstavnici medija navode da usled nepoznavanja srpskog jezika novinara iz albanske zajednice često moraju da angažuju druga lica za prevod ili drugu vrstu posla, što im bitno otežava rad i predstavlja dodatnu finansijku prepreku. Obuke koje se organizuju za radnike medijskog sektora uglavnom su na srpskom jeziku, te su pojedinci suočeni sa poteškoćama tokom pohađanja i praćenja takvih obuka. Zbog svega navedenog, tokom intervjua ukazano je na potrebu da se za novinare organizuju dodatne obuke u cilju usavršavanja znanja srpskog jezika.

uprave); [93] privrednih društava Agro Adria (Bujanovac) i Saba Belča (Preševo). Urađena je fokus grupa sa zaposlenima iz albanske zajednice koji rade u Poreskoj upravi i lokalnoj administraciji (Bujanovac).

Razgovori sa predstavnicima državnih organa, opštinske uprave, privrednicima i zaposlenima ukazali su nedvosmisleno na neophodnost znanja srpskog jezika. Dati odgovori mogu se sumirati u dve kategorije. Prvu kategoriju čine odgovori i obrazloženja o neohodnosti znanja srpskog jezika, kako zaposlenih tako i onih koji traže posao. To se, pre svega, odnosi na komunikaciju sa stanovništvom (klijentima, strankama, partnerima i sl.) čiji je maternji jezik srpski. Takođe, sagovornici ističu i to da su propisi koje zaposleni moraju da poznaju napisani na srpskom jeziku. Naročito važnim znanje jezika smatraju sagovornici iz Policijske stanice Bujanovac, koji su istakli da priroda posla zahteva brze intervencije i reagovanja prilikom rešavanja problema sa kojima se ovaj organ susreće. Druga kategorija odgovora je u vezi sa činjenicom da je neophodno znati srpski jezik jer je to zvanični jezik države i jezik koji se govori u ovim opštinama.

Predstavnici državne uprave na lokalu smatraju da se zaposleni u državnim organima iz albanske zajednice i oni koji konkurišu za posao u državnoj upravi, suočavaju sa poteškoćama u radu, odnosno poteškoćama prilikom prijema u rad, upravo zbog slabog poznavanja ili nepoznavanja srpskog jezika.[94] I sagovornici iz sektora privrede ukazali su na to da je poželjno da zaposleni znaju srpski jezik budući da se veći deo poslovanja obavlja na tom jeziku. Iako su predstavnici privrednog sektora istakli da oni lično dobro znaju srpski jezik, ukazali su i na činjenicu da pojedini radnici ne poznaju ovaj jezik u dovoljnoj meri, što ponekad otežava poslovanje. Oni smatraju da nepoznavanje srpskog jezika negativno utiče na sporazumevanje sa poslovnim partnerima, dobavljačima, kupcima ali i institucijama sa kojima sarađuju, te ističu da je učenje tog jezika neophodno za sporazumevanje i uspešno poslovanje.

Zaposleni u Poreskoj upravi i lokalnoj administraciji sa kojima je rađena fokus grupa, smatraju da je zbog boljeg obavljanja posla i neophodnosti brze i kvalitetnije komunikacije znanje srpskog jezika izuzetno važno za rad u državnoj upravi. Oni su dodali da lakše obavljaju posao upravo zbog poznavanja srpskog jezika i ističu da bez toga ne bi bili u mogućnosti da ispunjavaju radne zadatke i obaveze.

Da se mladi iz albanske zajednice koji ne govore ili koji slabo govore srpski jezik suočavaju sa poteškoćama i preprekama prilikom konkurisanja za posao, ukazano je i tokom ovih razgovora. Oni koji poznaju srpski jezik dovoljno dobro da mogu samostalno da komuniciraju, u prednosti su u odnosu na one koji to ne mogu, mišljenja su svi sagovornici.

93 Poziv za intervju poslat je i „Elektrodistribuciji", „Duvanskoj industriji Bujanovac" i preduzeću „Bi voda"

94 Sagovornici iz Poreske uprave i Nacionalne službe za zapošljavanje istakli su da ovi organi nemaju poteškoća u radu i komunikaciji sa strankama, ali da je, prema njihovim saznanjima, ovaj problem prisutan u drugim institucijama. Usled slabog znanja srpskog jezika načelnik Policijske stanice u Bujanovcu predlagao je novu sistematizaciju radnih mesta, kojom je predviđeno zaposlenje dvoje prevodilaca, upravo u cilju efikasnijeg obavljanja posla zaposlenih. S druge strane, opštinska uprava u Bujanovcu nije imala poteškoća u poslovanju usled činjenice da su u svakoj službi u opštini zaposlena lica iz obe zajednice.

Za postizanje bolje efikasnosti u radu i za osiguravanje kvalitetnijeg obavljanja posla novih radnika, preporuka sagovornika jeste da se mladi iz albanske zajednice podstaknu da uče srpski jezik.[95] Pored dobrog vladanja srpskim jezikom kandidata koji žele da se zaposle, pojedini sagovornici ukazali su i na potrebu učenja albanskog jezika.[96]

95 Sagovornici iz Poreske uprave i Nacionalne službe za zapošljavanje istakli su da ovi organi nemaju poteškoća u radu i komunikaciji sa strankama, ali da je, prema njihovim saznanjima, ovaj problem prisutan u drugim institucijama. Usled slabog znanja srpskog jezika načelnik Policijske stanice u Bujanovcu predlagao je novu sistematizaciju radnih mesta, kojom je predviđeno zaposlenje dvoje prevodilaca, upravo u cilju efikasnijeg obavljanja posla zaposlenih. S druge strane, opštinska uprava u Bujanovcu nije imala poteškoća u poslovanju usled činjenice da su u svakoj službi u opštini zaposlena lica iz obe zajednice.

96 Na potrebu poznavanja albanskog jezika ukazao je načelnih opštinske uprave Bujanovac, istakavši da je „neophodno poznavanje albanskog jezika, kao jezika sredine". Predstavnik Nacionalne službe za zapošljavanje istakao je da službenici kojima je srpski jezik maternji usled nepoznavanja albanskog jezika nisu u mogućnosti da komuniciraju sa strankama iz albanske zajednice.

V. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI

V. PREPORUKE ZA UNAPREĐENJE NASTAVE SRPSKOG KAO NEMATERNJEG JEZIKA U OSNOVNIM ŠKOLAMA U PREŠEVU, BUJANOVCU I MEDVEĐI

Preporuke koje slede proističu iz sveobuhvatne analize učenja i nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa. Analiza je uključivala sledeće:

- proveru postojećeg znanja srpskog kao nematernjeg jezika učenika IV i VIII razreda;
- analizu Nastavnog plana i programa za predmet Srpski kao nematernji jezik;
- analizu postojećih udžbenika i priručnika za nastavnike koje je odobrilo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja za nastavu ovog predmeta;
- posmatranje i analizu časova srpskog kao nematernjeg jezika sa aspekta stručne i metodičke osposobljenosti predavača;
- analizu društvenih i nastavnih okvira u kojima se izvodi nastava srpskog kao nematernjeg jezika (anketiranje učenika, roditelja, nastavnika, direktora škola, predsednika opština, predsednika Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine, narodnog poslanika u Skupštini Republike Srbije iz albanske zajednice, prosvetnog savetnika Ministarstva prosvete iz albanske zajednice, predstavnika medija, organizacija civilnog društva, državnih organa, opštinske uprave i privrede iz opština u kojima je sprovedeno istraživanje);
- razmatranje iskustava postojećih vaninstitucionalnih inicijativa za unapređenje znanja srpskog kao nematernjeg jezika;
- razgovore sa predstavnicima Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, upravu i nacionalne zajednice AP Vojvodina, nacionalnih saveta nacionalnih manjina u AP Vojvodina, Pedagoškog zavoda Vojvodine, i Pokrajinskog zaštitnika građana AP Vojvodine u cilju upoznavanja prilika učenja srpskog kao nematernjeg jezika u AP Vojvodina.
- Najpre će biti sumirani najvažniji nalazi istraživanja iz kojih proizilaze kratkoročne, srednjoročne i dugoročne preporuke, koje bi u narednom periodu trebalo preduzeti u cilju unapređenja učenja i nastave srpskog jezika za učenike iz albanske zajednice.

Glavni nalazi istraživanja

V.1. (Ne)poznavanje jezika

Glavni nalaz istraživanja jeste da nastava srpskog kao nematernjeg jezika i znanje učenika u osnovnim školama u Preševu, Bujanovcu i Medveđi nisu na zadovoljavajućem nivou. Osnovni problem koji je uočen jeste da učenici ne mogu da ostvare spontanu komunikaciju na srpskom jeziku.

Ove tvrdnje zasnovane su na analizi rezultata testiranja kojom su dobijeni podaci o sistemskom nepoznavanju srpskog jezika učenika svih osnovnih škola u navedenim opštinama, kako u četvrtom tako i u osmom razredu. Ni u jednoj školi nije ostvaren prosečan rezultat na osnovu koga bi se moglo govoriti o poznavanju srpskog jezika učenika te škole. Učenici u najvećoj meri nemaju funkcionalno znanje srpskog jezika u meri da mogu da ostvare komunikaciju na tom jeziku, bilo pismeno bilo usmeno, niti su u stanju da razumeju sagovornika. Mali broj učenika koji je ostvario natprosečne rezultate na testiranju zapravo uopšte poseduje jezičku kompetenciju predviđenu Nastavnim planom i programom za taj uzrast, ali, na osnovu podataka dobijenih intervjuisanjem tih učenika, došlo se do saznanja da ta kompetencija uglavnom i nije stečena u nastavnom procesu. Tokom istraživanja takođe je primećeno da ne postoje vannastavne aktivnosti organizovane za đake ovih škola u kojima bi oni imali prilike da ostvare kontakt sa vršnjacima kojima je srpski maternji jezik, što je važan element unapređenja komunikacijske kompetencije.

V.2. Stručno i jezičko usavršavanje nastavnika

Prema prikupljenim podacima od 41 nastavnika koji izvodi nastavu srpskog kao nematernjeg jezika u opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa, vidi se da nijedan nije školovan, niti je prošao obuku, za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika, a svega šestoro njih ispunjava uslove koji su, prema Pravilniku o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi (u daljem tekstu: Pravilnik), neophodni za izvođenje nastave srpskog (kao maternjeg) jezika u razredima u kojima trenutno drže nastavu. Ovakva situacija na terenu posledica je nedostatka stručnog kadra, koji je iz različitih razloga deficitaran. Prema navodima direktora osnovnih škola vidi se da na raspisane konkurse nema prijava nastavnika kvalifikovanih za srpski jezik kao nematernji, što predstavlja veliki problem za sve škole u Preševu, Bujanovcu i Medveđi.

Obuka nastavnika za izvođenje ovog predmeta ključni je preduslov za unapređenje nastave i postizanje boljeg uspeha učenika u ovladavanju srpskim jezikom.

S tim ciljem potrebno je organizovati seminare i radionice na kojima će se nastavnici posebno edukovati u metodici srpskog jezika kao nematernjeg i razmenjivati iskustva s nastavnicima koji ovaj predmet predaju u nekoj drugoj sredini u Republici Srbiji. Neophodno je potencirati i značaj stalnog (samo)usavršavanja nastavnika, i u tome ih ohrabrivati i podržavati na različite načine. Uostalom, nastavnici su, kako je i pokazao razgovor s njima, veoma svesni svih prednosti usavršavanja, ali im je ono do sada retko bilo dostupno.

Nesumnjivo je da je nastavnicima u izvođenju nastave potrebna pomoć asistenata/saradnika, pre svega onih kojima je srpski maternji jezik i koji su kvalifikovani za davanje takve vrste pomoći, naročito imajući u vidu da se Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja to dopušta.

Rezultati istraživanja pokazali su da je, pored stručnog usavršavanja, neophodno preduzeti korake i u cilju poboljšanja vladanja standardnim srpskim jezikom i kod samih nastavnika.

V.3. Unapređenje nastave

Nastava predmeta Srpski kao nematernji jezik ima svoje specifičnosti, kako sadržajne tako i metodičke, te se nikako ne može poistovetiti s nastavom maternjeg jezika, bilo srpskog, bilo jezika nacionalne manjine. Usled nedovoljne stručne osposobljenosti, nastavnici najčešće pribegavaju postupcima koji nisu zasnovani na savremenim znanjima o usvajanju nematernjeg/drugog jezika, što neretko rezultira radom koji je obeležen negativnim stranama tradicionalne, predavačke, reproduktivne, pseudoaktivne nastave s izrazitim karakteristikama gramatičko-prevodne metode. Nastavnici najčešće nastoje da ostvare zacrtane zadatke i obrade Programom predviđene sadržaje i često se nalaze u raskoraku između nastave maternjeg jezika i nastave stranog jezika (koju, makar intuitivno, znaju da treba uzeti u obzir). Nasuprot ovome, uputstva za način ostvarivanja Programa (koja su sastavni deo tog zvaničnog dokumenta) upravo ukazuju na neefikasnost ovakvih postupaka i sugerišu aktivnost učenika, značaj praktične upotrebe jezika, primenu različitih oblika vežbanja i ističu potrebu da se nastava realizuje u skladu s mogućnostima i potrebama učenika u određenom jezičkom i kulturnom okruženju. Program, naime, sadrži dva nivoa nastave srpskog kao nematernjeg jezika, koncipirana na osnovu jezičkog predznanja učenika, sastava etničke sredine iz koje potiče učenik i jezičke srodnosti dva jezika. Nivo koji predviđa minimalni jezički sadržaj kojim učenik mora da ovlada, u skladu je sa brojem časova i uzrastom učenika, tako da njegova primena može da omogući svim učenicima ovladavanje osnovnim jezičkim kompetencijama. Obaveza nastavnika jeste da uz pomoć ponuđenih glotodidaktičkih sredstava, ali i samostalno pripremljenog materijala, pronađe najefikasniji način na koji će predviđene jezičke sadržaje približiti učenicima i omogućiti njihovo usvajanje.

U Programu za ovaj predmet jedna od preporuka je da se u nastavi izbegava upotreba maternjeg jezika učenika, upravo zbog povećanja efikasnosti usvajanja srpskog jezika. Međutim, da ona nije i jedini preduslov za uspešno savladavanje jezika, ukazuju i rezultati testiranja. Naime, postignuća učenika su jednako loša bez obzira na maternji jezik nastavnika ili na jezik koji je korišćen u nastavnom procesu. Treba reći da je od svega ipak najbitnija svojevrsna „evolucija" na času, tranzicija od nastavnika ka učenicima, koji treba da dobiju značajnije, središnje mesto u nastavi. Oni bi trebalo da budu znatno aktivniji, da ne budu prevashodno pitani, nego da pitaju, da ne reprodukuju, već da produkuju. Sve ovo moguće je postići uvođenjem adekvatnih nastavnih metoda, vežbi i sl., dosad retko prisutnih na času. Samo će na taj način učenici zaista biti osposobljeni da na srpskom jeziku budu u stanju da se izraze, što će im, u krajnjem, otvoriti nove perspektive u budućnosti. Da bi se ovo dogodilo, potrebno je napraviti odmak od metodike nastave srpskog kao maternjeg jezika (za koju su i nastavnici sa odgovarajućom stručnom spremom školovani) i početi uključivati određene, probrane principe metodike nastave stranih jezika.

V.4. Udžbenici i druga nastavna sredstva

Sistem obrazovanja u Republici Srbiji u velikoj meri je baziran na udžbenicima. Oni su osnovno nastavno sredstvo i većini nastavnika predstavljaju osnovne smernice u organizaciji nastavnog procesa.

Upotreba udžbenika za Srpski kao nematernji jezik, budući da su jedni isti namenjeni pripadnicima različitih manjina i za oba nivoa nastave (minimalni i napredni), ne sme biti mehanička, nekritička, već selektivna i prilagođena mogućnostima učenika. S obzirom na to da su udžbenici, kako je pokazala analiza, preobimne i gramatičke i leksičke građe, te se često koncepcijski izjednačavaju sa maternjim jezikom učenika (albanskim), a u nekim slučajevima ga i prekoračuju – neophodno je u njima selektovati građu, u skladu sa Programom, i odrediti jezički minimum za svaki razred, kojim bi se obezbedilo funkcionalno poznavanje jezika. Neki udžbenici, pre svega oni za mlađe razrede (čitanke za III i IV razred), imaju ovakvu strukturu, ali je i tako određen minimalni sadržaj ipak preobiman. Posebno je potrebno usmeriti pažnju na nastavni materijal za I razred, kada se (neki) učenici prvi put susreću sa srpskim jezikom. Upravo u ovom slučaju uočen je veliki nesklad između nastavnog programa i udžbenika, pretrpanog jezičkim sadržajima, predviđenog samo za auditivnu prezentaciju. S obzirom na to da u školama u kojima se nastava održava na albanskom jeziku kod đaka starijih razreda nisu u upotrebi poslednja izdanja udžbenika, neophodno je obezbeđivanje novih kompleta udžbenika, takvih koji će im biti primereniji i svojim izgledom i svojim sadržajem. Ovo bi trebalo da prati i izrada novog osavremenjenog nastavnog materijala kao i opremanje škola različitim nastavnim sredstvima, koja bi zaista našla put do učionica.

S obzirom na iznesena zapažanja, jasno je da je zabeleženu situaciju potrebno promeniti nabolje.

Preporuke

Kratkoročne preporuke (septembar 2014 – septembar 2015):

- Obezbediti svim učenicima i nastavnicima postojeća nova izdanja udžbeničkih kompleta.
- Obezbediti svim nastavnicima postojeće priručnike uz udžbeničke komplete.
- Obezbediti dodatni nastavni materijal – praktikume, postere, kataloge, igre, digitalne materijale itd. kojim bi se, posebno u nižim razredima, omogućilo usvajanje minimalnih jezičkih sadržaja, leksike i jezičkih modela, na kreativan i deci prihvatljiv način. Kao prelazno rešenje do redovne izrade novih udžbeničkih kompleta, to bi omogućilo da svaki učenik na svakom času ovlada predviđenim funkcionalnim sadržajima koje može iskoristiti i van učionice.
- Organizovati seminare i obuke za nastavnike koji predaju srpski kao nematernji jezik u svim osnovnim školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku u cilju dodatnog podizanja kapaciteta u vezi sa metodikom nastave i osavremenjavanjem načina rada postojećeg nastavnog kadra.
- Organizovati susrete sa nastavnicima iz drugih delova zemlje koji takođe predaju srpski kao nematernji jezik i sa njima razmeniti iskustva, prepoznati uspešne modele i prilagoditi ih potrebama sredine u kojoj rade, analizirati načine izvođenja nastave, probleme na koje nailaze, njihova zapažanja i organizovati stručnu prezentaciju jednog ili dva časa.
- U školama u kojima je uočena neodgovarajuća stručna sprema i slabije vladanje standardnim srpskim jezikom nastavnika, angažovati kvalifikovane saradnike/asistente koji bi pomagali u izvođenju nastave.
- U pogledu nastave stimulisati nastavnike i asistente za kvalitativnu promenu u pristupu nastavi, od ex cathedra ka interaktivnom načinu rada; podsticati komunikaciju i u učenju srpskog jezika za njegovu primenu u svakodnevnom životu.
- Dalje u pogledu nastave, stimulisati nastavnike da aktivno planiraju izvođenje svakog časa i motivišu učenike za učenje srpskog jezika.
- Uvesti kvartalna testiranja (na kraju svakog tromesečja) – na osnovu predviđenog Nastavnog plana i programa jasno precizirati minimalna postignuća učenika u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika; napraviti modele testova na osnovu kojih će biti testirani učenici, kako bi nastavnici znali na koji način, u kom obimu i kojim tempom da predaju gradivo. Kvartalnim testiranjima bi i učenici i nastavnici imali redovne uvide u rezultate svog rada.

- Inicirati organizovanje takmičenja iz Srpskog kao nematernjeg jezika na školskom, opštinskom i okružnom nivou kako bi se stekli uslovi da učenici iz tri opštine učestvuju na republičkom takmičenju iz ovog predmeta.

- Organizovati susrete predstavnika Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, ZUOV, ZVKOV i nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik u školama u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku sa ciljem poboljšanja kvaliteta nastave.

- Formiranje radne grupe (u okviru Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja ili Službe Koordinacionog tela) koje bi pratilo tok implementacije preporuka i osmišljavalo dalje korake i procenjivalo ostvarene rezultate.

Srednjoročne preporuke (septembar 2015 – septembar 2017):

- Napisati priručnike za nastavnike za svaki razred i učiniti ih dostupnima nastavnicima (izdavači treba da ih tretiraju kao obavezan deo udžbenika); u priručnicima ukazati na bitnu distinkciju u metodici nastave nematernjeg i maternjeg jezika.

- Napisati rečnik (dodatak postojećim čitankama) za đake svih razreda osnovnih škola koji će omogućiti efikasnije učenje srpskog jezika.

- Obezbediti kontinuiranu obuku nastavnika za izvođenje nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u skladu sa Pravilnikom o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi i pratiti primenu savremenih metoda rada u učionici.

- Uspostaviti veze među školama sa lokala i u drugim delovima zemlje: organizovanje poseta učenika dve škole koji pripadaju različitim nacionalnim zajednicama (u okviru kojih bi se organizovale rekreativne, naučne, kulturne i sportske aktivnosti) rezultiralo bi ostvarivanjem komunikacije i upoznavanjem kulturnih sličnosti i posebnosti među učenicima.

- U skladu sa tehničkim mogućnostima škola i nastavnika, organizovati svojevrsnu „mrežu“ na internetu koja bi povezivala nastavnike srpskog kao nematernjeg jezika i omogućila im priliku da razmenjuju razna dobra iskustva: pripreme za čas, vežbe, tekstove (odabir, adaptacija, način obrade) itd. Naročito korisna bi bila razmena iskustava nastavnika koji rade u homogenim sredinama kao i onih koji predaju srpski učenicima čiji se maternji jezik od srpskog značajno razlikuje.

- Organizovati tandem radionice – u skladu sa tehničkim mogućnostima obezbediti da učenici iz albanske zajednice dobiju „druga/drugaricu“ iz srpske zajednice (ne ograničavajući se na teritoriju južne Srbije) sa kojim bi preko društvenih mreža komunicirali na srpskom jeziku, uz uvid i delimičnu kontrolu nastavnika i roditelja.

- Utvrditi standarde a potom i ishode za predmet Srpski kao nematernji jezik.

- Uvesti obavezno nacionalno testiranje kako bi se utvrdio stepen postignuća učenika.

- Utvrditi potrebu za usklađivanjem nastavnog programa za predmete Albanski jezik (kao maternji) i Srpski kao nematernji jezik.

Dugoročne preporuke:

- Obezbediti uslove za školovanje novog nastavnog kadra u skladu sa standardima savremene metodike nastave nematernjeg jezika. Osmisliti podsticajne mere za studiranje srpskog jezika za mlade iz ove tri opštine, posebno iz albanske zajednice.

- Obezbediti uslove za učenje albanskog jezika pripadnika i pripadnica većinskog stanovništva u Preševu, Bujanovcu i Medveđi, u skladu sa međunarodnim standardima dvosmernog učenja.

- Prilikom redovne izrade novih udžbenika, analizirati stavove i mišljenja nastavnika koji predaju srpski kao nematernji jezik u osnovnim školama u Preševu, Bujanovcu i Medveđi u vezi sa postojećim nastavnim materijalom, i osavremeniti tekstove: dati dopune tekstova prema preporukama nastavnika, iz oblasti svakodnevice, zaštite životne sredine, zabave, umetnosti i, uopšte, sadržaja koji će deci pomoći da savladaju komunikaciju u svakodnevnom životu. Ujednačiti zastupljenost kulturoloških sadržaja za sve manjinske zajednice.

- U skladu sa rezultatima istraživanja, a nakon utvrđivanja standarda i ishoda, analizirati potrebu za izmenama i dopunama Nastavnog plana i programa za predmet Srpski kao nematernji jezik i udžbenika za ovaj predmet.

-

Prilog 1 – Iskustva projekata čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika u opštinama Preševo i Bujanovac

Prilog 1 – Iskustva projekata čiji je cilj sticanje i unapređenje znanja srpskog jezika u opštinama Preševo i Bujanovac

Milica Rodić

Projekat „Škola srpskog jezika za mlade iz albanske zajednice iz opština Bujanovac i Preševo“ – Služba Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa

Uz kontinuiranu podršku ambasade Velike Britanije, Služba Koordinacionog tela dva puta je organizovala besplatnu školu srpskog jezika u Bujanovcu i Preševu.[97] Dugoročni cilj projekta „Škola srpskog jezika za mlade iz albanske zajednice iz opština Bujanovac i Preševo“ (u daljem tekstu: *Škola srpskog jezika*) jeste poboljšanje znanja srpskog kao zvaničnog jezika Republike Srbije, čime se pospešuje integracija.

Broj prijavljenih kandidata oba puta je nadmašio očekivanja. Nastava srpskog jezika se istovremeno odvijala u Bujanovcu i Preševu za 310 polaznika tokom 2012/13. godine, odnosno za 250 polaznika 2013/14. godine.

U oba slučaja, Služba Koordinacionog tela raspisala je javnu nabavku i izabrane su škole koje poseduju licencu za organizovanje časova srpskog jezika. Osobe koje su držale nastavu po obrazovanju su profesorke srpskog jezika i književnosti i imaju iskustvo u radu u školama. U organizovanju i realizaciji časova pomagali su im asistenti iz lokalne zajednice kojima je albanski jezik maternji, a raspolažu visokim nivoom znanja srpskog jezika. Profesorke srpskog jezika bile su zadužene za izvođenje nastave, dok je asistent/kinja, koji/a boravi u učionici tokom trajanja časova, aktivan/na po pozivu profesorke. Časovi su organizovani dva puta nedeljno u trajanju od četiri školska časa. Ukupno trajanje *Škole* je sedam meseci, ukupno 112 časova po ciklusu. Za nastavu su korišćeni udžbenici „Reč po reč“ (za početne nivoe) i „Više od reči“ (za srednje nivoe) „Instituta za strane jezike“ iz Beograda.

Tokom prve godine realizacije projekta Služba Koordinacionog tela definisala je ciljnu grupu, koju su činili mladi uzrasta od 15 do 30 godina. Polazna osnova za definisanje bila je argumentovana pretpostavka da je reč o starosnoj grupi kojoj je srpski jezik potreban zbog lakšeg nastavka školovanja, zapošljavanja, ali i

97 Prvi ciklus Škole srpskog jezika organizovan je od novembra 2012. do maja 2013, a drugi je obuhvatao period od novembra 2013. do maja 2014. godine.

svakodnevne komunikacije. S obzirom na to da su se za časove jezika prijavljivali i oni koji nisu spadali u definisanu starosnu grupu, tokom druge godine realizacije projekta svi zainteresovani za sticanje i/ili unapređenje znanja jezika mogli su da pohađaju časove.

Većina polaznika *Škole srpskog jezika* jesu srednjoškolke, uzrasta 15–20 godina,[98] iz ruralnih sredina. Znatan broj polaznika čine studenti odeljenja Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu, ali i studenti drugih profila i fakulteta.[99] Polaznici *Škole srpskog jezika* u kontaktu sa srpskim jezikom najčešće su preko medija, što ukazuje na postojanje pasivnog znanja jezika koje se ogleda u (delimičnom) razumevanju i nemogućnosti govorne komunikacije. Retki su polaznici koji imaju aktivnu, dvosmernu komunikaciju na srpskom jeziku, a i oni koji je imaju uglavnom jezik koriste za obavljanje jednostavnih svakodnevnih poslova. Najčešći odgovor koji su korisnici projekta davali na pitanje zbog čega žele da nauče srpski jezik jeste želja za komunikacijom sa svojim vršnjacima iz druge zajednice, dok je veliki broj naveo i aspekt korisnosti znanja tog jezika. Nemali broj polaznika istakao je želju da studira srpski jezik.

Tokom druge godine realizacije projekta, na predlog nastavnika osnovne škole u selu Biljača (opština Bujanovac), u okviru projekta organizovan je fond od 58 časova srpskog jezika za grupu od 80 učenika od petog do osmog razreda.

Nakon ulaznog testiranja, kojim se svake godine utvrđivalo početno znanje polaznika, formirane su grupe i izrađivan je raspored nastave. Oba puta je utvrđeno da ogromna većina kandidata ima veoma nizak nivo znanja srpskog jezika ili ga uopšte i nema.

U cilju sistematičnijeg prikupljanja podataka o iskustvima stečenim tokom sprovođenja projekta u Bujanovcu i Preševu obavljeni su anketni intervjui sa: tri profesorke koje su u oba projektna ciklusa bile angažovane na projektu;[100] dvoje, od ukupno četvoro asistenata;[101] fokus grupe sa 20 polaznika. Tokom prikupljanja podataka za potrebe izrade Studije, posmatrana je nastava srpskog jezika u Bujanovcu.

Za rad u postkonfliktnom društvu i etnički heterogenim sredinama, važno je posedovanje veština brze spoznaje i učenja o kulturi etničke zajednice sa kojom se radi i njenim specifičnostima, otvorenost u kul-

98 U prvom ciklusu je od 250 polaznika koji su dobili diplome bilo 151 ženskog a 99 muškog pola. U drugom ciklusu je 180 polaznika dobilo diplome, 129 bilo ženskog pola.

99 Podaci dobijeni iz formulara koje su polaznici popunjavali na prvom času srpskog jezika.

100 S obzirom na to da je veći broj kandidata za učenje srpskog jezika bio u bujanovačkoj opštini, jedna profesorka je predavala u Preševu, a dve u Bujanovcu.

101 Dvoje asistenata je angažovano u nastavi srpskog jezika u Bujanovcu, a po jedan asistent u Preševu i Biljači. Metod selekcije asistenata za intervjue vodio se logikom da asistenti, koji su po profesiji nastavnici i profesori i rade u školama sa đacima različitog uzrasta, tokom rada na projektu imaju priliku da spoznaju nove i drugačije pristupe rada i predavanja. Dvoje asistenata koji su nastavnici u osnovnoj, odnosno srednjoj školi su odabrani da se sa njima radi intervju.

turnom učenju i prilagođavanju društvenim okolnostima i kulturološkim posebnostima. Stoga je odabir nastavnog osoblja za rad na projektu bio posao kojem je pristupljeno sa velikom pažnjom. Tri profesorke pokazale su da, pored formalnih kvalifikacija, poseduju veštinu brzog prilagođavanja i razumevanja posebnosti sredine, zahvaljujući kojoj su sa lakoćom uspostavile dobre odnose sa kolegama asistentima i polaznicima.

Umesto ex cathedra predavanja insistiralo se na dinamičnom, inovativnom i interaktivnom pristupu. Svaka profesorka razvila je sopstvene metode rada, a efekti rada i ostvareni rezultati su praćeni na nedeljnom nivou. Neposredno pre održavanja nastave profesorke su sa projektnim timom dogovarale plan rada sa opisom metodologije i ciljeva. Profesorke i asistenti su naveli da su slobodniji i neformalniji pristup u nastavi, kao i fleksibilnost u odabiru zanimljivog sadržaja nastavnog programa, suštinski važni za uspeh i dobre rezultate na projektu. Po okončanju časova, profesorke su svake sedmice pravile analizu postignutih rezultata.

Sve tri profesorke najviše su na časovima koristile dijalošku metodu, smatrajući da je to najbolji način da se polaznici ohrabre da govore na srpskom jeziku. Korišćene su i druge, i to metoda igre (najčešće asocijacije i igre pogađanja, igranje uloga), monološka i tekstualna metoda.[102] Pored navedenih, korišćene su i različite manje konvencionalne forme izražavanja: pravljenje stripa i pisanje članaka za školski časopis (radioničarski rad), ali i korišćenje *mapa uma* kako bi polaznici lakše usvojili zahtevnije sadržaje, pre svega iz oblasti gramatike. Metode za koje su profesorke istakle da daju najbolje rezultate u učenju jezika jesu učenje kroz igru, metoda asocijacije, kvizovi, rad u grupama, dijaloška metoda. Odabir metoda zavisio je od jezičke jedinice koja je planirana za učenje, uzrasta polaznika i nivoa znanja jezika.

Asistenti i profesorke smatraju da se pristup koji se primenjuje u okviru projekta dosta razlikuje od onog u školama. S jedne strane, usled manjeg broja polaznika u grupama[103] primećeno je da je izvođenje nastave jednostavnije jer se predavači mogu posvetiti svakom polazniku i utvrditi stečeno znanje i poteškoće koje polaznik/ica ima pri usvajanju gradiva. Treba imati u vidu i to da su polaznici *Škole srpskog jezika* pokazali veliku motivaciju da nauče jezik. Metodika nastave koja se odlikuje interaktivnim pristupom i materijal koji polaznici smatraju kvalitetnim, stvaraju dodatnu motivaciju za učenje jezika. Pristup korišćen u ovom

102 Dijaloška ili metoda razgovora je složeni metod rada sa učenicima budući da postoji niz načina na koji se ona može ostvariti u radu sa đacima. Ovaj način rada ogleda se u interakciji i dijalogu na relaciji nastavnik–učenici. Metoda igre je način ostvarivanja nastavnog sadržaja na način koji podrazumeva istovremeno igranje i učenje, odnosno predstavlja proces učenja kroz igru. Monološka i tekstualna metoda, po komunikacijsko-informacionom kriterijumu, predstavljaju način realizacije nastave u kojem dominira nastavnik. Monološka ili predavačka metoda je metod usmenog izlaganja, najstariji i najčešće primenjivan način rada u učionici. Tekstualna metoda ili metod rada sa tekstom podrazumeva rad unutar učionice kada učenici rade na unapred pripremljenom tekstu (iz udžbenika, radnih listova itd.).

103 Svaka profesorka radila je sa četiri grupe polaznika, pri čemu broj polaznika u grupi nije bio veći od 20.

projektu rezultira dobrim znanjem jezika jer se insistira na dijalogu, učenju uz igru i asocijacije, literatura je prilagođena nivou znanja učenika, a česte su usmene i pisane vežbe. To je potvrđeno i završnim testovima čiji rezultati potvrđuju značajan napredak u stečenom znanju. Preko 90% polaznika položilo je završni tekst.

Na osnovu iskustva u radu sa đacima iz Biljače[104] profesorke srpskog jezika ukazale su na to da đaci petog i šestog razreda mnogo brže uče i usvajaju gramatička znanja, pre svega sadržaje koji se paralelno uče u albanskom jeziku (vrste reči i padeži). Metode učenja ne razlikuju se od onih koje se primenjuju u *Školi srpskog jezika,* a najviše se primenjuje metoda igre i asocijacija, budući da je primećeno da najviše pogoduje uzrastu učenika.

Pre pohađanja časova pojedini polaznici *Škole srpskog jezika* imali su pasivno znanje jezika. Ovakvo znanje jezika ogleda se u potpunom ili, najčešće, delimičnom razumevanju jednostavnih jezičkih sadržaja. Rezultati[105] postignuti nakon sedam meseci ogledaju se u sve češćem i samostalnom korišćenju srpskog jezika. Profesorke su istakle da su polaznici slobodniji u komunikaciji i da su im rečenice gramatički ispravnije. Na osnovu testova koji su periodično organizovani u cilju utvrđivanja postignutog znanja, provere domaćih zadataka (koji su davani na nedeljnom nivou), usmenih vežbi na času i pismenih vežbi i zadataka tokom časa, profesorke su utvrdile da su neki polaznici stekli osnovno znanje srpskog jezika, a kod nekih polaznika znanje je unapređeno. Vladanje osnovnim znanjem iz oblasti gramatike i leksike dovelo je i do većeg samopouzdanja kod polaznika, koji su se zahvaljujući tome, po mišljenju asistenata, potom više angažovali i na časovima Srpskog kao nematernjeg jezika u redovnoj nastavi.

Profesorke i asistenti su istakli da je važno uspostaviti dobar odnos sa đacima i da je potrebno smanjiti formalnost u pristupu, kako bi se podstakla motivacija đaka za učenjem srpskog jezika. Motivacija učenika bi trebalo da se podstiče i van škole, a bitno je uključiti i roditelje kako bi đaci imali potpuniji uvid u važnost učenja srpskog jezika, smatraju asistenti. Podsticanje učenika da samostalno dolaze do zaključaka, u okvirima leksičkih i gramatičkih znanja, još jedan je aspekt koji su profesorke i asistenti naglasili tokom razgovora.

104 U periodu od januara do maja 2014. godine organizovano je 58 školskih časova za đake starijih razreda (od petog do osmog) Osnovne škole „Desanka Maksimović" u selu Biljača (opština Bujanovac). Ideja za organizovanje časova potekla je od nastavnika ove osnovne škole. Na samom početku, kao i u projektu Škola srpskog jezika, đaci su polagali test, kojim je utvrđeno da je grupa ujednačena u znanju jezika, tj. da gotovo nijedan učenik ne poseduju znanje jezika. U cilju lakšeg rada sa 80 đaka, formirane su dve grupe: jednu su činili đaci petog i šestog, a drugu đaci sedmog i osmog razreda. Nastava se odvijala ponedeljkom i petkom, a dve profesorke angažovane na projektu Škola srpskog jezika držale su dodatnu nastavu đacima u Biljači, uz asistenciju nastavnice iz albanske zajednice koja predaje đacima nižih razreda u opštini Bujanovac.

105 Praćenje napretka i merenje rezultata bilo je višeslojno. Pored testova (na početku, na sredini i na kraju realizacije projekta), polaznici su jednom nedeljno radili domaće zadatke, a tokom časa radili su pisane i usmene vežbe i podsticana je komunikacija. Časovi su osmišljavani tako da rezultati i pomaci mogu biti vidljivi na nedeljnom nivou, uključujući segmente i aspekte jezika, čije usvajanje je znatno sporije. Projektni tim je osmislio dve vrste upitnika. Prvi tip služio je za prikupljanje podataka u vezi sa motivacijom za učenje srpskog jezika, korisnošću i upotrebi stečenog znanja i percepcijom visine i kvaliteta usvojenog sadržaja. Ovi upitnici davani su na početku i kraju projektnog perioda. Drugi tip upitnika polaznici su popunjavali jednom mesečno, a u vezi sa realizovanim časovima: koliko ih često pohađaju, kakvo je njihovo mišljenje o kvalitetu nastave koju prate i slično

Najvažniji rezultati ovog projekta ogledaju se u porastu broja mladih iz albanske zajednice koji su unapredili znanje srpskog jezika[106] kao i u povećanju želje i motivacije za učenjem jezika. Ovaj projekat pokazao je i postojanje druge dimenzije učenja i sticanja znanja i veština: asistenti su imali priliku da vide, nauče ali i da osmisle vlastite metode rada koje primenjuju u školama u radu sa đacima osnovne i srednje škole.

Sa polaznicima *Škole srpskog jezika* koji su pohađali časove tokom oba projektna ciklusa[107] organizovane su fokus grupe. Cilj ovog postupka je prikupljanje podataka u vezi sa motivima za učenje jezika, načinima i situacijama u kojima koriste stečeno znanje. Razlozi koje su naveli da su ih podstakli da uče srpski jezik jesu: obrazovanje,[108] zapošljavanje i veća operativnost na poslu koji trenutno obavljaju i, uopšte, za komunikaciju.[109] Primetan je i pozitivan stav i želja za učenjem zvaničnog jezika.[110] Zapošljavanje, nastavak obrazovanja i neophodnost obavljanja svakodnevnih poslova tri su najčešća odgovora na pitanje na koji način planiraju da koriste stečeno znanje srpskog jezika.

Učesnici fokus grupa istakli su da nakon časova u svakodnevnom životu nemaju poteškoće da komuniciraju na srpskom jeziku, a pojedini su naveli da mogu da čitaju knjige na srpskom i da spremaju ispite, da osećaju da imaju više samopouzdanja i da se lakše snalaze u obavljanju dnevnih obaveza. S obzirom na to da su tokom fokus grupa polaznici ukazali na to da je znanje jezika doprinelo i rastu njihovog samopouzdanja, oni su dodali da se osećaju slobodnije i sigurnije jer mogu da koriste jezik. Ipak, učesnici fokus grupa su ukazali na to da je neophodno da unaprede svoje znanje iz oblasti gramatike i gramatičkih pravila.

Osim na fakultetu, sa kolegama na poslu ili prijateljima, učesnici fokus grupa su izjavili da trenutno koriste srpski jezik na poslu, u školi, da ponekad i kod kuće razgovaraju sa roditeljima i da prate televizijske emisije na srpskom jeziku.[111]

106 Pojedini su svoje znanje iskoristili za dobijanje stipendije za studiranje u Novom Sadu, ili za učestvovanje u Programu stažiranja, u okviru kojeg su tokom šestomesečnog boravka u državnim institucijama u Beogradu stekli radno iskustvo.

107 Održane su dve fokus grupe, po jedna u svakoj opštini. U svakoj fokus grupi učestvovalo je po 10 polaznika Škole srpskog jezika. Profesorke srpskog jezika su napravile odabir osoba za učešće u fokus grupama.

108 Polaznici koji su završili osnovne studije naveli su potrebu učenja i/ili usavršavanja jezika kako bi lakše došli do posla ili nastavili obrazovanje. Studenti odeljenja Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu imaju potrebu da nauče srpski jezik kako bi lakše pohađali nastavu i polagali ispite. Mlađi polaznici Škole srpkog jezika, koji su trenutno učenici srednjih škola, istakli su pak da im je znanje jezika potrebno za upis na fakultete, dobijanje stipendija za studiranje u Novom Sadu, ali i čitanje knjiga na srpskom jeziku.

109 Gotovo svi učesnici fokus grupa naveli su kao jedan od osnovnih razloga pohađanja časova jezika mogućnost komuniciranja na srpskom jeziku na dnevnom nivou (sa onima koji rade u državnim institucijama ili sa građanima čiji maternji jezik nije albanski).

110 Ovde je najčešći odgovor: „Živimo u Srbiji i treba da znamo jezik." Pojedinci su rekli da im znanje srpskog jezika pruža mogućnost da se druže sa Srbima i Romima.

111 „Magazin", „Žene" i „Slagalica" emisije su koje su učesnici fokus grupa naveli da gledaju. Neki su istakli da prate tenis i da su im omiljeni sportisti Novak Đoković i Ana Ivanović.

Na osnovu iskustava profesorke i asistenti ukazali su da je za učenje srpskog kao nematernjeg jezika važno sledeće:

- primeniti dinamične metode u učenju jezika (izbegavati monološku metodu), naročito obratiti pažnju na način učenja gramatičkih pravila i sadržaja (koristiti metod igre);
- smanjiti formalnost u pristupu predavanja Srpskog kao nematernjeg jezika;
- podsticati đake da samostalno zaključuju, u okvirima leksičkih i gramatičkih znanja;
- stručan, kvalifikovan kadar;
- znanje maternjeg jezika đaka;
- inicirati rad sa roditeljima na planu motivacije đaka da uče srpki jezik.

Projekat „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije“[112] *– Misija OEBS u Srbiji*

Od septembra 2013. godine Misija OEBS u Srbiji (u daljem tekstu OEBS), uz finansijku podršku ambasade Nemačke i Švajcarske, realizuje projekat „Unapređenje jezičkih veština manjinskog stanovništva na jugu Srbije“ u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu. Cilj ove inicijative je unapređenje mogućnosti i okvira integracije pripadnika albanske i romske nacionalne manjine putem usavršavanja nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u srednjoj školi.

Projekat ima dve dimenzije, od kojih prva podrazumeva rad sa učenicima u srednjoj školi, a druga se fokusira na pripremu pripadnika albanske i romske zajednice za studije srpskog jezika na Univerzitetu u Nišu. U ovom prikazu rezultata projekta koji je sproveo OEBS, biće predstavljena komponenta rada sa đacima srednje škole. Nosioci ove aktivnosti su tek svršeni studenti srpskog jezika i književnosti, kojima se nudi prilika da steknu prvo radno iskustvo kroz učešće u nastavi u višeetničkoj sredini.

112 *Improving Language Skills of the Minority Population in South Serbia.*

Nakon intenzivne procedure selekcije,[113] odabrano je petoro asistenata u nastavi. Šesta članica asistentskog tima je završila studije na Katedri za albanski jezik i književnost u Beogradu i ostalim asistentima držala je časove albanskog jezika.[114]

Za potrebe izrade Studije istraživački tim obavio je anketne intervjue sa: direktorom Srednje škole „Sezai Suroi"; dvoje nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik u školi „Sezai Suroi" i učestvuju u projektu kao mentori izabranim asistentima; šestoro asistenata; projektnim timom (troje predstavnika) i šefom lokalne kancelarije OEBS-a u Bujanovcu.

Članovi istraživačkog tima su posmatrali nastavu koja se izvodila u srednjoj školi i to po jedan čas srpskog jezika u gimnazijskom odeljenju i odeljenju stručnog profila.

Članovi projektnog tima istakli su da je OEBS odabrao srednju školu u Bujanovcu jer je reč o multietničnoj opštini. Pored toga, OEBS ima lokalnu kancelariju u Bujanovcu, što čini jednostavnijom organizacionu stranu projekta, a sa pojedinim profesorima iz ove škole saradnja je već ostvarena u ranijem periodu.[115] Odabran je rad sa đacima treće godine srednje škole svih odeljenja i profila.[116] Srednja škola je izabrana zbog uzrasta učenika, a predstavnici OEBS-a su naveli da je projekat usmeren na starosnu dob za koju se pretpostavlja da je čine osobe koje su dovoljno zrele da razmišljaju o svojoj budućnosti i da promišljaju koje će fakultete upisati.

Po rečima predstavnika OEBS-a, polazna ideja za rad na unapređenju znanja srpskog jezika i kvaliteta nastave u srednjoj školi zasniva se na različitim iskustvima: studenti odeljenja Ekonomskog fakulteta u Bujanovcu usled slabog poznavanja srpskog jezika imaju poteškoća tokom studiranja, a odabrani kandidati Centra za osnovnu policijsku obuku (Sremska Kamenica) u velikom broju nisu položili test poznavanja srpskog jezika, zbog čega nisu mogli da prođu neophodnu obuku i steknu uslov da rade u policiji. Imajući u vidu da postoji zakonski okvir koji propisuje učenje srpskog jezika unutar sistema prosvete, OEBS je projekat realizovao unutar obrazovne institucije.

113 Od svih prijavljenih kandidata, odabrano je njih 15, koji su pohađali sedmodnevnu obuku o novim metodama i najboljim praksama učenja jezika, zatim o radu u višekulturnim sredinama, razvoju jezika u takvim sredinama, usvajanju „drugog jezika" i dvojezičnosti, strategijama i okruženju koje podsticajno deluju na usvajanje „drugog jezika" u učionici, osnovnom znanju albanskog jezika, ravnopravnosti polova. Odabrani asistenti dolaze sa juga Srbije (Leskovac, Niš, Pirot) i iz Beograda.

114 Prepoznat je značaj učenja maternjeg jezika đaka kako bi usvajanje srpskog jezika bilo olakšano.

115 Tokom razgovora je navedeno da je bilo važno pronaći nastavnike koji neće imati otpor prema novim načinima rada, koji su otvoreni za nove i drugačije pristupe i koji su kvalifikovani da predaju ovaj predmet.

116 Ciljnu grupu činilo je 240 đaka iz 13 odeljenja trećeg razreda Srednje škole „Sezai Suroi". OEBS se opredelio za rad sa učenicima trećeg razreda imajući u vidu i to da učenicima završnog razreda školska godina kraće traje usled polaganja prijemnih ispita za fakultete

Direktor škole je prihvatio poziv OEBS-a za saradnju i omogućio da se projekat sprovede u školi. On je istakao da nema dovoljno stručnog kadra za predmet Srpski kao nematernji jezik, da nema dovoljno stručnih obuka, koje bi trebalo da budu organizovane u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja. Na važnost obuka za nastavnike i na potrebu za stručnim usavršavanjem ukazali su i profesori i asistenti i predstavnici projektnog tima. Pored toga, direktor je naveo da učenici imaju i podršku i razumevanje svojih roditelja.[117]

Nastavu su izvodili asistenti, uz podršku dvoje redovnih profesora koji imaju ulogu mentora. Projektni tim OEBS-a smatra da asistenti imaju i ulogu edukatora nastavnog kadra, koji profesorima mogu da prenesu znanja vezana za osmišljavanje nastave na način koji se razlikuje od uobičajenog.

Svoju ulogu asistenti su definisali na sledeće načine: pomoć postojećem nastavnom kadru da upoznaju nove metode rada; unapređenje metodologije; pomoć učenicima da promene odnos prema učenju srpskog jezika; pomoć učenicima u skladu sa pokazanim nivoom znanja; prilagođavanje nastavnog plana i programa znanju učenika; osposobljavanje đaka za osnovnu komunikaciju; pomoć učenicima koji bolje poznaju jezik, a izrazili su želju da studiraju srpski jezik; izvođenje redovne nastave uz nadzor mentora; organizacija vannastavnih aktivnosti, izrada priprema, plana rada, testova i izveštaja.

Problem sa kojim se profesori suočavaju u radu sa učenicima u srednjoj školi jeste nedovoljno znanje srpskog jezika stečeno u osnovnoj školi, usled čega je rad po definisanom programu otežan. Stoga je jedno od zaduženja asistenata bilo osmišljavanje sadržaja svakog časa, a u skladu sa primećenim potrebama i nivoom znanja kod đaka. Ovakav način rada i profesori i asistenti smatraju efektivnim.

Asistenti su naveli da je glavna poteškoća sa kojom su se susreli tokom rada sa đacima neprilagođenost plana i programa učenicima iz ove sredine. Isti problem prepoznali su i profesori. Ta neprilagođenost se, po njihovim rečima, ogleda u prezastupljenosti obrade književnih dela i nedovoljnoj orijentisanosti na praktičnu upotrebu jezika. Nastavni plan predviđa da se srpski uči dva puta nedeljno, dok je fond časova za engleski jezik dva puta veći. Usled neujednačenog nivoa poznavanja srpskog jezika unutar svake učionice,[118] asistenti su u cilju boljeg učenja srpskog jezika samostalno pripremali svaki čas, vodeći računa o znanju učenika i potrebi za praktičnom primenom jezika.

Direktor škole, asistenti i profesori ukazali su na to da se pristup učenju srpskog jezika koji se primenjuje u okviru projekta, razlikuje od uobičajenog. Razlika se sastoji u tome što u okviru projekta asistenti pri-

117 Profesori koji su intervjuisani takođe su prepoznali važnost uloge roditelja i predložili su da roditelji budu uključeni u aktivnosti kojima će se đaci motivisati da uče srpski.

118 Pojedini asistenti ukazali su i na dodatnu poteškoću u radu sa učenicima koji su imali određeno znanje srpskog jezika, uzrokovanu uticajem lokalnog dijalekta koji je manifestan i u govornom i pisanom jeziku.

premaju plan rada nezavisno od plana i programa, akcenat je na gramatici, izražavanju i pravopisu, način učenja je interaktivan i insistira se na komunikaciji razvija se sloboda u komunikaciji đaka i nastavnika, obrađuju se teme koje su đacima. Primat je dat interakciji sa učenicima, situacionim i jezičkim igrama, bilingvalnom metodu i multimedijalnom pristupu. Dijaloška metoda, interakcija sa đacima putem igranja uloga i rada u grupama, organizovanje kvizova za učenike i audo-vizuelna pomagala doprineli su boljem znanju učenika i porastu njihove motivacije za učenje jezika.

Poznavanje maternjeg jezika đaka se pokazalo kao veoma značajno u procesu učenja jezika. Učenjem jezika manjinske zajednice smanjuje se potencijalana distanca između učenika i predavača, u ovom slučaju asistenata. Kada asistenti greše prilikom povremenog korišćenja albanskog jezika u nastavi, učenici uviđaju da su pogreške uobičajena stvar koja ne treba demotivišuće da deluje u korišćenju nematernjeg jezika. Poznavanje albanskog jezika važno je i za nastavu srpskog jer se koristi prilikom pojašnjavanja gradiva i pravi se paralela gramatičkih i drugih pravila u srpskom i albanskom jeziku. Upotreba navedenih metoda daje mnogo bolje i vidljivije rezultate jer je, po mišljenju profesora, asistenata i direktora škole, reč o inovativnom načinu rada sa učenicima.

Tehnički uslovi za organizovanje nastave naročito su poboljšani dobijanjem kabineta za učenje srpskog kao nematernjeg jezika, koji je donacija u okviru projekta. Kabinetska nastava u učionici posebno opremljenoj tehničkim sredstvima doprinosi poboljšanju rada sa đacima, što rezultira njihovim boljim znanjem. Jedan od predloga direktora škole jeste da se ove pogodnosti i mogućnosti organizovanja kabinetske nastave češće koriste.[119]

Izvođenje nastave uz pomoć asistenata jeste novina koja profesorima olakšava rad, a učenicima čas čini zanimljivijim. Profesori smatraju da je zbog bolje organizacije rada na času potrebno smanjiti broj asistenata u učionici sa tri na jednog ili dva asistenta. Istog su mišljenja i pojedini predstavnici OEBS-a.

Rad sa drugim licima u učionici, po mišljenju asistenata, u velikoj meri olakšava izvođenje nastave i daje pozitivne rezultate, koji se ogledaju u osmišljavanju drukčijih pristupa za đake različitih nivoa znanja srpskog jezika, povećava motivaciju i aktivnost učenika i pomaže u „prevazilaženju jezičke barijere“. [120] Istovremeno, đaci pozitivno reaguju na njihovo prisustvo u učionici, a nakon prvog ciklusa projekta (septembar – decembar 2013) rezultati zajedničkog rada bili su vidljivi, naročito kada je reč o motivaciji đaka da uče srpski jezik.

119 Direktor je napomenuo da je potrebno organizovati obuku za nastavnike u cilju sticanja znanja i veština neophodnih za korišćenje kabineta za srpski jezik. Upravo je to razlog što nastavnici samo delimično koriste ovu pogodnost u nastavi. U momentu kada je obavljen intervju, kabinet nije imao pristup internetu, što je direktor naveo kao prepreku još kvalitetnijem organizovanju nastave.

120 „Prevazilaženje jezičke barijere“ je navedeno kao primer uzajamnog učenja jezika, odnosno kao primer dobre prakse učenja albanskog jezika.

I direktor škole smatra da je organizacija nastave sa asistentima uspešnija jer se može primetiti povećana zainteresovanost đaka da uče srpski, njihov napredak u znanju jezika, motivacija da učestvuju na času i u vannastavnim aktivnostima. Predlog za poboljšanje kvaliteta nastave jeste uvođenje asitenata za sve nastavnike koji u ovoj školi predaju Srpski kao nematernji jezik i u svim razredima.

Na osnovu iskustava predstavnika OEBS-a za osiguravanje trajnih rezultata ovakvih inicijativa važno je sledeće:

- uključivanje državnih institucija koje će rezultate ovog projekta prepoznati kao primer dobre prakse (kao ključni partneri prepoznati su: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Služba Koordinacionog tela, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja);
- uključivanje lokalnih aktera (lokalna samouprava, lideri, Nacionalni savet albanske nacionalne manjine, direktori, nastavnici, savet roditelja, učenici);
- uključivanje međunarodnih aktera i obezbeđivanje finansijske podrške;
- saradnja sa Univerzitetom u Nišu;
- definisanje višegodišnjeg plana za unapređenje nastave jezika;
- sistematizacija radnih mesta kako bi asistenti u nastavi bili konstanta i praksa[121] i prijem novog nastavnog kadra;
- donošenje strategije kojom bi tek svršeni studenti imali praksu rada sa đacima u učionici, nalik prilici koja je pružena u okviru projekta OEBS-a;
- kontinuiran rad na obučavanju i profesionalizaciji nastavnika;
- učenje albanskog jezika među profesorima i nastavnicima kojima albanski nije maternji jezik, a koji predaju đacima albanske nacionalnosti;
- uvođenje novih metoda učenja i predavanja

121 Preporuka da umesto tri u nastavi učestvuju dva asistenta

Osim toga, predstavnici OEBS-a ukazali su na to da treba unaprediti i dopuniti postojeće udžbenike sadržajima koji će biti izrađeni u saradnji sa NSANM, kao i da treba raditi na prilagođavanju nastavnog plana i programa za predmet Srpski kao nematernji jezik.

Predstavnici OEBS-a su istakli da se ovakvom inicijativom želi ukazati na drugačija rešenja kada je reč o izvođenju nastave i da su promene unutar sistema moguće.[122]

122 Pod „promenama“ predstavnici OEBS-a, kako su istakli, podrazumevaju izmene programa i uvođenje asistenata u sistem obrazovanja.

Prilog 2 – Tabelarni prikaz đaka po školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

Prilog 2 – Tabelarni prikaz đaka po školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

Pripremila Milica Rodić

Podaci za Bujanovac i Preševo dobijeni su od direktora škola, a za Medveđu od opštinske uprave. Dobijeni podaci korišćeni su u planiranju terenskog rada na prikupljanju podataka u školama. Podaci su za školsku 2013/2014. godinu i prikazuju broj đaka u školama koje pohađaju đaci iz albanske zajednice.

Škole u opštini Bujanovac:

OŠ „Ali Bektaši“, Nesalce (opština Bujanovac)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČACI**	**DEVOJČICE**
I	21	12	9
II	36	20	16
III	35	14	21
IV	41	23	18
I–IV	**133**	**69**	**64**
V	53	31	22
VI	37	20	17
VII	50	29	21
VIII	45	20	25
V–VIII	**185**	**100**	**85**
UKUPNO	**318**	**169**	**149**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.			

OŠ „Desanka Maksimović“, Biljača (opština Bujanovac) [121]			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČACI**	**DEVOJČICE**
I	36	17	19
II	26	12	14
III	44	20	24
IV	49	24	25
I–IV	**155**	**73**	**82**
V	44	21	23
VI	51	27	24
VII	64	30	34
VIII	50	27	23
V–VIII	**209**	**105**	**104**
UKUPNO	**364**	**178**	**186**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 3.			

OŠ „Miđeni“, Muhovac (opština Bujanovac)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČACI**	**DEVOJČICE**
I	9	4	5
II	16	9	7
III	17	7	10
IV	15	11	4
I–IV	**57**	**31**	**26**
V	12	2	10
VI	16	13	3
VII	20	9	11

VIII	20	9	11
V–VIII	**68**	**33**	**35**
UKUPNO	**125**	**64**	**61**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 3.			

OŠ ,,Muharem Kadriu“, Veliki Trnovac (opština Bujanovac)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČACI**	**DEVOJČICE**
I	62	34	28
II	80	41	39
III	85	48	37
IV	98	50	48
I–IV	**325**	**173**	**152**
V	121	64	57
VI	110	52	58
VII	113	65	48
VIII	108	55	53
V–VIII	**452**	**236**	**216**
UKUPNO	**777**	**409**	**368**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 7.			

OŠ ,,Naim Frašeri“, Bujanovac			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	34	21	13
II	42	21	21
III	38	17	21
IV	37	20	17

I–IV	**151**	**79**	**72**
V	48	25	23
VI	65	32	33
VII	43	23	20
VIII	60	30	30
V–VIII	**216**	**110**	**106**
UKUPNO	**367**	**219**	**178**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 5.			

OŠ ,,Sami Frašeri“, Lučani (opština Bujanovac)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	35	17	18
II	36	23	13
III	34	15	19
IV	31	17	14
I–IV	**136**	**72**	**64**
V	34	17	17
VI	54	28	26
VII	62	32	30
VIII	50	17	33
V–VIII	**200**	**94**	**106**
UKUPNO	**336**	**166**	**170**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 6.			

Škole u opštini Preševo:

OŠ ,,9. maj“, Reljan (opština Preševo)						
Nastava na srpskom jeziku				Nastava na albanskom jeziku		
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**	**RAZRED**	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**
I	11	8	3	40	21	19
II	12	7	5	36	20	16
III	5	2	3	44	19	25
IV	9	5	4	49	28	21
I–IV	**37**	**22**	**15**	**169**	**88**	**81**
V	10	7	3	67	36	31
VI	4	3	1	46	24	22
VII	5	2	3	47	30	17
VIII	2	1	1	48	25	23
V–VIII	**21**	**13**	**8**	**208**	**115**	**93**
UKUPNO	**58**	**35**	**23**	**377**	**203**	**174**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.						

OŠ ,,Abdula Krašnica“, Miratovac (opština Preševo)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	18	8	10
II	25	13	12
III	31	23	8
IV	31	16	15
I–IV	**105**	**60**	**45**
V	37	19	18

VI	52	25	27
VII	46	28	18
VIII	36	17	19
V–VIII	**171**	**89**	**82**
UKUPNO	**276**	**149**	**127**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.			

OŠ ,,Dituria“, Crnotince (opština Preševo)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	25	15	10
II	34	19	15
III	45	18	27
IV	38	22	16
I–IV	**142**	**74**	**68**
V	41	23	18
VI	48	24	24
VII	45	23	22
VIII	50	25	25
V–VIII	**184**	**95**	**89**
UKUPNO	**326**	**169**	**157**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.			

OŠ ,,Ibrahim Keljmendi“, Preševo			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	160	88	72
II	183	106	77

III	198	97	101
IV	187	85	102
I–IV	**728**	**376**	**352**
V	264	124	140
VI	270	143	127
VII	251	132	119
VIII	231	110	121
V–VIII	**1016**	**509**	**507**
UKUPNO	**1744**	**885**	**859**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 12.			

OŠ ,,Seljami Halači“, Oraovica (opština Preševo)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	34	17	17
II	50	30	20
III	55	30	25
IV	46	19	27
I–IV	**185**	**96**	**89**
V	63	35	28
VI	67	30	37
VII	68	28	40
VIII	45	23	22
V–VIII	**243**	**116**	**127**
UKUPNO	**428**	**212**	**216**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.			

OŠ ,,Zenelj Hajdini“, Rajince (opština Preševo)

RAZRED	BROJ ĐAKA	DEČAKA	DEVOJČICA
I	15	8	7
II	32	19	13
III	20	11	9
IV	30	16	14
I–IV	**97**	**54**	**43**
V	33	23	10
VI	21	14	7
VII	34	19	15
VIII	30	18	12
V–VIII	**118**	**74**	**44**
UKUPNO	**215**	**128**	**87**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 4.			

OŠ „Miđeni“, Cerevajka (opština Preševo)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	7	3	4
II	5	3	2
III	5	2	3
IV	10	4	6
I–IV	**27**	**12**	**15**
V	7	3	4
VI	5	2	3
VII	8	4	4
VIII	6	5	1
V–VIII	**26**	**14**	**12**
UKUPNO	**53**	**26**	**27**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 2.			

Škole u opštini Medveđa:

OŠ ,,Zenelj Hajdini“, Tupale (opština Medveđa)			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I–IV	5	3	2
V–VIII	16	7	9
UKUPNO	**21**	**10**	**11**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 2.			

OŠ ,,Gornja Jablanica“, Medveđa [122]			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
II	2	1	1
IV	3	1	2
UKUPNO	**5**	**2**	**3**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 1.			

OŠ ,,Sijarinska Banja“, Sijarinska Banja (opština Medveđa) [123]			
RAZRED	**BROJ ĐAKA**	**DEČAKA**	**DEVOJČICA**
I	5	3	2
II	3	2	1
III	3	2	1
IV	4	4	/
I–IV	**15**	**11**	**4**
V	2	/	2
VI	4	2	2
VII	5	3	2

VIII	3	2	1
V–VIII	**14**	**7**	**7**
UKUPNO	**29**	**18**	**11**
Broj nastavnika koji predaju Srpski kao nematernji jezik je 2.			

Prilog 3 – Upitnici korišćeni tokom istraživanja na terenu u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

Prilog 3 – Upitnici korišćeni tokom istraživanja na terenu u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa

U ovom prilogu dato je ukupno 16 upitnika i jedan vodič koji su sačinjeni za potrebe terenskog istraživanja. Ostali podaci o terenskom istraživanju i o svakom korišćenom upitniku i vodiču dati su u odeljku III.1. Metodološki okvir istraživanja.

1.

Napomena: Upitnik je sačinjen za potrebe razgovora sa narodnim poslanikom, predsednicima tri opštine i predsednikom Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine.

1. Kako biste ocenili kvalitet osnovnog obrazovanja u Bujanovcu/Preševu/Medveđi?

2. Koje su poteškoće obrazovnog sistema sa kojima se suočava opština Bujanovac/Preševo/Medveđa?

3. Da li ste upoznati sa pitanjem kvaliteta nastave?

4. Da li ste upoznati s tim kakav je kvalitet nastave predmeta Srpski kao nematernji jezik?

5. Iz kojih predmeta/oblasti su znanja najcenjenija – koje predmete je najvažnije da deca znaju?

6. Da li imate saznanja o tome da li većina roditelja dece koja pohađaju osnovnu školu u ovoj opštini veruje da je neophodno da njihova deca nauče srpski jezik?

7. Da li Vi smatrate da je važno da deca znaju srpski jezik?

8. Zbog čega tako mislite?

9. Da li ste uverenja da bi znanje jezika mladima omogućilo napredovanje (lično, profesionalno itd.)? Obrazložite odgovor.

10. Da li biste podržali priliku da deca još bolje nauče srpski jezik?

11. *Da li biste podržali inicijativu da đaci u osnovnim školama prate nastavu srpskog jezika koja bi se organzovala na drugačiji način nego do sada (na primer, uz angažovanje asistenata, korišćenjem drugačijih metoda, uz igru itd.)?*

12. *Da li su deca iz različitih škola u prilici da imaju zajedničke aktivnosti kroz koje se druže?*

13. *Da li biste podržali inicijativu da se za đake iz različitih škola koji ne govore istim jezikom, organizuju aktivnosti putem kojih bi se podstaklo i učenje jezika i druženje?*

2.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa direktorima osnovnih škola u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku.

I. Kontekst

1. *Koliki je u školi broj đaka kojima srpski nije maternji jezik?*

II. Perspektive

1. *Da li ste zadovoljni načinom na koji se predaje Srpski kao nematernji jezik u ovoj školi?*

2. *Da li imate uvid u to da li većina roditelja dece iz ove škole smatra važnim da njihova deca nauče srpski jezik?*

III. Učenje

1. *Da li nastavnici koji u Vašoj školi predaju srpski jezik predaju i neke druge predmete?*

2. *Ako su nastavnici angažovani i na drugim predmetima, navedite na kojim predmetima.*

3. *Da li nastavnik koji u ovoj školi predaje srpski jezik predaje i u nekoj drugoj školi?*

4. *Ukoliko je nastavnik angažovan i u drugim školama, koliko često radi u školi u kojoj ste Vi direktor (na nedeljnom nivou)?*

5. *Koji je nivo kvalifikacija potreban kandidatima da bi u ovoj školi bili angažovani kao nastavnici Srpskog kao nematernjeg jezika?*

6. *Da li je stručna sprema nastavnog kadra u ovoj školi zadovoljavajuća za ovaj predmet?*

7. *Da li ste zadovoljni dostupnošću nastavnog kadra koji je obučen/ima odgovarajuću stručnu spremu za ovaj predmet?*

8. *Da li ste za nastavu srpskog jezika angažovali nastavnike koji imaju niži nivo stručne spreme od propisanog? Ako jeste, zbog čega?*

9. *Koje udžbenike nastavnici koriste u izvođenju nastave za ovaj predmet?*

10. *Da li nastavnici ove škole koji predaju srpski jezik koriste nove metode u radu sa decom?*

11. *Koje metode oni uglavnom koriste?*

12. *Da li mislite da bi digitalni materijal ili neki drugi materijal bio koristan za učenje srpskog?*

13. *Da li smatrate da bi neki novi pristupi i dodatne obuke dali još bolje rezultate kod učenika kada je reč o učenju srpskog jezika? Imate li neki predlog za nove pristupe?*

14. *Da li biste bili spremni da sa nastavnicima u ovoj školi inovirate postojeći rad sa đacima kada je reč o ovom predmetu?*

15. *Da li imate konkretne predloge u vezi sa poboljšanjem kvaliteta nastave Srpskog kao nematernjeg jezika?*

16. *Da li postoje (i koje su) prepreke za ostvarivanje tih predloga? Ako smatrate da postoje, molim Vas, precizirajte na šta tačno mislite.*

IV. Resursi

1. Da li škola ima kabinet za izvođenje nastave srpskog kao nematernjeg jezika?

2. Kakva je tehnička opremljenost školskih prostorija u kojima se odvija nastava ovog predmeta?

3. Imate li mogućnost slušanja audio-snimaka?

4. Ako je Vaš odgovor potvrdan, napišite da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

5. Imate li kompjuter i projektor?

6. Ako je odgovor potvrdan, napišite da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

7. Imate li pristup internetu?

8. Ako je odgovor potvrdan, napišite da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

V. Podrška

1. Da li smatrate da je neophodno ulagati u obuku postojećeg nastavnog kadra koji je zadužen za srpski jezik?

2. Šta bi bio Vaš predlog u vezi sa obukama koje bi ti nastavnici trebalo da prođu?

3. Da li nastavnici ove škole pohađaju obuke Ministarstva prosvete?

4. Ako ih pohađaju, koliko često i gde?

5. Da li te obuke daju rezultate i kakve?

6. Ako ne daju željene rezultate, navedite kakvo je Vaše mišljenje zbog čega je to tako.

VI. Aktivnosti

1. Da li za Vaše đake organizujete zajedničke aktivnosti sa đacima drugih škola kroz koje se oni druže?

2. Da li biste podržali ideju da se za đake iz različitih škola koji ne govore istim jezikom – organizuju aktivnosti putem kojih bi se podstaklo i učenje jezika i druženje?

3. Da li ste saglasni s tim da starije generacije bolje znaju srpski, nego mlađe generacije? Ako jeste, šta mislite zbog čega je tako?

3.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa nastavnicima koji predaju Srpski kao nematernji jezik u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku.

I. Podaci o nastavniku

1. Mesto u kojem držite nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika:

2. Škole u kojima držite nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika:

3. Razredi u kojima držite nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika:

4. Stručna sprema/najviša završena škola (navesti pun naziv i mesto obrazovne ustanove)

1. Osnovna škola _____

2. Srednja škola: _____

3. Viša škola: _____

4. Fakultet, osnovne studije: _____

5. Fakultet, magistarske, masterske ili specijalističke studije:_____

6. Fakultet, doktorske studije: _____

5. Koliko dugo predajete Srpski kao nematernji jezik:

6. Maternji jezik nastavnika:

1. albanski;

2. srpski;

3. drugi, navedite_____ .

II. Podaci o izvođenju nastave

7. Kada u toku časa koristite maternji jezik Vaših učenika?

1. ne poznajem maternji jezik svojih učenika;

2. stalno;

3. kada objašnjavam novo gradivo;

4. izbegavam upotrebu maternjeg jezika;

5. nešto drugo, navesti _____ .

8. Koliko vremena u proseku na jednom času odvajate za objašnjavanje, a koliko za uvežbavanje novog gradiva iz jezika/gramatike?

1. objašnjavanje do 15 minuta, ostalo je uvežbavanje;

2. gotovo podjednako;

3. objašnjavanje zauzima glavni deo časa, a uvežbava se u završnom delu;

4. nešto drugo, navesti _____ .

9. Koliko je na Vašem času zastupljeno usmeno izražavanje učenika, a koliko pismeno?

1. podjednako;

2. više je zastupljeno pisanje (uključujući i pismenu izradu zadataka iz jezika/gramatike);

3. više je zastupljen govor (dijalog, monolog, usmene vežbe iz gramatike);

4. nešto drugo, navesti _____ .

10. Opišite kako najčešće obrađujete nove jezičke sadržaje:

1. Isključivo pratim materiju izloženu u udžbeniku, redosled i obim;

2. Donosim dodatni materijal (tekstove, ilustracije, muzičke sadržaje, filmove, igre…);

3. Kombinujem sadržaje iz udžbenika i dodatnih materijala;

4. Nešto drugo, pojasniti _____ .

11. Da li učenicima objašnjavate nove, nepoznate reči?

1. da

2. ne

12. Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili potvrdno, navedite na koje načine učenicima objašnjavate nove, nepoznate reči?

1. Prevodim na maternji jezik;

2. Koristim ilustracije (pripremljene ilustracije ili crtam na table);

3. Deskriptivnom i asocijativnom metodom navodim učenike na značenje nove reči;

4. Nešto drugo, pojasniti _____ .

13. Ukoliko ste na pitanje broj 11 odgovorili negativno, pojasnite zbog čega sa učenicima ne radite pojašnjavanje novih, nepoznatih reči:

1. Učenici koriste rečnik;

2. To im zadajem za domaći zadatak;

3. Učenici međusobno prevode reči;

4. Nešto drugo, pojasniti _____ .

14. Da li na časovima radite vežbe simuliranja realnih životnih situacija?

1. na časovima ne radimo simulaciju realnih životnih situacija zato što

_____ ;

2. veoma retko, nekoliko puta godišnje;

3. ređe od jednom mesečno;

4. jedan ili dva puta mesečno;

5. jednom nedeljno;

6. gotovo na svakom času.

15. Ukoliko sa đacima radite simulaciju realnih životnih situacija, navedite nam nekoliko situacija koje najčešće uzimate kao primere (koje situacije iz života najčešće obrađujete na ovaj način):

16. Koja nastavna sredstva koristite u izvođenju nastave (moguće dati samo jedan odgovor)?

1. Isključivo koristim udžbenike (navesti udžbenike);

2. Isključivo koristim video-materijale (navesti koji video-materijali se koriste);

3. Isključivo koristim audio-materijale (navesti audio-materijale);

4. Isključivo koristim druga vizuelna pomagala/fotografije, slike, knjige itd. (navesti sredstva);

5. Pravim spostveni materijal (koristeći koje izvore);

6. Kombinovani pristup – korišćenje više sredstava (navesti koja sredstva najčešće kombinuje).

III. Udžbenici, plan i program

17. Da li koristite udžbenike „Zavoda za udžbenike"?

1. da

2. ne (pojasniti zašto) _____ .

18. Ukoliko koristite udžbenike „Zavoda za udžbenike", kakvo je Vaše mišljenje o čitankama sa aspekta njihove korisnosti:

1. čitanke su veoma korisne i pomažu mi u izvođenju nastave za svaki čas;

2. čitanke su delimično korisne;

3. čitanke nisu korisne i ne pomažu mi u planiranju i izvođenju nastave;

4. nešto drugo, navesti _____ .

19. Kakvo je Vaše mišljenje o čitankama sa aspekta njihove strukture:

1. čitanke imaju veoma dobro osmišljenu strukturu i način izlaganja sadržaja (od manje zahtevnih ka kompleksnijim lekcijama, zadacima itd.);

2. čitanke imaju delimično dobro osmišljenu strukturu i način izlaganja sadržaja;

3. čitanke nemaju dobro osmišljenju strukturu i sadržaj nije dobro izložen;

4. nešto drugo, navesti _____ .

20. Kakvo je Vaše mišljenje o čitankama sa aspekta njihove prilagođenosti đacima određenog uzrasta:

1. čitanke su sadržajno i strukturno u potpunosti prilagođene đacima;

2. čitanke su delimično prilagođene đacima i po sadržaju i po strukturi;

3. čitanke nisu prilagođene đacima ni po sadržaju niti po strukturi;

4. nešto drugo, navesti _____ .

21. Kakvo je Vaše mišljenje o poukama iz jezika/gramatike sa aspekta njihove korisnosti:

1. pouke iz jezika/gramatika su veoma korisne i pomažu mi u izvođenju nastave za svaki čas

2. pouke iz jezika/gramatike su delimično korisne;

3. pouke iz jezika/gramatike nisu korisne i ne pomažu mi u planiranju i izvođenju nastave;

4. nešto drugo, navesti _____ .

22. Kakvo je Vaše mišljenje o poukama iz jezika/gramatike sa aspekta njihove strukture:

1. pouke iz jezika/gramatike imaju veoma dobro osmišljenu strukturu i način izlaganja sadržaja (od manje zahtevnih ka kompleksnijim lekcijama, zadacima itd.);

2. pouke iz jezika/gramatike imaju delimično dobro osmišljenu strukturu i način izlaganja sadržaja;

3. pouke iz jezika/gramatike nemaju dobro osmišljenju strukturu i sadržaj nije dobro izložen;

4. nešto drugo, navesti _____ .

23. Kakvo je Vaše mišljenje o poukama iz jezika/gramatike sa aspekta njihove prilagođenosti đacima:

1. pouke iz jezika/gramatike su sadržajno i strukturno u potpunosti prilagođene đacima

2. pouke iz jezika/gramatike su delimično prilagođene đacima i po sadržaju i po strukturi;

3. pouke iz jezika/gramatike nisu prilagođene đacima ni po sadržaju niti po strukturi;

4. nešto drugo, navesti _____ .

24. Kakvo je Vaše mišljenje o radnim sveskama sa aspekta njihove korisnosti:

1. radne sveske su veoma korisne i pomažu mi u osmišljavanju zadataka za decu:

2. radne sveske su delimično korisne;

3. radne sveske nisu korisne i ne pomažu mi u izvođenju nastave;

4. nešto drugo, navesti _____ .

25. Kakvo je Vaše mišljenje o radnim sveskama sa aspekta njihove strukture:

1. radne sveske imaju veoma dobro osmišljenu strukturu (od manje zahtevnih ka kompleksnijim zadacima itd.);

2. radne sveske imaju delimično dobro osmišljenu strukturu;

3. radne sveske nemaju dobro osmišljenju strukturu i sadržaj nije dobro izložen;

4. nešto drugo, navesti _____ .

26. Kakvo je Vaše mišljenje o radnim sveskama sa aspekta njihove prilagođenosti đacima:

1. radne sveske su sadržajno i strukturno u potpunosti prilagođene đacima;

2. radne sveske su delimično prilagođene đacima i po sadržaju i strukturi;

3. radne sveske nisu prilagođene đacima ni po sadržaju niti po strukturi;

4. nešto drugo, navesti _____ .

27. Da li postoje tekstovi iz čitanki za koje smatrate da su suvišni ili nepotrebni?

28. Da li smatrate da je gradivo iz udžbenika preobimno?

1. da (pojasniti) _____

2. ne.

29. Za koje ste lekcije i sadržaje primetili da se đacima više dopadaju/da đaci lakše usvajaju znanje iz njih?

30. Za koje ste lekcije i sadržaje primetili da đacima teže idu pri usvajanju znanja/da su slabo razumljivi?

31. Da li, prema Vašem mišljenju, ima sadržaja u planu i programu za Srpski kao nematernji jezik koji nisu pogodni za đake određenog uzrasta?

1. da (navesti koji su to sadržaji)

2. ne, smatram da je postojeći plan i program pogodan.

32. Da li mislite da bi plan i program trebalo dopuniti ili izmeniti?

1. da (navesti kojim sadržajima)

2. ne.

IV. Ocenjivanje i samoprocena nastavnika

33. Na koji način merite postignut nivo znanja kod učenika (moguće dati više odgovora)?

1. Testovima;
2. Proverom domaćih zadataka;
3. Usmenim vežbama na času;
4. Pismenim vežbama i zadacima na času;
5. Nešto drugo, navesti _____ ;
6. Ne proveravam znanje svojih učenika.

34. Po Vašoj proceni, da li Vaši đaci dobro znaju srpski jezik?

1. Primetio/la sam da odlično čitaju, pišu i usmeno komuniciraju na srpskom jeziku;
2. Dobri su u usmenoj komunikaciji, ali je neophodno poboljšanje u pisanju i čitanju;
3. Pokazuju dobro znanje u čitanju i pisanju na srpskom jeziku, ali je potrebno poboljšati njihove verbalne veštine;
4. Potrebna su poboljšanja i pisane i usmene komunikacije.

35. Koji Vaši postupci na času (metode, tehnike rada, vrste zadataka i vežbi i sl.) motivišu učenike za učenje srpskog jezika?

36. Za koje postupke na času smatrate da slabije dovode do željenih rezultata?

37. Da li, na osnovu ocena ili znanja Vaših đaka, korigujete metode za učenje srpskog jezika (kako bi oni postigli što bolje rezultate):

1. Da, nakon svakog časa utvrđujem koji im pristup najviše pogoduje u radu, i koji pristup donosi najbolje rezultate i trudim se da to primenjujem što češće;

2. Povremeno;

3. Definišem sopstvenu metodu koja meni najbolje pogoduje bez obzira na učinak/rezultate.

38. Da li biste bili spremni da uvedete nove metode i nove načine rada u izvođenju nastave za Srpski kao nematernji jezik? Obrazložite odgovor:

1. da _____

2. ne _____

39. Ukoliko imate, podelite sa nama Vaše predloge za poboljšanje uspeha u usvajanju srpskog jezika kod učenika.

V. Podrška

40. Da li za izvođenje časova srpskog jezika primate dodatnu podršku Ministarstva prosvete?

1. Obuke za nastavnike DA NE

Gde _____

Koliko često _____

2. Dodatna oprema za učionice DA NE

(pojasniti koja oprema) _____

3. Dodatni nastavni materijal DA NE

(pojasniti koji materijal) _____

4. Nešto drugo DA NE

(pojasniti) _____

NA SLEDEĆE PITANJE ODGOVARAJU SAMO NASTAVNICI KOJI SU ISTAKLI DA PRIMAJU DODATNU PODRŠKU MINISTARSTVA PROSVETE

41. Ocenama od 1 do 5 (gde 1 znači izuzetno slabo, a 5 odlično) ocenite važnost i uticaj dodatne podrške koju dobijate od Ministarstva prosvete:

1. Obuke za nastavnike:	1	2	3	4	5
2. Dodatna oprema za učionice:	1	2	3	4	5
3. Dodatni nastavni materijal:	1	2	3	4	5
4. Nešto drugo (pojasniti):	1	2	3	4	5

42. Da li za izvođenje nastave srpskog jezika primate podršku drugih činilaca (na primer od donatora, opštinske administracije ili nekog trećeg)?

1. Nemamo nikakvu dodatnu podršku

2. Obuke za nastavnike DA NE

   Gde _____

   Koliko često _____

3. Dodatna oprema za učionice DA NE

   (pojasniti koja oprema, od koga) _____

4. Dodatni nastavni materijal DA NE

(pojasniti koji materijal) _____

5. Dodatna finansijska podrška (npr. dodatna plata itd.) DA NE

(pojasniti)_____

6. Nešto drugo DA NE

(pojasniti) _____

NA SLEDEĆE PITANJE ODGOVARAJU SAMO NASTAVNICI KOJI SU ISTAKLI DA PRIMAJU DODATNU PODRŠKU DRUGIH ČINILACA

43. Ocenama od 1 do 5 ocenite važnost i stepen uticaja podrške koju primate od drugih činilaca

1. Obuke za nastavnike:	1	2	3	4	5
2. Dodatna oprema za učionice:	1	2	3	4	5
3. Dodatni nastavni materijal:	1	2	3	4	5
4. Dodatna finansijska podrška:	1	2	3	4	5
5. Nešto drugo (pojasniti):	1	2	3	4	5

44. Da li koristite priručnike za nastavnike u planiranju nastave?

45. Starije generacije dobro poznaju srpski, što nije slučaj sa mlađim. Da li ste slažete sa tim i zbog čega mislite da je tako?

4.

Napomena: Upitnik su popunjavali đaci IV, V, VI, VII i VIII razreda osnovnih škola u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku.

1. Naziv škole:

2. Mesto:

3. Pol (zaokruži)

1.Muški 2. Ženski

4. Razred u koji ideš:

5. Šta ti se najviše dopada na časovima srpskog jezika (možeš zaokružiti više odgovora)?

1. Način na koji nastavnik radi sa nama;

2. Udžbenici koje imamo;

3. Dodatni materijali (video, audio, fotografije itd.);

4. Nešto drugo _____ .

6. Šta ti se najmanje dopada na časovima srpskog jezika (možeš zaokružiti više odgovora)?

1. Način na koji nastavnik radi sa nama;

2. Udžbenici koje imamo;

3. Dodatni materijali (video, audio, fotografije itd.);

4. Nešto drugo _____ .

7. Koliko minuta traje jedan čas srpskog jezika?

8. Da li smatraš da je dužina časa srpskog jezika odgovarajuća (zaokruži jedan odgovor):

1. Dužina časa je u redu;

2. Dužina časa je predugačka;

3. Dužina časa je prekratka.

9. Šta radite na časovima srpskog jezika, kako oni izgledaju? (možeš da zaokružiš više odgovora)

1. Nastavnik uglavnom priča, a mi odgovaramo onda kada nam postavi pitanje;

2. Pevamo pesme, recitujemo;

3. Gledamo filmove i druge zanimljive video-materijale koji nam pomažu da naučimo jezik;

4. Crtamo, bojimo, pravimo kolaže, stripove, fotografije i sl.;

5. Dosta komuniciramo na srpskom, smišljamo konkretne situacije i glumimo različite uloge;

6. Pišemo pesme, sastave, članke o našoj školi i okolini;

7. Nešto drugo, navedi _____ .

10. Šta bi najviše voleo/la da radite na časovima srpskog jezika? (možeš da zaokružiš više odgovora)

1. Pevamo pesme, recitujemo;

2. Gledamo filmove i druge zanimljive video-materijale koji nam pomažu da naučimo jezik;

3. Crtamo, bojimo, pravimo kolaže, stripove, fotografije i sl.;

4. Dosta komuniciramo na srpskom, smišljamo konkretne situacije i glumimo različite uloge;

5. Pišemo pesme, sastave, članke o našoj školi i okolini;

6. Nešto drugo, navedi _____ .

11. Da li vam nastavnik daje domaće zadatke da radite kod kuće?

1. DA 2. NE

12. Koju vrstu domaćih zadataka najčešće radite kod kuće:

1. Zadatke vezane za poslednju rađenu lekciju, iz radnih listova i čitanke;

2. Pišemo samostalne sastave na razne teme;

3. Nešto drugo _____ .

13. Da li kod kuće vežbate ono što ste učili na časovima srpskog jezika?

1. DA 2. NE

14. Koji deo ti je najinteresantniji iz srpskog jezika?

1. Gramatika;

2. Čitanje (uvežbavanje čitanja na času);

3. Pisanje sastava;

4. Usmena komunikacija;

5. Književnost;

6. Nešto drugo _____ .

15. Koje ti je najteže gradivo iz srpskog jezika?

1. Gramatika;
2. Čitanje (uvežbavanje čitanja na času);
3. Pisanje;
4. Usmena komunikacija;
5. Književnost;
6. Nešto drugo _____

16. Kako se zove udžbenik koji koristiš za Srpski kao nematernji jezik?

17. Šta ti se najviše dopada u udžbenicima koje koristiš za ovaj predmet?(zaokruži jedan odgovor)

1. Tekstovi;
2. Zadaci;
3. Ilustracije;
4. Nešto drugo, navedi _____ .

18. Šta ti se najmanje dopada u udžbenicima koje koristiš za ovaj predmet (zaokruži jedan odgovor)

1 Tekstovi;
2. Zadaci;
3. Ilustracije;
4. Nešto drugo, navedi _____

19. Da li izvan škole koristiš srpski jezik (zaokruži više odgovora po potrebi)

1. Ne, izvan škole ne koristim srpski jezik;

2. Da, u prodavnici;

3. Da, kod lekara;

4. Da, na ulici sa drugom decom, drugovima i drugaricama itd.;

5. Da, preko TV-a (gledam crtane filmove, igrane filmove, serije);

6. Da, slušam muziku;

7. Da, preko interneta;

8. Da, ponekad kod kuće pričam na srpskom sa _____;

9. Da, sa komšijama;

10. Da, pohađam/pohađao sam dodatne kurseve srpskog jezika _____

20. Kada kod kuće gledaš TV, na kom je jeziku tvoja omiljenja emisija ili TV program?

21. Da li si zadovoljan/na ocenom iz ovog predmeta?

1. DA 2. NE

22. Da li si zadovoljan/na tvojim znanjem srpskog jezika?

1. U potpunosti sam zadovoljan/na svojim znanjem jer odlično čitam, pišem i usmeno komuniciram na srpskom;

2. Delimično sam zadovoljan/na svojim znanjem srpskog jezika jer mi usmena komunikacija ide dobro, ali pisanje treba da se unapredi;

3. Delimično sam zadovoljan/na svojim znanjem srpskog jezika jer mi pisanje ide dobro, ali usmena komunikacija treba da se unapredi;

4. Uopšte nisam zadovoljan/na svojim znanjem srpskog jezika.

23.Da li smatraš da ti znanje srpskog jezika može biti korisno u budućnosti?

1. DA 2. NE

24. Na koji način ti znanje srpskog jezika može biti korisno u budućnosti?

5.

Napomena: Upitnik je korišćen za potrebe intervjua sa prosvetnim savetnikom u Školskoj upravi Leskovac Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja zaduženim za škole Jablaničkog i Pčinjskog okruga.

1. *Da li ste zadovoljni načinom na koji se predaje Srpski kao nematernji jezik u školama u kojima se nastava odvija na albanskom jeziku (i kvalitetom nastave za ovaj predmet)?*

2. *Da li ste zadovoljni dostupnošću nastavnog kadra koji je obučen/ima odgovarajuću stručnu spremu da u školama predaje predmet Srpski kao nematernjii jezik?*

3. *Koje udžbenike nastavnici koriste u izvođenju nastave za ovaj predmet?*

4. *Da li nastavnici koji predaju Srpski kao nematernji jezik u školama u Bujanovcu, Preševu i Medveđi koriste nove metode u radu sa decom?*

5. *Koje metode oni uglavnom koriste?*

6. *Da li smatrate da bi neki novi pristupi i dodatne obuke dali još bolje rezultate kod učenika kada je reč o učenju srpskog jezika? Imate li neki predlog za nove pristupe?*

7. *Da li imate konkretne predloge u vezi sa poboljšanjem kvaliteta nastave Srpskog kao nematernjeg jezika?*

8. Da li postoje (i koje su) prepreke za ostvarivanje tih predloga? Ako smatrate da postoje, molim Vas, precizirajte na šta tačno mislite.

9. Da li smatrate da je neophodno ulagati u obuku postojećeg nastavnog kadra koji je zadužen za srpski jezik?

10. Šta bi bio Vaš predlog u vezi sa obukama koje bi ti nastavnici trebalo da prođu?

11. Koliko često se organizuju obuke za nastavnike koji predaju Srpski kao nematernji jezik, a koje je akreditovalo Ministarstvo prosvete?

12. Koliko često i gde se organizuju te obuke?

13. Da li smatrate da je važno da deca znaju srpski jezik?

14. Zbog čega tako mislite?

6.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovore sa roditeljima čija deca pohađaju osnovne škole sa nastavom na albanskom jeziku u opštinama Bujanovac, Preševo i Medveđa.

Škola: _____

1. Koliko se često sazivaju sastanci odbora roditelja?

2. O kojim temama uglavnom razgovarate i koja pitanja najčešće rešavate?

3. Da li se bavite i pitanjem kvaliteta nastave?

4. Koje predmete smatrate najvažnijim da ih deca znaju – koja su znanja najviše cenjena?

5. Da li po vašim saznanjima većina roditelja dece u ovoj školi veruje da je neophodno da nauče srpski jezik?

6. Da li odbor roditelja i Vi lično smatrate da je važno da đaci u školi nauče srpski jezik?

7. Zbog čega tako mislite?

8. Da li biste podržali priliku da deca u ovoj školi još bolje nauče srpski jezik?

9. Da li biste podržali inicijativu da đaci u ovoj školi prate nastavu srpskog jezika koja bi se organizovala na drugačiji način nego do sada (na primer, uz angažovanje asistenata, korišćenjem drugačijih metoda, uz igru itd.)?

10. Da li su deca u ovom mestu u prilici da čuju ili uče srpski jezik izvan škole?

11. Ako jesu, u kom obimu?

12. Da li imate predloge za poboljšanje kvaliteta nastave srpskog jezika?

7.

Napomena: Vodič je korišćen tokom posmatranja nastave Srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnim školama u opštinama Preševo, Bujanovac i Medveđa u kojima se nastava izvodi na albanskom jeziku.

Škola: _____

Razred: _____

Dužina trajanja časa:_____

I. Zastupljenost maternjeg i nematernjeg jezika na času

1. U kojoj meri je prisutan maternji jezik učenika na času?

2. Kada je prisutan maternji jezik učenika na času?

3. Koliko se komunicira na maternjem, a koliko na nematernjem jeziku?

4. Da li nastavnik prevodi tekst?

5. Ako nastavnik ne prevodi tekst, ko to radi?

6. Kako objašnjava nove reči?

7. Na kojem jeziku nastavnik objašnjava gradivo?

8. Da li učenici postavljaju pitanja? Na kom jeziku?

9. Da li nastavnik koristi udžbenik (i koji) i koja još pomagala/sredstva koristi u izvođenju nastave?

10. Koji je maternji jezik nastavnika?

11. Da li je izgovor nastavnika na srpskom pravilan i jasan i da li je njegov/njen govor gramatički ispravan?

12. Da li nastavnik ima asistenta koji mu pomaže u izvođenju nastave?

II. Aktivnost učenika

1. Da li na času dominira govor nastavnika ili učenika?

2. Da li su svi učenici uključeni? Ukoliko nisu, da li se nastavnik trudi da uključi učenike koji su manje aktivni?

3. Da li su dečaci i devojčice podjednako aktivni tokom časa, ili je jedna od te dve grupe vidno mirnija/tiša/aktivnija?

4. Da li se nastavnik trudi da podjednako uključi dečake i devojčice?

5. U kom procentu od ukupnog trajanja časa je vremena posvećeno usmenom, a koliko pismenom izražavanju?

6. *Da li je smer komunikacije uvek od nastavnika ka učenicima, tj. da li uvek nastavnik inicira komunikaciju ili to čine i učenici?*

7. *Da li na času ima interakcije među učenicima na nematernjem jeziku u smislu da jedni drugima postavljaju pitanja, jedni drugima saopštavaju nešto, zadaju zadatke?*

8. *Da li su, osim frontalnog (nastavnik se obraća svim učenicima), zastupljeni individualni i grupni rad?*

III. Tipovi zadataka i vežbi

1. *Da li nastavnik koristi zadatke i vežbe iz udžbenika?*

2. *Da li nastavnik koristi i druga nastavna sredstva i koja?*

3. *Da li nastavnik proverava teorijsko znanje (poznavanje pravila, definicije) i na koji način?*

4. *Ima li na času govornih vežbi tipa dijaloga, monoloških izlaganja učenika, igre po ulogama i sl.?*

5. *Koliko je na času prisutna praktična upotreba nematernjeg jezika?*

IV. Učenici (po završetku časa)

1. *Koliko je đaka prisutno na času?*

2. *Koliko ih je upisano u odeljenje/izvod iz dnevnika?*

3. *Da li učenici redovno pohađaju časove srpskog jezika?*

8.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovore sa predstavnicima medija i organizacija civilnog društva iz opština Bujanovac i Preševo

1. *Kako procenjujete situaciju među mladima kada je reč o znanju srpskog jezika?*
2. *Koji je Vaš stav o tome? Da li mislite da se mladi suočavaju sa preprekama zbog toga što ne govore srpski ili prednostima zbog toga što govore srpski?*
3. *Kako vidite ulogu civilnog društva i medija u rešavanju ovog pitanja?*
4. *Da li ste se susreli sa poteškoćom da komunicirate sa korisnicima, saradnicima, kolegama kojima je srpski maternji jezik (koliko utiče na rad Vaše organizacije nepoznavanje srpskog jezika)?*
5. *Kako ste došli do ideje da organizujete projekat za učenje srpskog jezika za pripadnike albanske zajednice?*
6. *Koje su bile vaše pretpostavke i očekivanja pre realizacije projekta?*
7. *Da li ste zadovoljni postignutim rezultatima nakon završetka projekta?*
8. *Kako je albanska zajednica prihvatila Vašu inicijativu za organizovanje kursa srpskog jezika? Da li ste imali poteškoće tokom realizacije projekta?*

9.

Napomena: Upitnik je sačinjen za potrebe razgovora sa predstavnicima državne i opštinske uprave i zaposlenima u državnim i opštinskim organima u opštinama Preševo i Bujanovac.

1. *Da li smatrate da je osobama kojima srpski nije maternji jezik a koje traže posao u državnoj upravi ili koji su zaposleni u državnoj upravi, potrebno znanje srpskog jezika?*

2. *Koliko je znanje srpskog jezika važno za posao u državnoj upravi (navedite primer konkretne situacije ukoliko je moguće)?*

3. *Koliko je zaposlenima olakšan rad na poslu usled poznavanja srpskog jezika?*

4. *Da li se predstavnici državnih organa u prostoru ovih opština suočavaju sa poteškoćama u radu usled slabog poznavanja srpskog jezika kandidata koji se prijavljuju za radna mesta ili osoba koje su zaposlene?*

5. *Da li mislite da se pre svega mladi koji traže posao suočavaju sa preprekama zbog toga što ne govore srpski ili prednostima zbog toga što govore srpski?*

6. *Da li ste se susreli sa poteškoćom da komunicirate sa građanima ili kolegama kojima je srpski maternji jezik?*

7. *Da li su se, prema Vašim saznanjima, zaposleni susreli sa poteškoćom da komuniciraju sa korisnicima, saradnicima, partnerima, građanima, kolegama kojima je srpski maternji jezik?*

8. *Da li imate predloge za rešavanje problema nepoznavanja srpskog jezika zaposlenih ili osoba koje traže posao u privatnom sektoru?*

10.

Napomena: Upitnik je sačinjen za potrebe razgovora sa predstavnicima privrednog sektora u opštinama Preševo i Bujanovac.

1. *Da li smatrate da je osobama koje traže posao u privatnom sektoru potrebno znanje srpskog jezika?*

2. *Da li smatrate poželjnim da osoba koja radi u Vašoj firmi zna i srpski jezik?*

3. *Zbog čega smatrate je srpski jezik potreban za rad u Vašoj firmi?*

4. *Da li mislite da se mladi koji traže posao suočavaju sa preprekama zbog toga što ne govore srpski ili prednostima zbog toga što govore srpski?*

5. *Da li ste se susreli sa poteškoćom da komunicirate sa korisnicima, saradnicima, partnerima, kolegama kojima je srpski maternji jezik?*

6. Da li su se Vaši zaposleni susreli sa poteškoćom da komuniciraju sa korisnicima, saradnicima, partnerima, kolegama kojima je srpski maternji jezik?

7. Ukoliko smatrate da Vi ili Vaši zaposleni ne govorite dobro srpski jezik, po Vašem mišljenju, da li i na koji način to utiče na rad i poslovanje Vaše firme?

8. Da li imate predloge za rešavanje problema nepoznavanja srpskog jezika zaposlenih ili osoba koje traže posao u privatnom sektoru?

11.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa profesorkama srpskog jezika u projektu „Škola srpskog jezika“ Službe Koordinacionog tela.

1.Koliko dugo predajete srpski jezik (u godinama i mesecima): _____

2. Da li ste pre učešća na projektu Službe Koordinacionog tela imali priliku da predajete srpski kao nematernji?

1.DA 2. NE

3. Kakav je nivo znanja polaznika srpskog jezika?

1. Primetila sam da odlično čitaju, pišu i komuniciraju na srpskom jeziku;
2. Dobri su u usmenoj komunikaciji, ali je neophodno poboljšanje u pisanju i čitanju;
3. Pokazuju dobro znanje u čitanju i pisanju na srpskom jeziku, ali je potrebno poboljšati njihove verbalne veštine;
4. Potrebna su poboljšanja i pisane i usmene komunikacije;
5. Nešto drugo, pojasniti _____ .

4. Na koji način merite postignuto znanje kod polaznika (moguće dati više odgovora)?

1. Testovima;

2. Proverom domaćih zadataka;

3. Usmenim vežbama na času;

4. Pismenim vežbama i zadacima na času;

5. Nešto drugo, navesti _____

6. Ne proveravam znanje polaznika.

5. Koje metode najčešće koristite na časovima srpskog jezika na projektu?

6. Po Vašem mišljenju, da li neka od metoda daje dobre rezultate (na šta polaznici najbolje reaguju)? Koja?

7. Po Vašem mišljenju, da li se metod rada koji primenjujete u okviru projekta Službe Koordinacionog tela razlikuje od uobičajenog pristupa u nastavi?

1.DA 2. NE

8. Ako je odgovor pozitivan, opišite u čemu se ta dva pristupa razlikuju:

9. Koje su glavne poteškoće sa kojima se suočavate u nastavi u okviru projekta:

10. Da li nakon prvog ciklusa projekta primećujete rezultate?

1. Da, primećujem. Koje? _____

2. Ne primećujem.

11. Koja su najznačajnija iskustva iz ovog projekta koja su doprinela da đaci lakše usvoje znanje iz jezika?

12. Koje su Vaše preporuke za poboljšanje nastave srpskog jezika u školama?

DODATNA PITANJA ZA PROFESORKE KOJE PREDAJU ĐACIMA OSNOVNE ŠKOLE U BILJAČI U DRUGOM DELU PROJEKTA SLUŽBE KOORDINACIONOG TELA

13. Da li postoji razlika u radu sa grupom koju čine đaci V i VI, odnosno VII i VIII razreda i ako postoji, opišite u čemu se ona sastoji:

14. Koje metode najčešće primenjujete u radu sa đacima iz Biljače?

15. Da li Vam je korisna pomoć lokalnog asistenta tokom rada sa đacima iz Biljače i kakve rezultate, po Vašem mišljenju, taj pristup daje?

16. Po Vašem mišljenju, koji je fond časova neophodan na nedeljnom nivou da bi đaci savladali gradivo propisano planom i programom?

17. Na osnovu iskustva u radu sa đacima iz Biljače, kakvi su Vaši utisci i preporuke za učenje srpskog jezika u redovnoj nastavi?

12.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa asistentima u projektu „Škola srpskog jezika“ Službe Koordinacionog tela.

1. Opišite Vašu ulogu u projektu:

2. Po Vašem mišljenju, da li se pristup koji primenjujete u okviru projekta razlikuje od uobičajenog načina učenja srpskog jezika u školama, i ako je odgovor pozitivan, opišite razliku?

3. Ukoliko uporedite ta dva pristupa, koji po Vašem mišljenju daje bolje rezultate?

1. Nijedan od pristupa;

2. Uobičajeni pristup;

3. Novi pristup koji primenjujem u okviru projekta koji implementira SKT;

4. Oba pristupa.

4. Šta mislite zbog čega je tako?

5. Kakve rezultate, po Vašem mišljenju, daje način rada iz Škole srpskog jezika?

6. Koje su glavne poteškoće sa kojima se suočavate u učenju srpskog jezika u okviru projekta?

7. Da li nakon prvog ciklusa projekta primećujete rezultate?

1. Da, primećujem. Koje? _____

2. Ne primećujem

8. Da li ste nakon učešća na projeku promenili način rada sa Vašim đacima u školi? Ako je odgovor pozitivan, opišite tu promenu.

9. Koje su nove metode koje ste usvojili tokom rada na projektu a koje su doprinele da na drugačiji način predajete u školi/ili da đaci lakše usvoje znanje iz jezika?

10. Koje su Vaše preporuke za poboljšanje nastave srpskog jezika u osnovnim školama?

13.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa polaznicima „Škole srpskog jezika“ Službe Koordinacionog tela.

1. Zašto si odlučio/la da pohađaš „Školu srpskog jezika“?

2. Po tvom mišljenju, da li je tvoje znanje srpskog jezika bolje nego što je bilo pre početka kursa?

3. Nakon Škole srpskog jezika da li imaš bilo kakvih poteškoća da u svakodnevnom životu komuniciraš na srpskom jeziku?

4. Ako je tvoj odgovoran na prethodno pitanje potvrdan, molim te preciziraj u kojim situacijama i dalje imaš poteškoća uzrokovanih manjkom znanja srpskog jezika:

5. Da li smatraš da bi trebalo dalje da unapređuješ svoje znanje srpskog jezika?

6. Da li se osećaš sigurnije i samopouzdanije jer si stekao/la znanje srpskog jezika?

7. Da li se nakon pohađanja kursa osećaš slobodnije da pričaš na srpskom jeziku?

8. Na koji način trenutno komuniciraš na srpskom jeziku?

9. Da li smatraš da ti znanje srpskog jezika može pomoći u budućnosti?

10. Na koji način planiraš da koristiš znanje srpskog jezika koje si stekao/la tokom kursa?

14.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa predstavnicima OEBS-a zaduženim za realizaciju projekta koji je misija sprovela u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu.

1. Koja je polazna ideja i koje su bile osnovne pretpostavke realizacije projekta koji Misija OEBS sprovodi u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu?

2. Koji je cilj realizacije projekta koji sprovodi Misija OEBS u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu?

3. Na osnovu kojih podataka je utvrđen postupak realizacije projekta (odabir škole, odabir razreda i odeljenja sa kojima se radi i slično)?

4. Da li se suočavate sa poteškoćama u realizaciji projekta? Ako je Vaš odgovor pozitivan, koji su glavni izazovi?

5. Da li primećujete rezultate nakon prvog ciklusa projekta?

1. Da, primećujem. Koje? _____
2. Ne primećujem

6. Šta je, po Vašem mišljenju, ključno za obezbeđivanje trajnih rezultata ovakvih inicijativa?

7. Ko su, po Vašem mišljenju, ključni partneri za obezbeđivanje kvaliteta učenja Srpskog kao nematernjeg jezika i održivosti postignutih rezultata?

8. Na osnovu dosadašnjih naučenih lekcija iz projekta koji sprovodi Misija OEBS u Srbiji u Srednjoj školi „Sezai Suroi" u Bujanovcu, koje su Vaše preporuke za poboljšanje nastave srpskog jezika u školama?

15.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa direktorom Srednje škole „Sezai Suroi" u Bujanovcu, u kojoj je Misija OEBS u Srbiji realizovala projekat.

I. Kontekst

1. Koji je glavni motiv učešća u projektu Misije OEBS i radu u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika?

2. Da li smatrate da većina roditelja dece Vaše škole smatra važnim da deca nauče srpski jezik?

II. Podrška

1. Da li ste zadovoljni načinom na koji se predaje Srpski kao nematernji jezik u školi „Sezai Suroi"?

2. Da li ste zadovoljni stručnom spremom nastavnog kadra u školi „Sezai Suroi" za ovaj predmet?

3. Da li smatrate da su potrebna dodatna ulaganja u nastavni kadar (obuke i sl.)?

4. Da li ste zadovoljni dostupnošću nastavnog kadra koji je obučen/ima odgovarajuću stručnu spremu za ovaj predmet?

5. Da li smatrate da je neophodno ulagati u obuku postojećeg nastavnog kadra koji je zadužen za srpski jezik?

6. Šta bi bio Vaš predlog u vezi sa obukama koje bi ti nastavnici trebalo da prođu?

7. Da li nastavnici Vaše škole pohađaju obuke Ministarstva prosvete? Ako pohađaju, koliko često i gde?

III. Učenje

1. Koje udžbenike nastavnici koriste u izvođenju nastave za ovaj predmet?

2. Da li nastavnici škole „Sezai Suroi" koji predaju srpski jezik koriste nove metode u radu sa decom? Koje?

3. Kakvo je Vaše mišljenje u radu u učionici sa decom uz pomoć drugih lica/asistenata?

4. Kakve rezultate, po Vašem mišljenju, taj pristup daje?

5. Na koji način đaci reaguju na nova lica/asistente u učionici?

6. Dajte konkretne predloge u vezi sa poboljšanjem kvaliteta nastave Srpskog kao nematernjeg jezika.

7. Da li postoje (i koje) prepreke za ostvarivanje tih predloga? Ako smatrate da postoje, molim Vas precizirajte ih.

8. Koja su najznačajnija iskustva iz ovog projekta koja su doprinela da đaci lakše usvoje znanje iz jezika?

IV. Resursi

1. Da li škola poseduje kabinet za izvođenje nastave za ovaj predmet?

2. Imate li mogućnost slušanja audio-snimaka?

3. Ako je Vaš odgovor potvrdan, da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

4. Imate li kompjuter i projektor?

5. Ako je odgovor potvrdan, da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

6. Imate li pristup internetu?

7. Ako je odgovor potvrdan, da li nastavnici koriste ovu pogodnost za organizovanje nastave srpskog jezika?

16.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa profesorima Srpskog kao nematernjeg jezika u Srednjoj školi „Sezai Suroi“ u Bujanovcu koji su učestvovali i u projektu koji je sprovela Misija OEBS u Srbiji.

1. Navedite razrede u kojima držite nastavu Srpskog kao nematernjeg jezika:

2. Koliko dugo predajete Srpski kao nematernji jezik:

3. Koji je Vaš maternji jezik:

4. Na koji način merite postignuto znanje kod učenika? (moguće dati više odgovora)

1. Ne proveravam znanje svojih učenika;

2. Testovima;

3. Proverom domaćih zadataka;

4. Usmenim vežbama na času;

5. Pismenim vežbama i zadacima na času;

6. Nešto drugo, navesti _____ .

5. Po Vašem mišljenju, kakav je nivo znanja Vaših đaka koji su upravo završili osnovnu i upisali srednju školu?

1. Primetio/la sam da odlično čitaju, pišu i komuniciraju na srpskom jeziku;

2. Dobri su u usmenoj komunikaciji, ali je neophodno poboljšanje u pisanju i čitanju;

3. Pokazuju dobro znanje u čitanju i pisanju na srpskom jeziku, ali je potrebno poboljšati njihove verbalne veštine;

4. Potrebna su poboljšanja i pisane i usmene komunikacije.

5. Nešto drugo, pojasniti _____ .

6. Koje metode najčešće koristite u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika?

7. Da li se metod rada koji primenjujete u okviru projekta koji sprovodi Misija OEBS razlikuje od načina rada koji redovno primenjujete u nastavi?

1. Da, razlikuje se;

2. Ne, ne razlikuje se.

8. Ako je odgovor pozitivan, opišite u čemu se ta dva pristupa razlikuju:

9. Ukoliko uporedite ta dva pristupa, koji po Vašem mišljenju daje bolje rezultate?

1. Uobičajeni pristup koji redovno primenjujem;

2. Novi pristup koji primenjujem u okviru projekta koji sprovodi Misija OEBS;

3. Oba pristupa daju dobre rezultate;

4. Nijedan od pristupa.

10. Šta mislite zbog čega je tako?

11. Kakvo je Vaše mišljenje o radu u učionici sa decom uz pomoć drugih lica/asistenata?

1. olakšava izvođenje nastave:

2. otežava izvođenje nastave;

3. nešto drugo, navesti _____.

12. Kakve rezultate, po Vašem mišljenju, taj pristup daje?

1. ne daje rezultate/ne primećujem rezultate;

2. daje pozitivne rezultate, pojasniti _____;

3. daje negativne rezultate, pojasniti _____;

4. nešto drugo, navesti _____.

13. Na koji način đaci reaguju na nova lica/asistente u učionici?

1. đaci ne reaguju na asistente;

2. pozitivno, pojasniti _____;

3. negativno, pojasniti_____;

4. nešto drugo, navesti _____ .

14. Koje su glavne poteškoće sa kojima se suočavate u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika?

15. Da li nakon prvog ciklusa projekta primećujete rezultate?

1. Da, primećujem (navesti rezultate)_____

2. Ne primećujem

16. Na koji način merite i kvantifikujete postignute rezultate iz projekta?

17. Da li ste nakon prvog ciklusa promenili način rada sa đacima? Ako jeste, opišite promenu.

18. Da li je projekat pomogao/doprineo da na drugačiji način predajete srpski jezik i da đaci lakše usvoje znanje iz jezika?

1. DA 2. NE

19. Ako jeste pomagao, pojasnite na koji način. Ako smatrate da nije pomogao, pojasnite zašto je tako:

20. Koje su Vaše preporuke za poboljšanje nastave srpskog jezika u školama?

21. Starije generacije dobro poznaju srpski, što nije slučaj sa mlađim. Da li ste slažete sa tim i zbog čega mislite da je tako?

17.

Napomena: Upitnik je korišćen za razgovor sa asistentima angažovanim u izvođenju nastave za Srpski kao nematernji jezik u Srednjoj školi „Sezai Suroi" u Bujanovcu u projektu koji je sprovela Misija OEBS u Srbiji.

1. Navedite razrede u kojima pomažete u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika:

2. Koliko dugo predajete Srpski kao nematernji jezik (u godinama i mesecima):

3. Da li ste pre učešća u projektu predavali srpski jezik đacima iz manjinske zajednice?

1. DA 2. NE

4. Po Vašem mišljenju, kakav je nivo znanja đaka sa kojima radite?

1. Primetio/la sam da odlično čitaju, pišu i komuniciraju na srpskom jeziku;
2. Dobri su u usmenoj komunikaciji, ali je neophodno poboljšanje u pisanju i čitanju;
3. Pokazuju dobro znanje u čitanju i pisanju na srpskom jeziku, ali je potrebno poboljšati njihove verbalne veštine;

4. Potrebna su poboljšanja i pisane i usmene komunikacije;

5. Nešto drugo, pojasniti _____.

5. Opišite Vašu ulogu u projektu/na koji način učestvujete u izvođenju časova Srpskog kao nematernjeg jezika:

6. Koje metode rada najčešće primenjujete u radu sa đacima?

7. Kakvo je Vaše mišljenje o radu u učionici sa decom uz pomoć drugih lica/asistenata?

1. olakšava izvođenje nastave;

2. otežava izvođenje nastave;

3. nešto drugo, navesti _____ .

8. Kakve rezultate, po Vašem mišljenju, taj pristup daje?

1. ne daje rezultate/ne primećujem rezultate;

2. daje pozitivne rezultate, pojasniti _____;

3. daje negativne rezultate, pojasniti _____;

4. nešto drugo, navesti _____.

9. Na koji način đaci reaguju na nova lica/asistente u učionici?

1. đaci ne reaguju na asistente;

2. pozitivno, pojasniti _____;

3. negativno, pojasniti _____;

4. nešto drugo, navesti _____.

10. Koje su glavne poteškoće sa kojima se suočavate u nastavi Srpskog kao nematernjeg jezika?

11. Da li nakon prvog ciklusa projekta primećujete rezultate?

1. Da, primećujem. Koje? _____

2. Ne primećujem

12. Na koji način merite i kvantifikujete postignute rezultate kod đaka?

13. Koja su najznačajnija iskustva iz ovog projekta koja su doprinela da đaci lakše usvoje znanje iz jezika?

O AUTORIMA I SARADNICIMA

O AUTORIMA I AUTORKAMA

Milan Ajdžanović je docent na Filozofskom fakultetu (Odsek za srpski jezik i lingvistiku) Univerziteta u Novom Sadu. Na matičnom fakultetu magistrirao je 2007, a potom, 2012. godine i odbranio doktorsku disertaciju, čime je stekao titulu doktora filoloških nauka. Primarna oblast njegovog interesovanja jesu morfologija i derivatologija srpskog jezika, dok se bavi i različitim pitanjima iz oblasti srpskog jezika kao stranog, sintakse, prozodije i dr. Autor je oko 30 naučnih i stručnih radova iz navedenih oblasti. Osim toga, od samog osnivanja Centra za srpski jezik kao strani na Filozofskom fakultetu u N. Sadu (2002), angažovan je u njemu u svojstvu lektora, kao i u Letnjoj školi srpskog jezika, kulture i istorije. Koautor je radne sveske namenjene učenju srpskog jezika kao stranog na nivou A1. Godine 2011. u svojstvu lektora srpskog jezika bio je angažovan u letnjoj školi srpskog jezika na Državnom univerzitetu u Osaki. Takođe, 2014. godine učestvovao je, kao predstavnik Univerziteta u N. Sadu, na redovnom godišnjem sastanku FLTEX (Campus Europae), koji je održan u Luksemburgu.

Nataša Bošković diplomirala je na Univerzitetu Notingem Trent pri Evropskoj školi ekonomije (Nottingham Trent University / European School of Economics) u Rimu, na katedri za međunarodne političke studije. Magistrirala je na programu Demokratija i ljudska prava u jugoistočnoj Evropi (MA in Democracy and Human Rights in South East Europe) Univerziteta u Bolonji i Univerziteta u Sarajevu. Radila je kao konsultantkinja i rukovoditeljka na projektima u oblasti ljudskih i manjinskih prava, i saradnica na izradi strateških dokumenata i analiza, u državnim i akademskim institucijama, nevladinim i međunarodnim organizacijama u Srbiji, Italiji i Bosni i Hercegovini. Autorka je više objavljenih radova u oblasti političkih nauka i ljudskih prava. Bavi se i prevođenjem literature iz oblasti društvenih nauka.

Vesna Krajišnik diplomirala je 1987. i magistrirala 1989. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu na Katedri za srpski jezik. Doktorirala je na istom fakultetu 2005. godine na temu *Leksički minimum srpskog kao stranog jezika*. Predmet kojim se bavi je Savremeni srpski jezik, a uža naučna oblast Metodika srpskog kao stranog jezika. Od 1991. godine zaposlena je na Filološkom fakultetu u Beogradu u Centru za srpski kao strani jezik. Tokom višegodišnjeg radnog iskustva bavila se organizacijom nastave i ispitnim aktivnostima za strane studente na matičnom fakultetu, organizovanjem nastave srpskog jezika za strane studente na Medicinskom fakultetu u Beogradu, učešćem na brojnim naučnim konferencijama i projektima vezanim za teoriju, metodiku i implementacije u nastavi srpskog (kao stranog) jezika, organizacijom naučnih skupova, predavanjima po pozivu (Univerzitet Humbolt u Berlinu, Filozofski fakultet u Ljubljani), organizacijom ispita na Institutu za balkanske studije u Solunu. Autor je monografije *Kvantitativne i spek-*

tralne karakteristike sonanata, dva priručnika za srpski kao strani jezik i mnogobrojnih naučnih radova objavljenih u domaćim i stranim naučnim časopisima i zbornicima.

Dunja Poleti je završila osnovne studije sociologije na Filozofskom fakultetu u Beogradu, a trenutno je na doktorskim studijama na istom odeljenju. U okviru svog doktorata obrađuje temu radnih migracija iz Srbije. Pored migracija i mobilnosti uopšte, interesuju je i ekonomska sociologija, pitanje političkih ideologija i društvene mreže, a bavi se kvantitativnim istraživanjima. Kao stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja priključena je projektima koje sprovodi Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu. Učestvovala je na više domaćih i međunarodnih konferencija i objavljivala radove u stručnim časopisima i zbornicima.

Milica Rodić diplomirala je na katedri za sociologiju na Filozofskom fakultetu Beogradskog univerziteta. Od 2010. godine savetnica je direktorke Službe Koordinacionog tela zadužena za rad u oblasti unapređenja kvaliteta obrazovanja, obezbeđivanja udžbenika za đake iz albanske zajednice i učenja srpskog kao nematernjeg jezika. Bila je angažovana u civilnom sektoru kao koordinatorka programa u cilju uspostavljanja saradnje i dobrih međuetničkih odnosa na prostoru bivše Jugoslavije. Kao studentkinja i predsednica kluba studenata i studentkinja sociologije „Stalkeri", bila je jedna od osnivačica asocijacije koja je okupljala studenate sociologije iz jugoistočne Evrope. Učestvovala je u brojnim istraživanjima kao istraživačica, saradnica i analitičarka. Bila je angažovana kao konsultantkinja i saradnica na izradi publikacije Helsinškog odbora za ljudska prava (analiza udžbenika istorije), istraživačica na projektu a potom i kao saradnica u izradi članka u časopisu Sociologija (analiza civilnog sektora u opštini Topola).

Rahim Salihi diplomirao je 2011. godine na Fakultetu političkih nauka i javne administracije u Tetovu na politikološkom smeru. Bio je saradnik i istraživač tokom izrade *Studije izvodljivosti o mogućnostima razvoja visokog obrazovanja na jugu Srbije.* U periodu od 2009. do 2011. godine bio je koordinator projekata u organizaciji *Ti i ja smo mi,* koja je okupljala mlade iz tri etničke zajednice iz opština Bujanovac i Preševo, u cilju njihovog upoznavanja, druženja i razbijanja etničkih stereotipa i barijera. Od septembra 2011. godine radi kao savetnik direktorke Službe Koordinacionog tela u kancelariji u Beogradu.

Marija Stanković je doktorantkinja na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu, na kom je diplomirala (studijska grupa Opšta lingvistika) 2011. godine, a potom, 2013. godine i završila masterske studije (studijska grupa Opšta lingvistika – masterski rad na temu: *Leksičke greške u pisanim radovima dece u V i VII razredu osnovne škole*). Govori srpski, engleski, španski, ruski i bugarski jezik. Bavi se samostalnim istraživačkim radom iz oblasti sociolingvistike, psiholingvistike i drugih srodnih disciplina, pisanjem, prevodilaštvom i lektorskom obradom tekstova.

Ivana Stanojev je istraživačica i aktivistkinja sa iskustvom na polju izgradnje zajednica, rada sa mladima, pravima manjina u postkonfliktnom području i posmatranju izbora. Radila je u domaćim i međunarodnim organizacijama civilnog društva, uključujući i: Forum za etničke odnose, Projekat etničkih odnosa (SAD), Savet za inkluzivno upravljanje (SAD), Centar za nenasilni otpor. Bila je saradnica na projektima Službe Koordinacionog tela Vlade Republike Srbije za opštine Preševo, Bujanovac i Medveđa. Kao istraživačica učestvovala je u izradi tri studije koje se bave područjem južne Srbije: *Studija izvodljivosti o mogućnostima razvoja visokog obrazovanja u opštinama Bujanovac i Preševo, Južna Srbija u fokusu: promena predstave o etničkim manjinama u medijima u Srbiji i Konflikt i njegove posledice na jugu Srbije.* Učestvovala je na OSCE/ODIHR izbornim posmatračkim misijama kao posmatračica i analitičarka u Ukrajini, Bugarskoj, Turkmenistanu i Srbiji.

Nikica Strižak je diplomirala na Katedri za srpski jezik Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Masterski rad *Test kao način provere znanja srpskog kao stranog jezika na osnovnoškolskom uzrastu* odbranila je 2011. Ovo je prvi masterski rad iz oblasti srpskog jezika kao stranog odbranjen na Filološkom fakultetu u Beogradu. Radi kao lektor u Centru za srpski kao strani jezik, učestvujući u svim nastavnim, ispitivačkim i naučnim aktivnostima Centra. Trenutno je student treće godine doktorskih studija na Filološkom fakultetu, u okviru kojih se najviše bavi metodikom nastave srpskog kao stranog jezika.

Dušanka Zvekić-Dušanović je vanredni profesor na Filozofskom fakultetu (Odsek za srpski jezik i lingvistiku) Univerziteta u Novom Sadu. Doktorirala je 2007. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, oblast Filološke nauke – srpski jezik i lingvistika. Bavi se savremenim srpskim jezikom, savremenim mađarskim jezikom, kontaktnom i kontrastivnom lingvistikom te metodikom nastave srpskog kao nematernjeg jezika. Autor je oko 50 naučnih i stručnih radova iz ovih oblasti. Od 2013. godine, koordinator je Centra za srpski jezik kao strani (pri Odseku za srpski jezik i lingvistiku Filozofskog fakulteta u Novom Sadu). Osim toga, koautor je udžbeničkih kompleta za predmet Srpski kao nematernji jezik u osnovnoj i srednjoj školi i priručnika za nastavnike (u izdanju Zavoda za udžbenike, Beograd). Koordinator je i realizator *Programa za polaganje dodatnih ispita za izvođenje nastave srpskog jezika kao nematernjeg* u okviru Centra za usavršavanje nastavnika Filozofskog fakulteta u Novom Sadu (od 2013) kao i seminara za nastavnike u okviru Programa stalnog stručnog usavršavanja zaposlenih u obrazovanju, pod nazivom *Unapređivanje nastave srpskog kao nematernjeg jezika u osnovnoj školi* (2009–2011). Član je komisije za izradu planova i programa za predmet Srpski kao nematernji jezik (Zavod za unapređivanje vaspitanja i obrazovanja, Beograd, 2010–2012). Autor je testova i predavač na seminarima za nastavnike na okružnim i republičkim takmičenjima učenika 7. i 8. razreda osnovne škole iz Srpskog kao nematernjeg jezika (2007–2013). Član je komisije za polaganje stručnog ispita za licence za nastavnike, vaspitače i stručne saradnike (od 2012. godine).

O SARADNICIMA I SARADNICAMA

Nehat Aliu diplomirao je na Pedagoškoj akademiji u Prizrenu, smer Srpsko-hrvatski jezik i jugoslovenska književnost. Po završetku studija radio je kao nastavnik u Osnovnoj školi „Muharem Kadriu" u Velikom Trnovcu i „Zenelj Hajdini" u selu Rajince u opštini Preševo. Od 2002. godine i u narednih šest godina, nastavlja da se bavi prosvetom u lokalnoj samoupravi kao načelnik za društvene delatnosti, u čijoj nadležnosti je i pitanje obrazovanja. Bio je direktor Doma kulture „Vuk Karadžić" u Bujanovcu, a od 2012. godine radi kao profesor Srpskog kao nematernjeg jezika u Srednjoj školi „Sezai Suroi" u Bujanovcu. U periodu od septembra 2013. do juna 2014. bio je mentor asistentima u okviru projekta čiji je cilj bio poboljšanje kvaliteta nastave Srpskog kao nematernjeg jezika. Od formiranja Nacionalnog saveta albanske nacionalne manjine (NSANM) 2010. godine, aktivan je član Odbora za obrazovanje, u okviru kojeg razmatra i predlaže mere za unapređenje kvaliteta obrazovanja ove zajednice. Kao predstavnik NSANM učesnik je radnog tela formiranog za potrebe izrade ove Studije.

Fadilj Azizi diplomirao je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Prištini. Od 1987. godine radi u Opštini Preševo kao stručni saradnik za plan i analizu. Šest godina kasnije postavljen je za načelnika finansija opštine Preševo, nakon čega je bio direktor Fonda za komunalne poslove i načelnik inspekcijske službe. Trenutno je na mestu načelnika za društvene delatnosti.

Raife Ibiši je studentkinja treće godine na odeljenju Ekonomskog fakulteta iz Subotice u Bujanovcu na smeru marketing. Od 2012. do 2013. godine bila je članica studentskog parlamenta, u okviru kojeg se bavila pitanjima važnim za studente odeljenja u Bujanovcu. Govori albanski i srpski jezik.

Femi Isufi diplomirao je na Katedri za albanski jezik i književnost na Filološkom fakultetu Univerziteta u Prištini. Pitanjem obrazovanja se bavi od završetka studija, najpre kao nastavnik, a potom i kao direktor Osnovne škole „Sami Frašeri" u selu Lučane u opštini Bujanovac.

BIBLIOGRAFIJA

- Bugarski, Ranko (1986a). *Jezik u društvu.* Beograd: Čigoja štampa.

- Bugarski, Ranko (1986b). *Lingvistika u primeni.* Beograd: Čigoja štampa.

- Bugarski, Ranko (1997). *Jezici.* Beograd: Čigoja štampa

- Burzan, Mirjana (1979). *Metodički priručnik za nastavu srpskohrvatskog kao jezika društvene sredine od III do VIII razreda osnovnog vaspitanja i obrazovanja.* Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.

- Burzan, Mirjana (1984). *Interferencija u predikatu srpskohrvatske rečenice u jeziku učenika mađarske narodnosti.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike.

- *Commom European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment, Council of Europe.* Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

- Deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima pripadnika nacionalnih ili etničkih, verskih i jezičkih manjina, čl. 4.

- Dokument iz Kopenhagena (1990)

- Evropska konvencija o kulturi (1954)

- Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima (1992)

- *From Linguistic Diversity to Plurilingual Education: Guide for the Development of Language Education Policies in Europe,* Executive Version 2007. Language Policy Division, Council of Europe

- Morrow, Keith (2004). "Insights from the Common European Framework", Oxford UniversityPress.

- Kočiš, Nikola; Andrej Čipkar, Jovan Jerković, Elemer Brunet (1966). *Srpskohrvatski u školama narodnosti, Priručnik za učitelje i nastavnike 1.* Novi Sad: Pokrajinski zavod za izdavanje udžbenika.

- Kolka, A. (1983). Društveno planiranje stranih jezika, u *Strani jezici,* god. XII, br. 1–2, Zagreb.

- Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta (1989)

- Konvencija UNESCO-a protiv diskriminacije u oblasti obrazovanja (1960)

- Krajišnik, Vesna (2007a). *„Potrebna" leksika u rječniku praga znanja srpskog kao stranog jezika,* Zbornik radova *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi,* Beograd, 195–201.

- Krajišnik, Vesna (2007b). *Značaj semantičke pokrivenosti u izboru leksičkog minimuma srpskog kao stranog jezika,* Zbornik radova *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti,* Beograd, 325–332.

- Krajišnik, Vesna (2008). *Multidisciplinarnost u izboru nastavnih sredstava u nastavi srpskog kao stranog jezika,* Zbornik radova *Multidisciplinarnost u nastavi jezika i književnosti,* Nikšić, 27–33.

- Lukić, Vera (1983). *Dečji frekvencijski rečnik,* Beograd: Prosveta.

- Ljubljanske smernice za integraciju raznolikih društava (2012), Kancelarija visokog komesara za nacionalne manjine, Hag.

- Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji (2005).

- Okvirna konvencija Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina (1995).

- Pešić, J., Plut, D. (2007). Kriterijumi za procenu kvaliteta udžbenika, U: Plut, D. (urednik): Kvalitet udžbenika za mlađi školski uzrast, Institut za psihologiju, Beograd.

- *Posebne osnove školskog programa za 1. razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja RS* (2003). Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta.

- Pravilnik o stepenu i vrsti obrazovanja nastavnika i stručnih saradnika u osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS* – Prosvetni glasnik, br. 11/2012.

- Preporuke iz Haga Visokog komesara OEBS-a za nacionalne manjine, preporuka br. 1

- Raičević, Vučina (2007). *Opšta metodika nastave slovenskih jezika u inoslovenskoj sredini.* Beograd: Zavod za udžbenike.

- *Razvoj visokog obrazovanja u Preševu i Bujanovcu: Studija izvodljivosti o mogućnostima razvoja visokog obrazovanja na jugu Srbije,* Beograd 2010.

- Recommendation on the place of the mother tongue in school education (Recommendation 1740 (2006)) [*Preporuka 1740 (2006)* Parlamentarne skupštine Saveta Evrope o mestu maternjeg jezika u školskom obrazovanju], Parlamentarna skupština Saveta Evrope.

- *Službeni glasnik RS* – Prosvetni glasnik, 23. avgust 2003.

- Točanac, Dušanka (1982). *Leksika – kriterijum valjanosti udžbenika stranog jezika,* Živi jezici, 3–4, Beograd.

- Točanac-Milivojev, Dušanka (1997). *Metode u nastavi i učenju stranog jezika.* Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

- Ustav Republike Srbije, *Sl. glasnik RS,* br. 83/2006.

- Vučo, Julijana (1998). *Leksika udžbenika stranog jezika,* Podgorica: Univerzitet Crne Gore.

- Vučo, Julijana (2009). *Kako se učio jezik. Pogled u istoriju glotodidaktike: od prapočetaka do Drugog svetskog rata.* Beograd: Ministarstvo za nauku i zaštitu životne sredine, Filološki fakultet.

- Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina *Službeni glasnik RS,* br. 72/2009, 20/2014 - odluka US i 55/2014

- Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, *Sl. glasnik RS,* br. 55/2013.

- Zakon o osnovnoj školi, *Sl. glasnik RS,* br.22/2002.

- Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, *Sl. glasnik RS,* br. 55/2013.

- Zakon o službenoj upotrebi jezika i pisma, *Sl. glasnik RS,* br. 30/2010.

- Zakon o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima, *Sl. glasnik RS,* br. 72/2009.

- Zakon o visokom obrazovanju, *Sl. glasnik RS,* br. 89/2013.

- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, *Sl. glasnik RS,* br. 97/2013.

- Zakon o srednjem obrazovanju, *Sl. glasnik RS,* br. 55/2013.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2004). Neka pitanja nastave srpskog kao nematernjeg jezika na raskršću pristupa i metoda. *Hungarológiai közlemények,* A magyar tanszék folyóirata, Nyelv- és nyelvészetoktatás, 2004. XXXV. évf. 3. sz. Új folyam X. évf. 3. sz., Újvidék, 73–85.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2007). Srpski kao nematernji jezik – značaj, pregled i persprektive udžbeničke literature. *„Udžbenik i savremena nastava"*, Zbornik povodom 50 godina rada Zavoda za udžbenike. Beograd: Zavod za udžbenike, 61–67.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2010). Običajna leksika u udžbenicima za srpski kao nematernji jezik. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 39/1, 319–330.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). Gramatičko-leksičke karakteristike teksta i stepen njegove razumljivosti u srpskom jeziku kao nematernjem. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 40/1, 439–450.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka (2011). Udžbenici za srpski kao nematernji jezik u osnovnoj školi. *Srpski kao strani jezik u teoriji i praksi (tematski zbornik radova).* Beograd: Filološki fakultet, Centar za srpski kao strani jezik, 153–162.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka Nataša Dobrić (2010). *Priručnik za nastavnike srpskog kao nematernjeg jezika uz udžbenike od 5. do 8. razreda osnovne škole sa orijentacionim rasporedom gradiva.* Beograd: Zavod za udžbenike.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka, Nataša Dobrić (2007). Neke mogućnosti primene savremenih metodičkih sistema u nastavi srpskog kao nematernjeg jezika. *Savremene tendencije u nastavi jezika i književnosti, Zbornik radova.* Beograd: Filološki fakultet, 341–350.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka, Nataša Dobrić (2008a). *Priručnik za nastavu srpskog kao nematernjeg jezika uz udžbenike za 3. i 4. razred osnovne škole.* Beograd: Zavod za udžbenike.

- Zvekić-Dušanović, Dušanka, Nataša Dobrić (2008b). *Srpski kao nematernji jezik: diferencirani nastavni plan i program od prvog do osmog razreda osnovnog obrazovanja i vaspitanja (predlog).* Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine.

Izvori dostupni na internetu:

- Kancelarija za održivi razvoj nedovoljno razvijenih područja www.kornrp.gov.rs

- Komentar br. 1 – *Obrazovanje na osnovu Okvirne konvencije za zaštitu nacionalnih manjina,* ACFC/25DOC(2006)002. Savetodavni komitet za Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina, Savet Evrope: **http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_CommentaryEducation_sr.pdf**

- Nacionalna služba za zapošljavanje **www.nsz.gov.rs**

- Objašnjenja uz Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina (1995)
http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/157.htm

- Pádraig Ó Riagáin and Georges Lüdi, *Bilingual Education: Some Policy Issues,* [„Dvojezično obrazovanje: neka pitanja iz oblasti javne politike“] Language Policy Division DG IV – Directorate of School, Out-of-School and Higher Education Council of Europe, Strasbourg: **www.coe.int/lang**

DONATORI

Kancelarija visokog komesara za nacionalne manjine OEBS –a u Hagu

Ambasada Velike Britanije